

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

UTASI CSABA ÉS VÉGEL LÁSZLÓ HATVANÉVES
PAP JÓZSEF, PINTÉR LAJOS ÉS VASKO POPA VERSEI

MÉREY KATALIN, SZATHMÁRI ISTVÁN,
JÓDAL RÓZSA ÉS DRAGAN JOVANOVIĆ DANILOV
PRÓZÁJA

DEÁK FERENC: MIAZMA (tévjáték-forgatókönyv)

NÉMETH ISTVÁN TISZTELETÉRE

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2001

Január–február

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXV. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

Utasi Csaba hatvanéves

- Gerold László*: Arról, ki örömét leli a versben 1
Harkai Vass Éva: A baromfityenészítő monológja – avagy vers
a csirkeól mellől 10
Bányai János: A régi ház „belső” tere 11
Bori Imre: Endrődi Sándor Thaly Kálmán nyomában 15
Hózsa Éva: Tűnődés, tanulmány helyett 26
Bence Erika: Szakaszok és törekvések 29

Végel László hatvanéves

- Végel László*: Levél szerb barátomhoz 39
Dušan Janjić: Levél magyar barátomhoz 49
Bori Imre: Lektori jelentés 51
Bányai János: Egykor és most: minden együtt 53
Eörsi István (Budapest): Végel László hatvanéves 59
Konrád György (Budapest): Nem sok embernek van egy városa,
Végel Lászlónak van 62
Predrag Marković: Végel Lászlóról 64
Franyó Zsuzsanna: „Ez a legrosszabb. A bizonytalanság.” 66
Bálint István: A szómágia sámánja 70

UTASI CSABA HATVANÉVES

ARRÓL, KI ÖRÖMÉT LELEI A VERSBEN

Líratörténet, líránk regénye, avagy egy versolvasó kritikusról

GEROLD LÁSZLÓ

Azt hittem, soha könnyebb feladatra nem vállalkoztam, mint akkor, amikor úgy döntöttem, írok Utasi Csaba *Csak emberek* című legújabb, Ötven vers, ötven kommentár alcímet viselő könyvéről. Utasi munkásságát jól ismerem, új könyvét is, legtöbb kommentárját a hetvenes évek közepétől őrzöm újságkivágataim között. Csak le kell ülni s írni. De mit is? Ismertetőt? Kritikát? Mást? Netán kritikusportrét? S itt kezdődtek a gondok: Utasi Csaba kötete mellett nem mehet el szótlánul a kritika, nem maradhat néma, akiben egy kis kritikusi vér is van. De elegendő-e csak ismertetőt vagy kritikát írni erről a kötetről, amely nagyobb figyelmet érdemel? Legkönnyebb lenne két–három flekkes ismertető mellett dönteni, melyben szinte leltárszerűen felsorolhatnám, kikről szólnak a kötetbeli írások, megemlíthetném, irodalmunk, illetve a pálya alakulásának melyik szakában keletkeztek, s adnék némi általános jellemzést is a szerző szempontjairól, módszeréről, nyelvéről, írásainak szerkezetéről, végül pedig levonva a konklúziót az olvasók figyelmébe ajánlanám a kötetet. Ennél összetettebb feladat lenne, ha legalább öt–hat flekkes kritikát írnék, melyben az ismertetőbeli szempontokat (elv, módszer, szerkezet, nyelv stb.) követve, idézetekkel alátámasztva, Utasi Csaba kötetbeli írásainak részletezőbb vizsgálatát adnám, saját kritikai észrevételeimmel együtt. Csakhogy mind az egyik, mind a másik megoldás nélkülözné azt, ami a *Csak emberek* írásait és szerzőjét megkülönböztető

módon jellemzi: azt az irodalmi aspektust, amely csak és kizárólag Utasi Csabáé, sőt, ami a versolvasó és versértelmező Utasi Csaba elidegeníthetetlen olvasói és kritikusi autonomitásának jegye s értékmérője, és ami elsősorban ebben a kötetben jut kifejezésre, talán azért, mert ennek a kötetnek minden írása – szemben Utasi előbbi, hasonlóan tanulmányokat, esszéket, kritikákat tartalmazó könyveivel (*Tíz év után*, 1974; *Vonulni ha illőn*, 1982; *Vér és sebek*, 1994) – vershez kötődik, versről szól, s ettől dominánsabb, szembetűnőbb a kritikus versszemlélete.

Ezért sem lehet Utasi Csaba új könyvéről csak ismertetőt vagy kritikát írni.

Azt régen megállapítottam, s a *Csak emberek* után még határozottabban vallom, hogy Utasi Csaba a versolvasó-kritikusok legszűkebb szektájához tartozik a Vajdaságban. Tehát itt az alkalom elmondani, ez miben s hogyan nyilvánul meg.

Verset olvasni, kivált pedig magyarázni is nem mindenki tud, ez ugyanis külön tudomány, pontosabban sajátos szenzibilitást kíván; hajlam kérdése. A verset (is) érteni és érezni kell, de másként, mint a prózát vagy a drámát, ami természetes is. Egészen másféle módon kell írni a versekről, több beleérzéssel, mint regényről vagy drámáról, közelebb kell hajolni a vershez, mint más műfajhoz, a vers lüktetését, lehetőségét ugyanis közelebről érezzük, mint a prózáét vagy a drámáét, s ezért lehetetlen mellőzni a ránk gyakorolt hatást, a versolvasás kiváltotta élményt, de az intimitás melege nem ment fel bennünket az értést tanúsító egzakt vizsgálat alól. Verset olvasni, annak is, aki versről ír, s annak is, aki csak olvasni szokott, éppen úgy jelent érzelmi/gondolati élményt, mint szakmai/tudományos feladatot. Az olvasó számára elsősorban nyilván élmény a vers, a kritikus számára szerkezet is, amit részekre kell szedni, ám semmiképpen sem öncélúan, barbár módon, hanem hogy miközben újra összerakja – ha nem ezt teszi, úgy érezheti magát, mint a gyilkos, aki megbocsáthatatlan tettet követett el, életet vett el, amit nem tud visszaadni –, tökéletesen megismerje, értse azt, ami benne mint olvasóban az élményt kiváltotta, és mert szakember, hogy az érzés és értés felismert, birtokba vett komplexitását ily módon másokban is tudatosítsa.

Azt már kritikusa válogatja, hogy elemzéseiben/értelmezéseiben az élményszerű befogadásnak vagy a tárgyilagos boncolásnak ad-e inkább teret, mikor melyiket részesíti előnyben, milyen arányban keveri a kettőt.

Tény azonban, hogy a két versolvasási stratégia elválaszthatatlan, s csak együtt teszi a lírákritikust, azt, kinek írásait olvasva látjuk, evidens, nemcsak szereti a verset, hanem ismeri a versírás mikéntjét is. Ebbe a szektába tartozik honi kritikánkban (Bori Imre, Bányai János – s a két költő-kritikus – Danyi Magdolna és Harkai Vass Éva mellett) Utasi Csaba. Szerintem *itt* verset olvasni és versről írni elsősorban ők tudnak érzéssel és szakavatottan. Számukra ugyanis a vers nem elsődlegesen ideológia, nem kizárólag struktúra s nem is csak hangulat, hanem vers. Mindez együtt és még sok minden más ahogy a *hogyan*, a megformálás példázza, mert ez vonzza, kell hogy vonzza a kritikus érdeklődését, lett legyen vers, de persze regény, dráma vagy éppen kritika is ami elé kerül, amiről ír.

És annak ellenére, hogy Utasi Csaba ötven jugoszláviai magyar versről írt kommentárja – a teljesség helyett a részlegességgel megelégedő műfaj és az elsődleges újságmegjelenés terjedelmi kívánalmai miatt – nem készült, nem készülhetett a teljes elemzésének igényével, legtöbbjük, ha villanásnyi terjedelemben is, példát mutat a hogyan titkát vizsgáló, megragadó olvasatra, ennek lehetőségére. A *Csak emberek* kommentárjai (inkább: esszéi!) ugyanis nem különálló, egymást alkalmoszerűen követő versolvasatok, hanem líratörténetünk alakulását felvázoló tudatos válogatásról tanúskodnak. Következésképpen a kritikus célja sem csak a versek elemzése, hanem a jugoszláviai magyar líra mintegy fél évszázadnyi alakulásrajzának bemutatása ezt kifejezhető versek irodalomtörténeti, életrajzi kommentárok és mikroelemzések alapján. Ha így olvassuk Utasi könyvét, akkor fel sem merülhet bennünk a különben talán megkerülhetetlen kérdés, miért éppen ezekről a versekről ír, és miért volt szükség keletkezésük után negyedszázaddal (az ötven írás kilencven százalékát a *Kilátó* közölte a hetvenes évek közepén) kötetben is megjelentetni őket, főleg ily késéssel. Mielőtt elszórákozánk efféle kérdéseken, kideríthetjük, amellet, hogy ez az antológia is, mint minden antológia, természetesen szerzői ízlést tükröz – nyilván minden antológia esetében mindenki más válogatást tartana jónak, sőt jobbnak –, ugyanakkor ezek a versek Utasi szerint támpontul szolgálnak arra, hogy líratörténeti áttekintést nyújtson, megrajzolja a jugoszláviai magyar vers ötven évének alakulásgörbéjét. Megkockáztatom, ha egy-egy életmű legreprezentatívabb versét kellene kijelölni, kiemelni az opusból, Utasi is némileg vagy teljesen más válogatást készítené. De a *Csak*

emberek versei többnyire nem önmagukban érdekesek, hanem egy líra-folyamat részeként. (Talán éppen ezért sajnálhatjuk, hogy az Utasi-könyv nem minden esetben tünteti fel a versek első – akár kötetbeli – megjelenésének évszámát.)

Amit tehát a szerző kötete előszavában jelez, pontosan azt példázzák a versek s a vonatkozó kommentárok.

Líránk mint irodalmunk egészének kezdete a húszas évek elejére datálható. Utasi is itt kezdi a sort, válogatásának első verse az *Útban* 1922-ben megjelent *Asszonydicséret*. Szerzője a pécsi emigráns Haraszi Sándor, aki „idesodródott” társaival (Csuka Zoltánnal, Fekete Lajossal, Mikes Flóriszal, Somogyi Pállal, Tamás Istvánnal, hogy csak azokat említsem, akiktől Utasi is válogat verset) a „világölelő expresszionista szabad vers különféle változatait” művelve teremti meg a jugoszláviai magyar költészet alapjait. Mégpedig olyképpen, hogy az általuk hozott, a kassági lírai magatartást követő, utánzó költészeteszmény nemcsak feleselt az itt élő költők (Ambrus Balázs, Borsodi Lajos, Kováts Antal, Berényi János, Debreczeni József, Szenteleky Kornél) „hagyományos szépség eszményeit” követő, ugyancsak az utánérzés nyomait magán viselő versvilágával, hanem szinkrónba is hozta költészetünket a korrall, ami az indulás napjaiban, éveiben kétségtelenül jelentős érdem volt. Ez akkor vált egyértelművé, amikor a harmincas években az emigránsok legtöbbször visszatért Magyarországra, a hagyományos lírát művelők legjelentősebb költője, Szenteleky meghalt, Debreczeni pedig Pestre költözött, és a jugoszláviai magyar költészet az évtized közepéig, de inkább végéig, a Gál- és a Laták-féle dacos, szociális versek térfoglalásáig, valóban százalmas vidéki csődtömegre emlékeztetett (miközben a próza örvendetesen lendületet vett).

A kötet tizenhét verse és a melléjük rendelt kommentárok híven tükrözik mind költészetünk első, mintegy két évtizednyi történetének, mind pedig világlátásának alakulását. Az expresszionista program- és számadásversek (Haraszi, Csuka, Mikes) támadó, átkozódó határozottságát előbb a nyelv elégtelenségét az esztétikai teljesség igényével szembesítő válságversek követik (Tamás István: *Ó, undok olvasó*), a nyelv elbizonytalanodik, dadogni kezd, majd – miután a felismerés grimasza eltűnik a versekből – jelentkezik a gazdátlanság (Sinkó), a hintalét (Debreczeni), a tehetetlen legyűretés (Bencz Boldizsár) kínos érzése, ami a magábahúzóadásban (Berényi), az esztétikumba menekü-

lésben (Szenteleky) keres védelmet. Míg azonban a Berényi képviselte létidegenség érzése a csigaházat választja, addig Szenteleky megpróbál „nekifeszülni” az esztétika iránt érzéketlen „trágya és ólszag világának”, megteremtve s elindítva így a magasra törő költő és az őt visszahúzó bácskai valóság évtizedekig létező, megkerülhetetlen, aktuális ellentétét. Azt a konfliktushelyzetet, amely Gál Lászlónak a híres „Lenni vagy nem lenni...” Hamlet-monológra héjazó Szabadka-versében kap talán máig legerőteljesebb hangot, de amely Utasi könyvének Tamás István-, Csuka Zoltán-verséből (*Szobotikai vasárnap-délutánok*, ill. *Sorok egy télbehullt bácskai kisvároshoz*) is visszhangzik felénk (jó lenne, ha a három vers datálva lenne, mert akkor ismerhetnénk a szemlélet genezisét is!), hogy az utánuk következő Szirmai-versben (*A dombtetőről*) már a víziók magasságában keresse a költő a meg-nem-lelhető nyugalmat, illetve, hogy – más választása nem lévén – beletörődjön a „termékeny kételyek” kényszerhelyzetébe (Sinkó Ervin: *Huszonnyolcadik születésnapom*), esetleg vagy a szociális indítékú programköltészet tények felsorakoztatásával lázító (Laták István: *Tavaszi a Jaszi-barán*), vagy víziószerűen kavargó (Somogyi Pál: *Egy nap*) agitatív hangján szólaljon meg.

Nemcsak időben rövidebb, hanem messzemenően szegényebb, egyszerűbb is az a versvilág, amelyet az 1945 utáni évtized költészete tár elénk. Jószerivel Utasi is csak két, ha az 1957-es keletkezésű Fehér Ferenc-verset is ide soroljuk, legfeljebb három verset választ a korszakváltásnak tekinthető *Symposion* megjelenéséig terjedő majd két évtizedből. (A kötet végén található, 1954-es keletkezésű Debreczeni-verset – *Mérleg* –, ill. Sinkó *Kigyúló lámpa...* című 1955-ös prózaversét mivel utólag kaptak helyet a választott művek sorában, nem tekinthetjük az említett időszakot képviselő versnek, annál is inkább, mert kötetbeli helyük alapján vélhetően Utasi is másféle szerepet szánt nekik.) Ha tudjuk, hogy 1945-től majd egy évtizeden át szinte kizárólag a „hurrá-optimista zengedelmek”, az ún. traktor- vagy termelési versek korát éltük, akkor érthető az antológiát válogató kommentátor visszafogottsága, az pedig egyenesen kiváló versolvasó érzékre vall, hogy Utasi Csaba Thurzó Lajos egyszerre a kort reprezentáló és a kor diktátuma alól menekülő *Rügyfakadás* című költeményét emelte ki a bűn-rossz versek szalmakazlából. Mert bár a vers tanúsága szerint a költő nem mentesülhetett a vers „létrejöttét meghatározó társadalmi valóságtól”, de „fájdalmas kompromisszumok árán” Thurzó az első költőnk a negy-

venes évek második felében, aki „újra égnek próbálta röptíteni a poézis madarát”. Lehet, hogy a „fenyegető halál” előérzete is ösztönözte a költőt, hogy ne törődjön az elvárással, nyisson ablakot önnön intimebb világára. Utasi választása azért is szerencsés, mert egy versen belül mutathatja be a társadalmi igény és a magánemberi szándék, vágy közötti ellentmondást s az ebből következő feszültséget. Hogy Utasi mennyire siet maga mögött tudni a szocreál rémálmát, mi sem igazolhatja jobban, mint hogy az Ács Károlytól választott korai, 1945-ös vers sem tart rokonságot az akkor divatos és kötelező szólamköltészettel. Akárcsak keletkezését (1957) tekintve némiképp szintén ebbe az időszakba tartozó Fehér-vers (*A tanyasarkon*) sem, amely inkább a frázisköltészetből való menekülés igényét példázza, de ugyanakkor el is üt a Fehér Ferenc-i versektől; talán Utasi választása azért is erre a versre esett, mert nem illik be maradéktalanul a sajátos Fehér Ferenc-i líráképbe, amit Utasi, akárcsak az Ács Károly-i verset, nem kimondottan kedvel. Ha nem tévedek, azért, mert kevésbé érzi őszintének, inkább kimódoltnak véli.

Annak ellenére, hogy az első Tolnai-verssel, az *ars poetica* alcímet viselő *Doreen 2*-vel kezdődik az új, Utasi költészetideáljához közel (ebb) álló versek sora, olykor nehéz szabadulni a gondolatától, hogy nem érezni minden esetben a választás igazi indítékait. Lehet, hogy a hatvanas–hetvenes években, mikor a *Doreen 2*-vel kezdődő és Domonkos István *Kormányeltörésével* végződő kötetbeli verssor darabjai, ill. a vonatkozó kommentárok íródtak, ezek a ma már érdektelennek érzett versek (elsősorban Brasnyó István: *Hazám*, Derűs István: *A virágok rozsdásodása* és Gulyás József: *Közel a félelemhez* című versére gondolok) is hordoztak, bizonyos szellemi izgalmat, képviseltek poétikai újdonságot, de mára ez elenyészett belőlük. Ugyanakkor viszont fontos líratörténeti tényként kell említeni, hogy a „fejezet” majd húsz verse közül legtöbb ma is vers.

Mitől? Miért? – Tehető fel a magától is kínáló kérdés.

Legegyszerűbben azt mondhatnánk, mert a költők számára a programok helyett immár a költészeti szempontok váltak, a megformálás, a verssé formálás vált fontossá. Nem véletlen tehát, hogy a kötet második felében található versek között többnek, mint a „fejezetkezdő” *Doreen 2*-nek éppen a versírás, illetve a hiteles modern versnyelvért folytatott alkotói küzdelem a témája, de említhetném Domonkos István *Kontrapunkt, A költőkről* és Kanada, Pap József *A piszkozat*, Böndör Pál *Karszt*,

Danyi Magdolna *Egy vakmerő felszolgálólány mondta a bölcseknek*, Veszteg Ferenc *Kánon* című versét. És természetesen utóbbi harminc évünk mindenképpen legmarkásabb versét: Domonkos István *Kormányeltörésben* című isteni dadogású poémáját, amely líratörténeti jelentőségéhez illően Utasi Csaba könyvének is központi műve. Érthető, hogy a kommentátor is erről a versről ír legtöbbit, két ízben is foglalkozik vele, s ennek a versnek kapcsán fogalmazza meg véleményét költészetünkről, illetve saját versolvasói szempontjait, stratégiáját.

„... mindvégig a szerepvers és a létvers határán egyensúlyozó”, költészetünkbe váratlanul talán, de „a várva várt robbanást” hozó *Kormányeltörésben* kellett a kritikusnak találkoznia, hogy ekképpen nyíljon meg: „Újabb és legújabb költészetünk nem egy versét kétkedően fürkészi az ember, hisz valósággal árad belőlük a laborversek áporodott szaga, még akkor is, ha alkotójuk kiszabadult a »költői« költészet szorításából, s nem a réges-rég megkopott rekvizitumokat variálja, szajkózza megszállottan. Ezeknek a verseknek olvasásakor, magadban sem bízva, rejtjelek után kutatsz, képleteket állítasz föl, strukturalista mélyelemzésbe fogsz, góccokat tapintasz ki, a lényegét véled megragadni, s filozófiai körítést is tálalsz hozzá (...) de ha a vastag festék lemosása után magadba nézel, be kell látnod, hogy falak választanak el az efféle versektől, ha már hozzájuk nyúlsz, óhatatlanul méricskélne, osztályoznod, csomagolnod kell: a társasjáték íratlan szabályai megkövetelik a körültekintő ráfogást vagy az elmarasztaló ítéletet. Harmadik lehetőség nincs: a közepes verset nem lehet igazán szeretni”.

Mi ez?! – kapkodod a fejed. Hát amiről Utasi eddig írt, az csak „festék” volt, a kommentátor amikor versek fölött mészázott, kézen fogta Olvasóját és alábukott vele(d) a versek mélyébe, hínárosába, csupán egy társasjáték szabályait követte, tetszetős, elfogadhatónak vélt magyarázatai hiteltelenek voltak? Mi történt? A kritikus visszavonta állításait? Meggondolta magát?

Nem ennyire tragikus a helyzet.

„Mindössze” az történt, hogy a kritikus, mint a férfi, ha túl minden találkozik élete nagy szerelmével, úgy érzi, mindaz, amiért eddig versként rajongott, az közepes vagy annál jobb mű volt csupán, amiről eddig lelkesen írt, lehet, mind jó vers, biztosan az is, de nem éri el az „abszolút” vers színvonalát.

Érthető, hogy az ilyen kivételes találkozás számvetésre készíti magát a kritikust is. Nemcsak addigi versolvasó élményeit érzi halványabbaknak, ezek színtelenednek el a „robbanás” fényében, okozta megvilágosodásban, hanem addig önbizalommal alkalmazott saját versolvasó stratégiáját és versmagyarázó eszközeit érzi elégtelennek. Amikor az abszolút versből áradó hő minden addigi jó, kiváló verset vélt méreténél kisebbre aszal, s ezt a felismerését a kritikus bátran, mert kétségtelenül nem kis bátorság kell hozzá, kimondja, akkor nemcsak a költészet(ünk) felett mond ítéletet, hanem önmaga felett is. Beismeri, hogy miközben buzgón elemzett, beleérzéssel góccokat tapintott ki, tüsténkedve bölcsekedett s ki tudja, még miféle mutatványt produkált, s nem is rosszul, sőt, akkor kissé csúsztatott, megszedült a látványtól, s ezért akaratlanul ámitott is. Nem rossz szándékból tette, nem szándékosan füllentett, nem is füllentett, csak nem a teljes igazságot mondta el, illetve amit mondott, azt akkor igazságnak hitt.

Így a becsületes. Es kötetében Utasi Csaba pontosan ezt teszi.

A kötet címe – *Csak emberek* – éppen úgy érvényes, vonatkozik a költőkre, kiknek verseit Utasi kommentárjai kíséretében olvashatjuk, mint a kommentátorra, aki az általa fontosnak tartott versekhez megjegyzéseket fűz, értelmezi őket.

Könyvében Utasi Csaba úgy szegődik (szak)értő olvasóként versekhez, hogy nem önmaga, nem a saját véleménye, hanem a kritikus lencse elé emelt művek a fontosak, azokról akarja közölni azt, ami szerinte lényeges. S közben észrevétlenül és óhatatlanul líratörténetet ír: kommentárjai a vajdasági magyar költészet alakulásrajzának mozaikkockái. Erre utal, amikor jegyzetét a programversekről, a mondandóhoz illő adekvát formáról, az elégtelen nyelv és az esztétikai teljesség igénye közötti ellentmondásról ír, amikor kiindulópontul irodalomtörténeti információkat közöl, íróportrét, korrajzot vázol, az opust jellemzi, életrajzi vonatkozásokat említ, felidézi a vers születésének körülményeit, a vers kritikai fogadtatásából indul ki, motívumtörténeti áttekintést ad stb. De a történeti összefüggések hálózatát teremti meg akkor is, amikor a mozdulatlan érzett bácskai élettel szembeni, a szociális érzékenység időszerűségét felismerő, a versírással kapcsolatos modern alkotói dilemmák (azonosulás, megtagadás), a versbeszéd változása vagy a hontalanság motívumának logikája szerint alakítja ki a verstömböket, illetve kapcsolja össze a kötet verseit. S miután az egyes kommentárok általános

költészeti felvezetése megtörtént, útba igazította olvasóját, akkor tér rá Utasi a versek közelebbi vizsgálatára, elemzésére. Nem ad részletes elemzést, a két-három flekknyi terjedelem ezt nem is teszi lehetővé, de azok a részletek, melyeket említ (az indító sor hatása, a ritmusbomlasztó rímek játéka, a szerkezeti részek viszonya, a névelő háromszori elhagyásának szerepe, a poétikai eszközök hiányának funkciója, az alapmotívum végigvezetése, a képi transzformáció, az igeformák használata, a kulcssor funkciója, a metaforikusság radikális háttérbe szorítása, a nyelv devalválódása, a dísztelenség stb.), valóban fontosak ahhoz, hogy versolvasási élményünk, tetszésnyilvánításunk, primer tartalmi-érzelmi azonosulásunk poétikai fedezettel rendelkezzen.

S hol a versolvasó magánember, megmutatkozik-e ez az irodalomtörténész, a szakelemző mellett? Elárulja-e magát a tudós kommentátor?

El. Mindenekelőtt akkor, amikor a versek hatástitkát fedezi fel, amikor a versírás értelmére ismer, amikor a vers, a költői szó hitelét érzi. És ennek legfőbb zálogát, legigazibb emberi-alkotói fedezetét Utasi a költőben munkálkodó kételyben, a létbeli disszonanciák megmutatásának képességében, valamint a belső pokol hitelességet, szenvedést és felszabadító érzést egyesítő, kifejező költői dikcióban ismeri fel.

Versben, költőben Utasi Csaba a magával szembenező ember őszinte megszólalását keresi és tiszteli.

A BAROMFITENYÉSZTŐ MONOLÓGJA – AVAGY VERS A CSIRKEÓL MELLŐL

HARKAI VASS ÉVA

Már majd' megrémültünk: ugyan
kit szidunk, ha a héjaraj végre
elhúzza a csíkot?

Közben nem vettük észre
(a lankadó készenlét hibája):
az ólunkban hizlalt baromfinép
serényen készül,
hogy szemünket kivájjja.

A RÉGI HÁZ „BELSŐ” TERE

A hatvanéves Utasi Csabának

B Á N Y A I J Á N O S

Miközben azon tűnődtem, indokolt-e vajon a „külső” és a „belső” tér elválasztása és megkülönböztetése, hiszen minden térfogalom egyszerűen lehet „külső” és „belső” is, vagyis minden tér valakinek vagy valaminek a tere, az „én” vagy a „másik” (az idegen) tere, véletlenül, Péterfy Gergely *A tűzoltóparancsnok szomorúsága*¹ című regényének olvasása közben a következő részletre akadtam.

Az Antikváriusnak egy egész könyvtárt kínálnak fel a regényben megvételre és eladásra. Amikor a megadott címen becsönget, és ajtót nyitnak neki, különös látványban van része. Most idézet következik a regényből:

„Ahogy a lakásba léptem, feltűnt a linóleumpadlón végigfutó rajzolat. Kék szigetelőszalag-vonalak szabdalták keresztül-kasul a szinte bútortalan lakást, eltűntek mintegy a falak alatt, a szomszéd szobában pedig előbújtak. A szigetelőszalag széle itt-ott felpöndörödött, a linóleumon maradt ragasztóba koszszemcsék és szőrszálak tapadtak.

A nagyapjának különös hóbortjai voltak, mondta ismerősöm, meglepett tekintetem követve. Ezen a telken állt a ház, ahol a nagyapja családja lakott, akkor messze a városon kívül, erdő közepén. A Boldogok szigetének nevezte Csepel szigetét ártatlan, tizenkilencedik századi metaforikájával. Aztán a házat elérte a város, a telket kisajátították, és lakótelepet húztak rá. A nagyapa különös kegyként könyvelte el, hogy abba a lakásba költözhetett, amely egykori háza fölött emelkedett, s egykori házának alaprajzát bejelölte a padlón, és ennek az alaprajznak

megfelelően élte tovább az életét, mintha a tér új szerkezetével dacolni lehetne. Egyedül a könyvtárszobával volt némi szerencséje, hiszen – és benyitott a szobába, mesélte az Antikvárius a Babilonban.”²

A regénynek ez a részlete, azonkívül, hogy egy hóbortos nagyapa különös rögeszméjéről szól, azt is megerősíti, hogy a „külső” tér – a régi családi ház helyére felhúzott lakótelep szerkezete – „belsővé” minősíthető, még akkor is, ha ez „különös hóbortnak” látszik, hiszen „a tér új szerkezetével” aligha lehet értelmesen (sikeresen?) „dacolni”.

De talán nem is ez a legfontosabb, ami e regényrészletről elmondható. Fontosabb, hogy a tér, amennyiben az ember tere, amennyiben az ember egyszer már megnevezte, többé nem tüntethető el, még erőszakkal ráépített új szerkezetekkel sem. A nagyapa úgy él a régi ház telkére épített tömbházi lakásban, mintha életében mi sem változott volna, mintha még mindig a régi ház lakója lenne. Ezt az illúzióknak aligha mondható látszatot annak a leleménynek köszönheti, hogy az új lakás alaprajzára szigetelőszalaggal „ráírta” a régi ház alaprajzát. Úgy mozgott az új laksában, mintha még mindig a régiben élne. Az új lakás azért maradt szinte „bútorzatlan”, vagyis „betöltetlen tér”, mert nem is kellett betölteni, hiszen az új alaprajzra írt régi alaprajz kijelölte a régi bútor-
darabok helyét is. Már nincsenek meg a régi bútor-
darabok, de megvan a helyük, ahogyan a falakat jelölő szigetelőszalag is fal – a régi ház fala – a nagyapa hóbortnak minősülő világában, amely megszünteti, „kitörli” az új falat, „a tér új szerkezetét”.

Az „írás” szavaival – „ráírta”, „kitörli” – szoltam a nagyapa „hóbortjáról”. Persze szándékosan. Mert az „írás” a megőrzés, a megóvás, az ápolás művelete. Egyben a téralakítás, a térmegnevezés, a „teresítés” művelete is. Rajta kívül talán nincs is más lehetőség a tér bekerítésére vagy befogására. Egyúttal a „külső” térnek „belsővé” alakítása is az „írás” függvénye.

Arról is szól azonban ez a regényrészlet, hogy az erőszak – a nagyapa egykori házának telkét „kisajátították” – vagy azt is mondhatom, hogy a hatalom által teremtett új térszerkezetek, még ha nem is lehet „dacolni” velük, kijátszhatók, eltüntethetők, ha másképpen nem, hát képzelettel, álommal, emlékezéssel. A nagyapa az emlékezet terét állította, képzelte az új térszerkezet helyére, és ezzel megőrizte a saját világát, azt a világot, amelyben számára az élet egyáltalán lehetséges. Ha az emlékezet terében, akkor vajon képzelt térben élt volna a hóbortos

nagyapa? Aligha. Hiszen csak a külső térből érkező, számára „különös”, tehát meglepő és furcsa a szigetelőséggel jelölt tér, a nagyapa számára ez a valóságos, és az egyetlen valóságos tér. Amelyet, hogy ne mondjuk valóban hóbortnak, hogy csak a külső szemlélő számára látsszék rögeszmének, belső térnek is nevezhetünk, hiszen többszörösen is belső. Egy új szerkezeten, a tömblakáson *belül* alakította ki a nagyapa, és csak számára elviselhető meg értelmes tér ez, mindenki más térlátványához képest *belső*, mert az emlékezet, ami egyben megőrzés is, egyéni *belső* tere, ahová senki sem léphet be, vagy ha belép, mint a regényben az Antikvárius és annak „ismerőse”, aki a nagyapa unokája talán, idegennek – „hóbortnak” – veszi a nagyapa valóságos *belső* terét, s így nem is értheti, miféle élet az, amely ilyen fiktív látszattereken zajlik.

Holott, kérdezem végül, nem úgy van-e, hogy mindannyiunk élete ilyen, mások számára elérhetetlen és idegen tereken zajlik, az emlékezés, a képzelet, a megőrzés, a gondolkodás *belső* terein? Amihez képest a „külső” vagy „belsővé” minősül, vagy megmarad az idegenség, az erőszak, a hatalom terének. Amelynek mindig és mindenkor feltett szándéka a belső terek, az én és szabadsága tereinek könyörtelen felszámolása. Mindig valami új szerkezetet rajzolnának a régire, és mindenkor nagyapák hóbortján múlik a régi, vagyis a *belső* megőrzése és fenntartása, még akkor is, ha ez mások számára csupán látszatter.

De hol van arra bizonyíték, hogy a külsőnek mondott tér nem látszat?

(Emlékeztető indoklás arról, hogy a könyvek között élők tudják, régóta mondják is, a könyv mindig a legjobb helyen nyílik ki, vagyis – ahogyan ennek az írásnak íráshelyzetéből könnyen kiolvasható, a véletlenek szeme van:

Még a nagyon régi, újságmellékletként megjelenő *Symposion* nagy felháborodást, kemény ellenállást, szitkokat és fenyegetéseket kiváltó első, egyhasábos irodalomkritikái legtöbbször a vajdasági magyar irodalom akkoriban még védett művelői munkáiról Utasi Csaba írta. A beavatottak tudták, akikre nem tartozott, csak találgatták. Azt hiszem, Utasi Csaba akkor rajzolta meg kritikaírásának „belső tereit”, akkor jelölte ki irodalmi gondolkodásának alaprajzát. Miként a fenti regényrészlet „hóbortosnak” mondott epizódhőse, Utasi Csaba is magával hozta újabbnál újabb élethelyzetekbe a kritikaírás és irodalmi gondolkodás akkori alaprajzát, és aki ezt nem tudja, meg nem érti, nem is szólhat hozzá a kritikaíráshoz, sem az irodalmi gondolkodáshoz, mert valami

nagyon fontosat nem ért, azt, hogy az időnként kicsúfolt „értekező próza” művelői nemcsak eszmékhez és elvekhez ragaszkodnak, hanem emlékekhez és élményekhez is. S ezek mindennél fontosabbak számukra. Utasi Csaba úgy ír ma is kritikát, ahogyan egykoron aláírás nélkül az újságmelléklet kritikáit írta: más szavakkal és más beszédhelyzetben, mégis egy életen át cipeli magával az egykor felismert „belső tér” mindenkorra kötelező „alaprajzát”. Értsük meg azonban, hogy csak akinek van ilyen „belső tere” a kritikaíráshoz és irodalmi gondolkodáshoz, annak van esélye a továbblépésre, az új művek, eszmék és értékek befogadására. Nincs ebben ellentmondás. A múlt, életünk múltja, az „ifjúkor” nem azért van, hogy lemondjunk róla, sem azért, hogy „kijátsszuk”. Ellenkezőleg, azért van, hogy mindvégig változva és változatlanul benne legyünk. Vajon mi máshoz ragaszkodhatnánk?)

JEGYZETEK

¹ Palatinus Kiadó, Budapest, 2000

² I. m. 138–139. l.

ENDRŐDI SÁNDOR THALY KÁLMÁN NYOMÁBAN

BORI IMRE

Endrődi Sándor, akit „e századnegyed legigazibb lírikusai” egyikének nevez Komlós Aladár, a stilizáló-archaizáló-szerepjátszó magyar lírai vonulatnak valóban egyik legérdekesebb és legmarkánsabb egyénisége. „Preszimbolita” költő, akiről azt is állíthatjuk, hogy szecessziós lírikus a *Kuruc nóták 1700–1720* című 1896-os kötetében, és ott mindenképpen!

Előljáró beszédében a következő információt adta olvasóinak: „A dicső Rákóczi-korszakot akartam nótákban megszólaltatni, úgy, hogy e nóták a kétszáz év előtt lezajlott történelmet újra zengjék, jelentsék. Korrajzot akartam írni dalokban, lehetőleg a kuruc énekek eredeti motívumai alapján, mely törekvéseimről bőven számot adnak a kötetem végén álló jegyzetek. Iparkodtam szellemben, hangban, formában hű tolmácsa lenni annak a nagy korszaknak, mely mindenben kimeríthetetlen forrása lesz a nemzeti poézisnek. Soha életemben több gyönyörrel nem dolgoztam munkán, mint ezen a kis nótáskönyvön.” Az Endrődi-irodalom e versek magyarázatakor a költő ilyen sugallatai nyomán nem esztétikai, hanem politikai okokat emleget. De csupán Endrődi beszél a szellemben, hangban, formában hűen megszólaltatott mondandóról. A kritikusok a költői ihletben a politikai tendenciákat hangsúlyozzák, mint tette Komlós Aladár is, amikor a költő 48-as felfogását és a millenniumi nacionalista közszellemet emlegeti. S mint előtte Schöpflin Aladár, aki a kor kuruckodó mentalitását hozta fel magyarázatul, egy Fejős Imre pedig a „nemzet régi sérelmeire” hivatkozik Endrődi ihletével kapcsolatosan. Nem szabad kizárni azonban a stilizálási ösztönzé-

seket sem: akkor, amikor Endrődi kuruc nótáit írja, már a magyar történelmi múlt bizonyos szakaszai irodalmi-ikonográfiai közkedveltségnek örvendenek, így a *Buda halála*, a székely balladák, Zách Klára históriája mellett íme, a kuruckor is – de még a Thaly Kálmán interpretációjának szellemében, még pontosabban a XVII–XVIII. századi daloskönyvek képviselőjének mintái alapján. Különösen a daloskönyvek anyaga vált inspirálónak, és a *virágének* kép- és formamintája, amelyet akár a *dal* századvégi modern változatának foghatunk fel. Nem történelmi dalköltészet ez már, hiszen az epikus mag is inkább a forma tartozéka, míg a hangulat kifejezése a melankólia megjelenési formájává válik. Schöpflin Aladár egyenesen hangulatköltészetnek nevezi az Endrődi-lírának ezt a típusát. Az is ismérvei közé tartozik, irodalomtörténeti jelenségként is, hogy a *népiesség* válik modernséggé, túl azon, hogy Endrődinek az *Őszi harmat után* című versciklusa verseivel a „népies elemek nyomultak be az új líra zárkózott területeire” (Fejős Imre). Ilyen értelmű meg gondolás alapján minősíthette maga Endrődi a dalformáját nótának, ami a XIX. század második felében népszerű, illetve népies dalt jelölt. Kosztolányi Dezső látja a legpontosabban, hogy itt valójában a szecesszió stilizáló hajlamai érvényesültek: „Afféle stilizált versek ezek, egy-egy kuruc hang kizengtetése, sokszor csak kevés simítással, mintegy alkalmassá téve a ma élők számára.” Ebben a szellemben tehát a szűrők már nem kellenek, de a szűrők díszjei a modern ruhán még igen! „A tulipános ládák és parasztszűrők mintáit használják föl az iparművészek úri szobák díszítésére.” Így Kosztolányi Dezső éppen Endrődi Sándor Kuruc nótáival kapcsolatosan! Igaz, Endrődi Sándornak föltételezhetően nem voltak szecessziós költői szándékai, bár a tüzetes vizsgálat egyéni megnyilvánulásaiban erre is fogódzót találhatna. Művészi eredménye azonban kétségtelenül szecessziós, a stilizáló ösztönben mindenképpen, de abban is, hogy mintegy újra felfedezi a *virágéneket*, a virágénekekben pedig a szecesszió flórájának kedves példányait.

Endrődi, ez szemmel látható, mintegy századvégi ízléssel olvassa végig elsősorban Thalynek *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok*, valamint az *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* című kiadványait, és szemezgeti a neki tetsző sorokat, versszakokat, alkalmasnak látszó és tetsző motívumokat, képeket, kifejezéseket, és ezekből alkotja meg a maga versét, illetve ezeket a kiválasztott verseket *igazítja ki*, restaurálja több-kevesebb szabadsággal és invencióval. A szöveghez

tapadó módozatoktól az egészen szabad kreációig – így lehet Endrődi költői eljárásainak a fokozatait felállítani.

A leginkább a mintájához tapadók között is első helyen *A kölesdi harcon* címűt kell említenünk. A vers jegyzetében Endrődi közölte: „Én e ballada dalelemeit sorakoztattam egymás mellé, nagyon csekély és lényegtelen változtatással.” A lényegtelennek mondott változtatás lehetett például az új szakaszformálás, s általa egyfajta redukció, tömörítés is. Thalynál:

A kölesdi harcon, a kölesdi harcon
Hej! én is ott voltam, – elejének vágtam,
Elejének vágtam, közepét bontottam . . .

Endrődi négy sora tömörebb és meggyőzőbb:

A kölesdi harcon
Hej, én is ott voltam,
Elejének vágtam,
Közepét rontottam . . .

Ilyen szorosan követi Endrődi Thaly versének 8. szakaszát, amely Endrődinél a 3. szakasz lesz, a Thaly-féle 9. szakasz pedig a 4. szakaszba épül Endrődinél. Egyedül a vers 2. szakasza Endrődi eredeti bővítőmánya:

Mindenütt ott jártam
Ahol Balogh Ádám:
A németnek, rácnak
Mindenütt a hátán . . .

Hasonlót észlelhetünk a *Bújdosó éneke* című vers esetében is, amelynek 4. szakaszát parafrázálva kezdte Endrődi a maga versét, majd a többi szakaszból is ki-kiemelt sorokat és költői érzékenységgel, nyelvi leleménnyel „jobbított” rajtuk. A Thaly-vers 6. szakaszában például ezt találta:

Kik voltak barátim
Nékem meghitt társim,
Elhagytak engemet,
Én árva fejemet.

Endrődi a fenti négy sorból a következő versszakot építette fel:

Barátim elhagytak,
Ellenem fordultak,
Uram, te el ne hagyj!

A versek e körében van a *Bús fejünket . . .* című, amelyhez Endrődi a Thaly-közölte költemény 7., 9., 12., 13. szakaszát használta fel. Itt a finom differenciák vallanak a modern költőről. Thalyról:

Úgy elmegyek, meglátjátok,
Soha hírem sem halljátok:
De ha még is hallanátok;
Tudom, hogy megsiratjátok.

Endrődinél:

Úgy elmegyek, meglátjátok,
Soha hírünk sem halljátok,
Hírünket majd elsiratja
Zúgó erdők vadgalambja . . .

Erős esztétikai nyomatékok vannak a mintasorokban is; azokban primitív egyszerűség panaszskodik, itt a manierista képszeretet tündököl, s válik nótává. Itt van még *A majtényi róna*, valamint a *Felfordult világ* című is. *A majtényi róna* írása közben magyarnóta-sorokat is felhasznál („Csillagok, csillagok, Utat mutassatok . . .”). *A felfordult világ* esetében pedig az első három szakasz erős parafrázis, a többi ellenben eredeti kreáció.

Az Ifjúság mint sólyommadár címűt Endrődi három, Thaly-közölte költeményből kreálta, így az *Ifjúság mint sólyommadár*, az *Ám úgy légyen . . . és a Ha keresi nálam . . .* címűekből. Itt több fokozaton megy át a vers „költés” közben: az első két sor pontos átvétel („Ifjúság mint sólyommadár Akkor víg, ha szabadon jár”), míg egészen szabadon variálja a *Ha keresi nálam . . .* címűt, nevezetesen, hogy egy lányt szeretni nem tud, de kettőt igen. Hasonló átalakító munkát végez a *Megírtam a leveletem . . .* címűben is. Endrődi csak az első szakaszt költötte meg, a

második és a harmadik strófának fő sorai Thaly kiadványából valók. Az *Amikor Rákóczi* című kapcsán Endrődi azt jegyezte meg, hogy a „csónának tetsző dalt csak kikerekítette”, valójában áttördelte a mintasorokat. Ilyen versek még: *Elment az én rózsám; Gyöngyös mente; Hess, kuvik; Porció Pál, Forspont Péter* címűek.

Vannak variációk is a kuruc versek soraira. A *Balogh Ádám nótája* címűben szó szerint vesz át kész sorblokkokat, majd szabadon variál. Jellemző például a következő szakasz:

Török-bársony süvegem,
Most élem gyöngyéletem:
Szívem, vérem fiatal,
Velem jár a diadal . . .

Endrődi maga költése az alábbi szakasz:

Török a fal, hull a nád:
Píríthatunk szalonnát,
Buzaliszt is van velünk,
Pogácsát is süthetünk.

Néhány versben Endrődi inkább a vershangzással foglalkozik. Egy-egy szép alliterációs sort is alkot, mint a *Bezerédy nótája* címűben a következő: „Holt testükből rakott asztalt Rakatok, Vad madarak vad lakomát Laknak ott.” Kitetszik, hogy a zenét Thaly apokrif kuruc verse csalta elő belőle. Thalynál: „Német testek burítják az parragot, Vad madarak lakodalmat laknak ott.”

Verses játék a *Jó kuruc vitézek . . .* című. Ugyanis a versszakokban az első, valamint a negyedik és ötödik sor állandó, míg a második, harmadik és az utolsó sor a változó! Két verse is az enjambement egészen modern kezelését mutatja. A sorok valóban erőszakosan törnek meg a *Letépi vad szelek . . .* és *Ahol te jársz . . .* című versben. A *Letépi vad szelek . . .* címűben mintegy rákap az enjambement-lehetőségre. A *Torna várme-gyében* című Thaly-közölte vers utolsó szakaszában jön elő (váratlanul) egy enjambement:

Elhúzták már a takarót nyolc órára, nyolc órára.
Ama nyalka legényeknek bosszújára, bosszújára;
El kell menni, el kell – meg kell válni, meg kell
A rózsámtól.

Nos, Endrődi a két utolsó sort bontja fel három sorra, s ugyanabban a ritmusrendben írja hozzá a szakaszt kiegészítő első sorokat is:

Letépi vad szelek
A gyöngye levelet
A virágról –
El kell menni, el kell,
Meg kell válni, meg kell
A rózsámtól.

Nem körmönfont enjambementeket alkot, de mégis ritmikai merészségeket mutat a határozók elszakításával a mondat többi részétől. A vers második szakaszában pedig még szelídít is:

Felhő sír a hegyen –
Odafenn, ideleenn
Minden gyászol . . .
Úgy megyek el, rózsám,
Mintha kibújdosnám
A világból!

Az *Ahol te jársz . . .* című kapcsán Endrődi a jegyzetében idézi a Thaly-gyűjteményben a Mátray-kódexből vett versnek a legszebb szakaszát. Ezt:

Ahol te jársz: rózsá keljen
Ahova lépsz: gyöngy teremjen,
Ahol te jársz: az nap megállt

Páva módon nézvén, csudát.

Idézhetette volna a költő a *Mutatta Vénus* című vers egy másik szakaszát is:

Az hol te jársz: az nap megáll
Pávamódra nézvén csudát,
Minden ember téged kíván,
Soha téged nem bánt halál!

Igaza volt Thalynak, amikor megjegyezte, hogy ez egy „gyönyörű részekkel bíró dalocska”. Nem véletlen, hogy Endrődi is ihletődik rajta! Különbösen Kecskés András mutatott rá, hogy az enjambement adva van Endrődi eredeti költeményeiben is, és a sorváltó szabadvers, a „lazított vers” úgynevezett „rím nélküli ágát” Endrődi *Csillagos éj* című versével példázza. A költő a Thaly közölte versnek elsősorban kulcsszavait használja fel, míg az enjambementes sorkezelésével modern hangzásúvá teszi, amikor egyszerre át- és hozzákölt a mintavershez:

*Ahol te jársz; rózsá fakad
A nyomodba,
A gyalogút mintha merő
Virág volna.*

*Ahol te jársz: gyöngyöt tipor
Pici lábad
S mintha zengő angyalszárnyak
Csattognának.*

*Ahol te jársz: megáll a nap
Csudát látva –
S ezer szemmel ragyog le rád
Mint a páva.*

A kiemelt versrészek átvételek, egészében pedig idézetünk azt mutatja, hogy Endrődi úgy költi-ritmizálja, hogy a megtört, a mondattól elszakított részeket rímelteti!

Hogy a rím is vezérlő csillaga lehetett a kuruc nóták írása közben, a *Dunántúl* című verse bizonyítja. Itt azt a versépítő módot alkalmazta, hogy a szak utolsó előtti sorának utolsó szavát az utolsó sor első és utolsó szavával rímelteti. Itt is a szeme előtt lebegő mintát használja fel. Az *alföldi csikós* a Thaly-gyűjteményben így kezdődik:

Rákosnál a pesti vásárral
Egy Tiszántúl való csikós bundástul
Tiszántúl, bundástul, vásárral . . .

Endrődi ezt a játékos technikát leegyszerűsítette és dúsította is azzal, hogy az utolsó sor első szava mindig a „Dunántúl”, majd az előző sor utolsó szava rímként ismétlődik meg:

Van egy hamis kocsmárosné
Dunántúl
Megcsókolja az a legényt magátul,
Dunántúl, magátul.

Rózsákból van a kocsmája
Dunántúl,
Az arca is, az ágya is, rózsákból,
Dunántúl, rózsákból . . .

Egyik legsikerültebb kuruc nótája ez Endrődinek. Ebben a manierban írja a *Kuruc tanya* és a *Szegény legénynek* . . . című nótáját is. A *Kuruc tanya* a mintától (ugyanilyen címen Thalynál is) névjátékokat kölcsönöz, és kifejezéseket vesz át. A játék lényege a városok és várak neveivel történő alliterálás, egyúttal etimologizálás:

Kőszeg köves, Sárvár sáros . . .

A *Szegény legénynek* . . . pedig a *Kuruc tábori dal* állandó helyei az építőkövei. Az *Erdélyi hajdútánc* esetében ez még szemelláthatóbb. Néha csak egy névre, néha egy fordulatra van szüksége, hogy a maga versét létrehozza. A *Patyolat a kuruc* címűhöz elég volt a minta egyetlen (első) sora, hogy tovább a maga költői útján járjon, és megalkossa az egyik legszebb kuruc nótáját, s mi több, „népdalát”:

Patyolat a kuruc,
Gyöngy a felesége . . .
Tilalmas örömnnek
Búbánat a vége.

Színbúzát vetettem,
Lágy földbe takartam,
Búza helyett mégis
Csak konkolyt arattam.

Vetettem violát,
 Ne-nyúlj-hozzám kelt ki –
 Nem tudok én százat,
 Csak egyet szeretni.

Ha soká szeretlek:
 Megöl a búbánat;
 Ha soká nem látlak:
 Meghalok utánad!

A *Mit búsulsz, kenyeres* jegyzetében közli a *Patyolat a kuruc* címűben látott eljárását: „Én csak a kezdő sort vettem át belőlük s az ebben megcsendülő alaphangot végig megtartottam.” Ilyen még a *Rodostó* című, amelyhez Lévay József *Mikes* című verse egy sorát használta fel. Egészen más a tendenciája a *Zöldíts, Úristen* címűnek, amelyhez a *Thury György énekét* használta fel. A két vers mondanivalója azonban felel egymással: a kuruc versben azért várják a tavaszt, hogy harcolni lehessen, Endrődinél, hogy bújdosni lehessen. Felkiáltások ihletik az *Istenünk, istenünk . . .*, valamint a *Rákóczi marsa* írása közben, akár csak a *Végbéli vitézek éneke* címűben is.

Egy kiemelt versszak a *Nagyon fáj a szívem* címűnek a kristályosodási pontja. Ezt a szakaszt a *Jaj ki keservesen* című versben találta meg, és szól az imígyen:

Liliom-lágyító gyenge kezeiddel
 Szívemet újító ékes verseiddel
 Jövel s vigasztald meg elbágyadt szívemet . . .
 Mikor lágyítod meg hozzám te kedvedet?

Ihletett verset bontott ki ebből a versmagból Endrődi Sándor:

Nagyon fáj a szívem,
 Fájó seb van rajta.
 Gyógyítsd meg, galambom,
 Gyógyítsd meg, virágom!

Meggyógyul az mindjárt,
Ha te megérinted
Liliom-lágyító
Gyenge kezeiddel!

Meggyógyul az mindjárt,
Ha te megcsókolod
Rózsákat nevető
Kedves ajkaiddal!*

Ugyanígy egy versszak a magja a *Tündércod* címűnek is, a *Menj el, édes fecském* címűnek alábbi szakasza:

Arannyal kellene nevedet felirni,
Gyémántkő-táblára szépen felrajzolni,
Rubintkőből formált ládában tartani,
Innepet kellene nevednek szentelni!

Endrődi ebből kibontott költeménye akár ősképe lehetne József Attila *Csudálkozunk az életen* című versének. Endrődinél:

Ha beszélsz: hangod ének,
Csattogása filemilének,
Nevetésed: égi zengés,
Járásod meg liljom-lengés . . .

S mint érzékelhető, a *Klárások* képviselője is feldereng a gyöngédség eme kis remeklésében.

A *Liliomszál* című verséhez Endrődinek az *Áll előttem* címűből egy szakasz kellett, s abban is egy egészen szecessziós kép („örvendetes liliomszál”), hogy megalkossa a maga modern virágénekét, és ezzel is, akárcsak az előzőkkel a *bensőségesnek* objektív költői kifejezésformát találjon a személyesség látszatának a kiküszöbölésével:

Liliomszál, liliomszál!
Ha egy kicsit mosolyognál,
Lengedeznél, hajladoznál –
De szép volnál!

* E verset a kor helyesírása szerint közöljük.

Liliomszál, liliomszál:
Ha egy kicsit rám borulnál.
Megölelnél, megcsókolnál –
De jó volnál!

Kitetszik az elmondottakból, hogy Endrődi kuruc nótáinak java a felsorolt példák valamelyikének módjával készült, technikájuk nyomán. De vannak egészen szabad, a Thaly-publikációktól független verskreációk is. A kuruc nóták elrendezésében pedig jól kivehetően Endrődi követni akarta a kuruc versek történeti-epikai menetét is három ciklusának (Romlott Magyarország; Kurucvilág; A bújdosók) megköltésével – a kérkedéstől és hetyke hangtól a bujdosó keserv megszólaltatásáig. Valójában azonban az első, a *Virágének* ciklusa az esztétikai szempontból releváns, és az kapcsolódik a szecessziós ízlésvilághoz – a stilizálásnak itt van egyértelműen művészi funkciója! Egészében pedig verstani példatár is ez az Endrődi-kötet – verstani érdekűsege kétségtelen.

Endrődinek van olyan verse a kuruc nóták körén kívül, amely népdalstilizáció, mint *A gúnár* című, mely a *Szép Ilona* dramatizált restaurálása. A jelek szerint a kuruc nóták szomszédságában keletkezett, és az *Összegyűjtött költemények III.* kötetében a *Történetek, Emlékek* című ciklusok versei között található. Ennek a népi hang hibátlan reprodukálása az érdeme – a vígballada megtisztított változatát állította elő, mely szecessziós verses jelenet valójában!

TŰNŐDÉS, TANULMÁNY HELYETT

egy hosszú idő után kézbe vett Déry-tűnődésről

HÓZSA ÉVA

Meglehetősen sokáig Déry Tibor elhanyagolt figurái érdekelték. Abban az időben Déry-prózát olvastam. Én neveztem így – magamban – ezeket a szereplőket, Jegyes Molnár Vincét, ifjú Kovács Istvánt és másokat. Déry az ironikus elhajlások miatt érdekelt, novellái is a történettől való elmozdulás kapcsán vonzottak. A Déry-novelláskötetek lapozgatásakor ugyanis az olvasó ott állapodik meg, ahol nincs novella, vagyis ahol *más* van novella helyett, ahol az író-én nem akar okvetlenül bizonyítani, ahol teret ad az „élet” rendetlenkedésének. Az *Egy füredi délelőtt* alcímet is kapott: *Tűnődés, novella helyett*. Az író „elgyávulásának” folyamata, az ezzel kapcsolatos reflexiók az olvasót bátorítják. Mert az olvasó tudatában szintén ott lapul a kétely: Lehet-e történetté összeilleszteni valamit, ami történettel nem fejezhető ki? Egyébként pedig minden másképp is történhetne. Az *Ítélet nincs* kiemelkedő fejezete, a *Két befejezetlen mondat* József Attila barkochbatörténetével összefüggésben a jelentéktelen történetet történelmet alakító tényé fokozza. A barkochba Déry szempontjából a költői fegyelem, a „besűrítés” analógiája: „Ha igaz, hogy a játék ösztöne egyik forrása a művészetnek, gondolom csöndesen, magam is félrefordítva a fejemet, de a Balaton felé, akkor ezt a kísérteties barkochbát is ugyanaz a motívum sugalmazta Attilának, mint a verseit: a megmunkálás, a formateremtés szenvedélye és kényszere.”

A prózaíró viszont a történettel, a történetvariánsokkal bíbelődik, de ez már az említett „tűnődés”-ből (tekintsük műfajnak!) derül ki. Az

olvasó számára még a várakozás kontrasztja sem adatott, és az önéletrajzi írás énje nem tűnik kopottnak és vesztesnek, ahogyan ezt Györfly Miklós írja Mándy Iván kapcsán. A balatonfüredi délelőtti megírása meghatárláshoz vezet: „A történet mindenképp csak alárendelt szerepet játszana – írja Déry Tibor. – De akkor minek a történet? Tehát meghatárlók?”

Az önmarcangoló, öninterpretáló önpanoráma, a megnevezés vívódó reflexiói kimondanak valamit a prózáról. Valami szokványosat, éppen azért, hogy elmozduljon a konvenciótól, a mindenfajta művészi kötöttségtől. „A prózának lételeme a sodrás, vagy óvatosabb szóval, a mozgás a forrás és a delta között. Vagy más hasonlattal: nem egy álló vonat ablakából jegyezgetek. A próza finalista természetű; ha úgy látnók, hogy önmaga körül forog, akkor is százat tehetünk egy ellen, hogy legalább a saját farkát kergeti. Egy tájnak vagy akár egy lelkiállapotnak a leírása csak akkor sikerülhet, ha eleje és vége van, ami a próza technológiájával kimunkálva, történetet jelent. Közérthetően és jó magyarosan, sztorit.”

Mégis eljön a pillanat, amikor a sztoriírónt unatja a sztori. De van ennek a tŰnődéssornak egy nagyon fontos megállapítása: a *mozgó* nézőpont. És azonnal felmerül az Esti Kornél-analógia, különösen az utolsó villamosút néhány megjegyzése, valamint a tŰnődő kérdés: „Vajon a villamosban ki érhet el többet egy kényelmes ablakülésnél?” Déry író-énje azonban nem élvezzi a diadalmat, ő csak tŰnődik: „Már jó ideje érzem ezt az egyre fokozódó kedvetlenséget, már a *Capricciók* óta, dehogy, már jóval előbből, már hosszú esztendőök óta nyuvaszt. Csak a kuriózum kedvéért kérdezem: elképzelhető-e, hogy a lelki válság közvetlen következményeként nem az író, hanem egy irodalmi műfaj rogyjan meg? Vagyis, hogy a hagyományos epikának szüksége van azokra a hit és remény támasztotta önkéntes korlátokra, amelyekről a szkepszis bátran lemondhat?”

A részletekre összpontosító, kétkedő szerző-én a novellavázlatok mellett csak a délelőtti hívószavait jegyzi le. A *Philemon és Baucis* írója a *Capricciók*ig eljutott, de most minden elbizonytalanodott, a hivatástudat is. A novellaíró önironikus attitűdje ott bujkál a szövegben. Az olvasónak pedig Szent Ambrus kérdése jut eszébe, amelyet „pihent agyú” titkárának tett fel halála előtt. Munkájának értékét az írnök így határozta meg: „Hosszadalmas, ravasz aprómunkával sokat lehet még javítani rajta.”

Déry az *Egy füredi délelőttben* – mészölyi módon – kihasználta helyzete hátrányát, a történetírással összefonódó kételyét. Lengyel Balázs Déry esetében is felvethetné a szuverén gondolkodás, a tágasabb érzékelés sejtelmét.

A *tűnődés* záró mondatai így szólnak: „Jegyeztetés közben már nem kérdelem magamtól, hogy kinek a hasznára írok, pedig most sem tudom. Tudnám? Nem tudom.” A tagadás indoka tehát elmarad; sebtében lejegyzett tűnődés lenne?

Ez az a pont, ahol a Déry-féle elbeszélő-én eltér Kosztolányitól. Itt nincs távolságtartás, Déry nem léptet színre senkit, B.-t, a leszerelt katonát és ifjú Kovács Istvánt sem. Kosztolányinak *ott volt* Esti Kornél. Számára még nem volt ilyen egyértelmű a tagadás. Utasi Csaba mondja: „Míg Novák Antal, Kosztolányi érzelmi dúltóságának fokát is érzékelte, megroppan az észlelet súlya alatt, s a legértelmetlenebb cselekedetet választja megoldásként, addig Esti Kornél már túljutott a felismerést kiváltó tragikus hangulaton, már megteremtette azt a labilis belső egyensúlyt, amely egészen a »közönséges villamosút« végállomásáig sajátja lesz – fanyar mosolyt csalogatva arcára. Esti Kornél tehát meghaladta a veszélyes határhelyzetet, s ilyenformán a felmerülő kérdés az, mekkora árat kellett fizetnie a halál elodázásáért” (*Az Esti Kornél és a viszonylagosság*).

Utasi Csaba a határhelyzetekig eljutó Esti viszonylagosságtudatát nem tagadónak, hanem afirmatív jellegűnek tekinti.

Déry ebben a *tűnődésben* a tagadás felismeréséig jut el, de szkeptikus tagadásában a „börtönnapok hordaléka” is benne rejlik. A balkáni gerle börtönbe behatoló „*ki-től-töd*” vijjogása a téves jóslat ellenére marandóan elgyávít. A börtönben született jegyzetek 1958-as bejegyzése a felismerést példázza: „Túlságosan bíztam bennük is, magamban is: egyszóval ostobán éltem.”

1966-ban az író nem kíván sztorit írni. Mert minden másképpen (is) történhet . . . Még az is elképzelhető, hogy az olvasó a novellának ellenszegülő „tűnődés”-t novellának nevezi.

SZAKASZOK ÉS TÖREKVÉSEK

a jugoszláviai/vajdasági magyar gyermekirodalomban

BENCE ERIKA

Tanítóképzős hallgatók számára készült tankönyvekben és jegyzetekben a gyermekirodalom fogalmi meghatározásának és felosztásának különböző kísérleteivel találkozunk. Pl.: „A gyermekirodalom az irodalmon belül létező sajátos művészeti ág, (. . .) a nemzeti irodalom része, jellegzetességeinek, hagyományának, kultúrájának hordozója”.¹ Vagy: „. . . a 3-tól 10 éveseknek szóló irodalmat gyermekirodalomnak, a 10–11-től a 18–19 évesek érdeklődésének megfelelő irodalmat ifjúsági irodalomnak nevezzük”.² Hasonló meggyőződésen alapuló magyarázat szolgál e kiadványokban a gyermekirodalom létrejöttének folyamatára vonatkozóan is: „A gyermek- és ifjúsági irodalom fogalmi körébe először is azok az alkotások tartoznak, amelyeket szerzőik tudatosan a fiatal olvasóknak írtak. . . . ide soroljuk azokat a felnőtteknek írt műveket is, amelyek alkotóik szándékától függetlenül a fiatalok olvasmányává váltak . . .”³ Jelen dolgozatunkban – amennyiben az idézett meghatározások szellemében járnánk el – a jugoszláviai (azaz a vajdasági) magyar irodalmi reprezentáció egészén belül létező gyermekirodalmat mint az előbbi hagyományát kiteljesítő, ugyanakkor elkülönülten konstituálódó jelenséget kellene vizsgálnunk. Az idézett megállapításokkal kapcsolatban azonban fenntartásaink lehetnek. Nyilvánvaló ugyanis szemléleti értelmű fáziskésésük a modern irodalomértelmezésekhez viszonyítva, amelyek valamely nemzeti irodalom történeti egészét nem egy adott nyelven íródott művek összességének, egymásutánjának, hanem az olvasó tudatában megtörténő események sorának tekintik, amikor is a

kánonba épülés folyamatában nem az alkotói szándék, nem is a különböző történeti szintézisek vagy elméleti alapvetések értékítéletei, hanem e hermeneutikai tendenciák játszanak fontos szerepet. Csakis ezek a befogadói szinten lezajló történések, szellemi folyamatok lehetnek magyarázatai annak, hogy egyes művek az alkotói szándéktól, formai-tartalmi sajátosságaitól függetlenül is részévé válnak a gyermekolvasó tudatvilágának, ugyanakkor nem rekesztődnek ki a felnőtt olvasó élményköréből sem. Sokat emlegetett példája ennek az átértékelődésnek, illetve kétszintességnek Defoe *Robinsonja*, Swift *Gulliverje*, Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című lírai prózája, Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regénye, Weöres Sándor vagy Nemes Nagy Ágnes költészetének rétegei. Nem tartjuk valószínűnek azt sem – most már a jugoszláviai magyar irodalom köréből emelve ki a példákat –, hogy Domonkos István *Tessék engem megdicsérni* (1976) című gyermekverseket tartalmazó kötete nem a művészi értékteremtés egyetemes szintjén jött létre, s csak a gyermekeknek szánt irodalom fogalomkörében fejthet ki hatást. Ugyanakkor Németh István *Házioltár* (1996) című kötetének elbeszéléseiben is felfedezhető az a réteg, amely a gyermekolvasó felé (is) közvetít értéktartalmat. Mindezekből kifolyólag: a gyermekirodalom fogalma alatt nem alkotói szándékot, s nem a meghatározott életkorhoz idomuló formai-tartalmi jellegzetességek együttesét értjük, hanem egy – rendszerint – a gyermek látószögén alapuló, világról szóló specifikus beszédmódot. Ennek értelmében vizsgáljuk a jugoszláviai/vajdasági magyar gyermekirodalom szakaszait, törekvéseit és hatás-tendenciáit is.

A jugoszláviai (ma már inkább „a vajdasági”) magyar gyermekirodalom alakulástörténetében a hatvanas-hetvenes évek jelentik az első korszakváltó (divatos szóval: paradigmaváltó) időszakot. A prózai műfajok esetében már a hatvanas évek első fele jelzi, míg a költészet terén a hetvenes évek hozzák meg az igazi értékváltás eseményét. Ami előtte létezett – Bori Imre irodalomtörténetének fogalmi meghatározásaival élve – az a „kezdeményezések”, illetve a „kezdetek” kategóriájába sorolható. A harmincas években konstituálódott itteni kisebbségi magyar irodalmi reprezentáció kevés jelét mutatta a gyermekléttel, a gyermeki világlátással összefüggő irodalmi beszédnek; az idézett irodalom-

történet is csak két ilyen mű hatását ismeri fel: Arányi Jenő *A szentendrei bíró* című (Mátyás király korának harcait megrajzoló) regényéről és Gergely Boriska *Nagyokról – kicsinyeknek* című kultúrhistoriái meséket tartalmazó kötetéről tesz említést. Az ötvenes években megjelent gyermekeknek szánt művek (van közöttük *történelmi mese, verses történet, verses mesekötet, életrajzi regény*, a klasszikus mese formahagyományán alapuló *műmese és tudományos-fantasztikus próza*⁴) elsősorban szemléleti értelmű hiányosságaik, a gyermeki világkép és költői hang megformálásának-megszólaltatásának elavult módszerei miatt lesznek az általunk vizsgált irodalmi alakulásfolyamatban „csak” előzmények. Utasi Csaba⁵ ezeket a „napot és holdat felragyogtató, szellőcskét és lovacskát megfuttató standard dalocskákat”, illetve az ehhez hasonló irodalmi kísérleteket a pusztán csak „gyermekirodalmunk gyarapításán fáradozó”⁶ esztétikai öntörvényűséget nélkülöző művek kategóriájába sorolja. (Kivételt talán Herceg János *Vas Ferkó, a vitéz kovács* című műve képez, amely a hagyományos hősmese rekvizitumait és ún. mesei közhelyeit – a hitelesítés leghatásosabb módjaként – regionális táj- és szokáselemek világába helyezi, amely eljárás egyediségét metanarratív beszédmóddal fokozza.) Az irodalmi recepció olyan időszaka ez, amikor még ugyan Saint-Exupérynek a gyermekirodalmat új világgéppel feltöltő lírai prózája nem jelent meg magyar nyelven (erre 1970-ben kerül sor), ugyanakkor több évtizede (esetenként több mint fél évszázada) ismertek és olvashatók magyarul is az angol és amerikai nonszensz meseirodalom paradigmatiszma alkotásai (Milne, Carroll, Baum művei), rég lefordították Mark Twainnek az ifjúsági regény hagyományát megújító, a gyermekirodalom értéktendenciái szempontjából ugyancsak kanonikus jelentőségű alkotásait, de az olvasó asztalán van már Weöres Sándor *Bóbóta* című (1955) verseskötete is.

A „képzelt szabad játéka, a szürrealista vers és próza eredményeire”⁷ épülő művek, amelyek a gyermekkorukat végérvényesen elvesztett felnőttek rítustalanná lett világában a képzelet szabadsága, a csoda lehetősége, a tartalommal, felelősségteljes szeretettel és a várakozás szertartásával megtöltött emberi kapcsolatok mellett tesznek hitet, a hatvanas, illetve a hetvenes évekig váratnak magukra. 1961-ben jelenik meg Németh István *Lepkelánc* című (később újabb két kiadást [1965, 1976] megért) könyve, amely nemcsak a gyermekkori személyes-szubtilis

emlékek megjelenítésének lehetőségeit érzékelteti az írói opuson belül, de egyáltalán a modern értelemben vett gyermekirodalom tartalmainak és formáinak létrejöttét is bejelenti a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalomban. Hasonló jelentéstartalmak megformázói, a gyermeklét belső terei és a valóság történései között a képzelet szürrealisztikus vonásaival harmóniát teremtő világértelmezés kifejezői lesznek későbbi kötetei is, az először 1970-ben napvilágot látott *Vadalma és Sebestyén*, az 1973-as *Ki látta azt a kisfiút?* című elbeszéléskötete, a *Hajnali utazás* 1978-ban, a *Vörösbegy* 1983-ban, egészen az 1996-ban napvilágot látott *Bühüm meg a Lotyogi* című mai meséket tartalmazó kötetéig. Ugyanez a hatás jellemzi Brasnyó István *Égi laboda* (1971), Jung Károly *Bájoló* (1974) és Domonkos István *Tessék engem megdicsérni* (1976) című verseskönyvét. Brasnyó könyve a gyermeki világlátás szürrealista jegyeit emeli a gyermeklíra kifejezéstárának világába, mint ahogyan ez a megszólalásmód jellemzi *Kései csillag* (1973), *Holdfény* (1974), *Álom* (1978), *Szeretném, ha meghallgatnál* (1983) és *Mit szeretek?* (1990) című könyveinek versvilágát is. Jung Károly *Bájolója* ugyancsak a Weöres Sándor teremtette formahagyományokkal szinkron lehetőségeket érvényesítve, mindenekelőtt a folklórelemek szándékolt pózoktól mentes eredetiségét és természetességét kamatoztatja.

Domonkos István *Tessék engem megdicsérni* című könyvének megjelenése a vajdasági magyar gyermekköltészet új hangokra alapozó megszólalásmódjának és szemléleti értelmű átlényegülésének pillanatát jelentette. A szükségyszerű és várt fordulat beteljesülésének felismerése értelmezői szinteken is „ünnepi” hangulatot idézett elő, a könyv esztétikai értelmű „magaslati levegőjé”-ről⁸, „az új gyermeki világkép és költői hang”⁹ megszületéséről beszélt a kritika. A felnőttek konstruálta szabályrendszerek ellenében a lélek szabad megnyilatkozásának, a vágyak kifejezhetőségének, a szabályok lebonthatóságának lehetőségét hirdeti. A nagyképű mellébeszélés mint a szabályszerű paródiája, a nyelvi-asszociációs játék mint a haszonelvűségtől megmentett alkotói tett, a nyakatekert logika mint a természetlen-rideg objektivizmus tagadása, a folklórelemek természetességét sugalló hatása, a képzelet szabad szárnyalása, a felszabadultság érzete, a másság létjogosultságának elismerése, a humor, az életszeretet, a lázadás fontossága, a vágyak szuverenitása, a kontaktusteremtés szándékára még a dadogásban is

ráismerő figyelem jelentik azokat a lehetőségeket, amelyek mind Domonkos gyermekköltészetében, mind az előképként regisztrált Saint-Exupéry lírai prózájában, vagy Weöressel is védettséget biztosítanak egy elrontott világ hatásával szemben.

A gyermekkor léttartalmait és kifejezésformáit érvényesítő, s természetesen a befogadói szintekre alapozó nagyepika, azaz a jugoszláviai magyar ifjúsági regény is a hatvanas-hetvenes évek fordulópontján élte meg megújulásának folyamatát. Az ifjúság haladó törekvéseit a háborús-harci cselekményekben való részvétellel, egyfajta maszkulin-militáns hőskultusszal azonosító, s e világképet kifejező prózai alkotásokkal szemben, egy másfajta gyermeki világértés tapasztalatait jelenítik meg azok a regények, amelyek a Forum ifjúsági regénypályázatára érkeztek, köztük Gion Nándor, Domonkos István, Fehér Kálmán és Tolnai Ottó alkotásai. Az egyetemes emberi léttapasztalatnak a gyermekvilág szublimálta – több évszázadnyi hagyománnyal rendelkező – formáira és toposzaira építkeznek. Központi metaforáit e világképnek az *utazás*, a *kivonulás*, a *szigetlét-teremtés* képzete alkotja. A gyermekkor e mai modern világban manifesztálódó tartalmai sajátos módon még a XVIII. században irodalmi formát nyert robinzonádok világával is rokon vonásokat mutatnak. E regényekben a gyermek tág horizontot befogó látásmódjával szemben mindig ott áll a felnőttvilág korlátoltsága, illetve az ember szomorú léttapasztalata, miszerint „. . . ez a világ valahol megromlott, ebből a világból valami kiveszett, ebben a világban valamit elfelejtettek az emberek . . .”¹⁰ Azaz, valami elromlott abban a világban, amely a természetet odahagyó ember alkotmánya, amelyet emberi társadalomnak neveznek, s úgy jött létre, hogy megalkotója elpusztította, vagy elfelejtette azokat a törvényeket, amelyek korábbi léterét és életét áthatották. Ugyanakkor nem hozott létre helyettük jobbat. Gion Nándor *Engem nem úgy hívnak* (1970), *Postarablók* (1972), különösen *A kárókatónák még nem jöttek vissza* (1977) és a *Sortűz egy fekete bivalyért* (1982) című művei az elveszett világ újrateremtésének lehetőségeit a gyermekkori bandázás, a társadalom értékrendjétől és szerepeitől való eltávolodás, a sziget-teremtés különböző formáiban megjelenítő regények. Keserű tapasztalatuk, miszerint ez a gyermekkorban újraalkotott más, természetesebb törvényeknek megfelelő világ nyomban megsemmisül a felnőttekével való konfrontálódás során. A sziget-teremtés valóság-

gos és metaforikus történéseit, illetve jelenségeit ismerhetjük meg Tolnai Ottó *Ördögfej* (1970) című, kanizsai gyermekéveit idéző regényéből.

A jugoszláviai/vajdasági magyar gyermekirodalom kontextusában egyedi utat teremtett magának a kifejezetten ifjúsági regényíró Mirnics Zsuzsa, aki a – hetvenes évekre jobbra már csökkentett értékűséget jelentő, elavultként ható – lányregény formáját töltötte meg korszerű, többször a magánmitológia szférájából átlényegített tartalommal. Regényei: *Égig érő fák* (1971), *Ellopott csillagok* (1973), *Órásköz 12* (1979) és *Kapaszkodó* (1998). A történelem mozgatórugói befolyásolta emberéletnek a gyermeki tudatban szublimálódó képe és példateremtő, didaktikus szándék formálja Burány Nándor több ifjúsági történelmi regényként (is) értelmezett művét: *Hadjárat* (1976), *Keselyűlegelő* (1979), *Guzsaly* (1980), *Megtorlás* (1984), *Cserbenhagyott* (1985). A tudományos-fantasztikus próza fogalmkörébe tartozik Beder István *Tűzkorong* (1966), Kovács Sztrikó Zoltán *A lábfülesek bolygóján* (1961) és Jódal Rózsa *Gömbalakók* (1988) című alkotása. Mind a próza, mind a költészet terén egy hagyományosabb formakultúra és beszédmód képviselője Fehér Ferenc, aki *Az én nyuszim* (1961) és *Szeptemberi útravaló* (1968) című köteteibe gyűjtötte gyermekverseit, míg ifjúkori emlékeit a *Szabadkai diákéveim* (1972) cím alatt öntötte prózaformába. Ifjúsági regénye *A kőkecske titka* (1972). A nosztalgikus-romantikus, olykor játékos képzettársítás áll Szűcs Imre gyermekköltészetének középpontjában is. Művei: *Papírsárkány* (1974), *Földig ér a felhő lába* (1980), *Kölyökkerülőben* (1988).

A nyolcvanas évek irodalma a folytonosságfolytatás, illetve az összegező átmenet éveit jelenti mind az egyes írói opusokban, mind gyermekirodalmunk egészének szempontjából. Ekkor jelennek meg Brasnyó Istvánnak a szurrealisztikus költői világlátással analóg regényei, *A szivárvány jöttmentje* 1980-ban és *Hogyan kell szivárványt festeni?* 1985-ben. Háromkötetnyi vers jelzi Tolnai Ottó gyermekköltészetének kiterjedését és irányát az adott időszakban: *Elefántpuszi* (1982), *Rokokokokó* (1986), *Cápácskám: apu* (1989). Megjelenik Túri Gábor első verseskötete, a *Jó étvágyat, Kaja Pali!* és Pap József *Hunyócska* (1989) című a szerepjátás manírjait, az álarcöltés módozatait a gyermeklírát világgával összegeyzető verseinek gyűjteménye. Jelzés értékű – a jugoszláviai magyar gyermekirodalom alakításának szándékosságát tükröző – mo-

mentum az adott időszakban, hogy két év különbséggel két antológia, a *Híd* 1978-as októberi számának gyermekvers-termését kötetbe gyűjtő *Messzike* (1979) és az *Érik a mese* (1981) című gyermekmeséket tartalmazó kötet is megjelenik.

A kilencvenes évek vajdasági magyar gyermekirodalma újfent a szemléletváltás jegyében zajlik. A prózában a lírai és metaforikus beszédmód helyett a „történet visszavételének” folyamata zajlik, a mesemondás, a beszéd, a narráció kerül előtérbe, s vele párhuzamosan a szociografikus tartalmak, a történelem, a hagyomány, az (élet)történet fel- és megidézésének eljárása. A költészetben is fontos momentumná nő az epikus töltet, a beszédszerűség mozzanata. Már Dudás Károly 1987-ben megjelent *A gyalogtörök* című ifjúsági regénye jelzi a prózateremtésnek ezeket a lehetőségeit, amikor a jelen valóság tartalmait egy felidézett múlt keretében válnak láthatóvá. Ugyancsak az évtized átfogó irodalmi törekvései hívják életre a meseírásnak egy mai, korszerű formáját, amely a klasszikus mesének csak a képzeletben talajra lelt kaland- és csodaalkotó sajátosságát örökíti át a tulajdonképpeni gyermeknovella világába. Jódal Rózsa *Jégvirágerdőben* (1993) című könyvének „meséi” is ezen az átlényegítő eljáráson alapulnak. Szövegeit szabályos novellaként indítja az író, hogy aztán a mesei kíváncsiságébresztő részletezés, fokozás állomásait végigjárva egy hirtelen fordulattal a gyermeki képzelet pannotikumába lendítse az olvasót. Kontra Ferenc *Kalendárium* (1993) című könyve a szerzői meghatározás szerint gyermekkori történeteket tartalmaz, melyek egy évkönyv keretébe ágyazódnak. Az évnvi cseperedés története mögött azonban a természet változásának, örök érvényű szabályainak szimbolikus értelmére ismerünk. A *Kalendárium* novellái a gyermeki lélek tájaira kalauzolnak el bennünket: a félelmek, a szorongások, az indulatok, a végtelen képzelet, a meséket megelevenítő ábrándok, a családi és baráti kötődések, a felnőttkorról szerzett első ismeretek kusza világába. „Húsz mai mesé”-t tartalmaz Németh István: *Bühüm meg a Lotyogi* (1996) című könyve. A családi négyes, „édes” nagymama és „dünnyögő” nagyapa, na meg a legkülönbözőbb helyzetekben és szerepekben – olykor Bühümként és Lotyogiként – megnyilatkozó Kati és Attila a mindennapok történéseit élék, amit csak az tesz változatossá és érdekessé, hogy a gyerekek a világra eszmélés természetes folyamata során – saját találékonyságuk és logikájuk, valamint

író nagyapa beleérzőkészsége folytán – annak kalandját, a világ megismerésének élményét fokozottabb mértékben élék át. Pedig nem tesznek semmi különöset, mindössze szabadjára engedik képzeletüket. Ehhez hasonló prózateremtő módszerrel él a meseíró Mirnics Zsuzsa *Mesevirág* (1998) című kötetének darabjaiban. Viszonylag más utakon járt: a klasszikus mesei formulák és történések világából az írás megjelenített világába tett kitérőket Podolszki József, amikor azokat a szövegeit formázta, amelyek *Csacska Csacsi menyegzője* cím alatt jelentek meg a Forum Könyvkiadó gondozásában az előbbieken ismertetett, s az évtizedben körvonalazódott meseírói törekvéseknél korábban, még 1989-ben.

Egy folyamatosan alakuló, változó viszonyrendszer az, ami az évtized gyermeklírját jellemzi. Nemcsak művészileg értékes, de frappáns gyermekpoézis is az, amely Böndör Pál költői világában formálódik. 1992-ben látott napvilágot ennek egy harminc verset tartalmazó, tematikailag együttható ciklusa *Örökhatbé* címen. „Tablóképek a mostani, a valamikori és a leendő hatodikosokról a mostani, a valamikori és a leendő hatodikosoknak” – vallja róluk maga a szerző. Tari István *Boglya* című verseskötete 1993-ban jelent meg, „... az avatott versolvasót is megigézi az a nemes egyszerűség, amellyel üstökön ragadja a valóság egy-egy képét, és azt metaforákba transzponálja”¹¹ – írja róla kritikusa. Legújabb kötete, a *Darazsakkal barátkozom!* csak néhány hónapja hagyta el a nyomdát. Hogy mennyire „nincs külön gyermekigazság és felnőttigazság”¹², azt Bogdán József költészeténél mi sem érzékelteti jobban. Versvilága folytonosan változó, fluid anyag, eddig megjelent négy kötetét szerves együttesként láttató, organikusán változó szövet. Pl.: a *Szívzörejek* (1994) című kötete *Gyermekhangon* című ciklusának gyermeki látószöveget érvényesítő beszédmódja a *Szeder indájában* (1998) kifejezetten gyermekköltészetet teremtő Bogdán József ihletét előlegezte és érlelte. Emellett konkrét versek és versformák hagyományozódnak kötetéről kötetre Bogdán költői világában, s a szöveggörnyezet, illetve az olvasás kontextusa az, amely egy adott pillanatban eldönti, hogy befogadói élményünk a gyermekirodalom világát, vagy pedig a felnőttirodalom – ha van ilyen – jelentéskörét alkotja-e. A kilencvenes évek gyermekköltészetét gazdagítják emellett Szabó Palócz Attila (*Fityisz*, 1996), Takács Ilona (*Fecskeringő*, 1996), Cs. Simon István (*Sziromeső*, 1998) gyermekeknek szánt versciklusai.

Külön érdekességként kell kiemelnünk a vajdasági magyar irodalom kilencvenes évek létrehozta prózaterméséből azokat az alkotásokat, amelyeket egyáltalán nem hoz összefüggésbe a gyermekirodalom fogalmával a recepció, bár előfordulhatnak egy ilyen kontextusban is, ha akarnánk. Ide tartozik többek között Kontra Ferenc *Drávaszögi keresztetke* (1988), Beder István *Szomjúság földje* (1992) című regénye, Bordás Győző *Fűzfásip* (1992) és *Csukódó zsüipek* (1995) című alkotásai, Németh István *Házioltár* (1996) című elbeszéléskötete, Harkai Vass Éva *Így éltünk* (1997) címen napvilágot látott prózája.

Természetesen ebben az évtizedben is megjelentek gyermekeknek szánt szöveggyűjtemények, antológiák. Külön ki kell emelnünk közülük a vajdasági magyar írók vallomásait rögzítő köteteket (*Írók gyermekkorukról*, 1993 és „*Boldog gyermekkori idézetek*”, 2000), amelyek egy sajátosan kétirányú tendencia, egy termékeny konfrontáció megjelenítői: egyrészt a felnőtt elbeszélő összegezi, formálja irodalmivá saját gyermekkorának eseményeit, történéseit, ugyanakkor szövegformálásának horizontjában ott van a gyermekolvasó jelenkori tapasztalatokat szublimáló világa is és az erre apelláló írói szándék.

Az egykori jugoszláviai, ma már vajdasági gyermekirodalomnak a kezdeményektől és kezdetektől a napjainkig történéseiig való áttekintése egy gazdag, folytonosan megújulni képes, irodalmilag értékes jelenségtárra irányítja figyelmünket, amely ugyanakkor nem függetleníthető az itteni (jugoszláviai, vajdasági, kisebbségi) magyar irodalom bonyolult összefüggésrendszerétől. Nemcsak szerve része annak, nemcsak benne van, de alkotója a jugoszláviai magyar irodalmat: a gyermekirodalom is a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalom.

JEGYZETEK

¹ Bauer Gabriella: *Gyermekirodalom*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994, 3.

² *Gyermek- és ifjúsági irodalom a tanítóképző intézetek számára*. Tankönyvkiadó, 1975, 7.

³ Uo.

⁴ Debreczeni József *Az első félidő*. Herceg János Vas Ferkó, a vitéz kovács, Thurzó Lajos Tavasz Jánoska elindul, Sebestyén Mátyás Zimi-zumi bál, Kovács Sztrikó Zoltán Nikola Tesla, Major Nándor Krumplilovacskák, Kovács Sztrikó Zoltán Fizi Karcsi kalandjai.

-
- ⁵ Utasi Csaba: Szerep és egyéniség (Domonkos István: Tessék engem megdicsérni). Híd, 1977. I., 108–110.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Bori Imre. Ifjúsági irodalom. In: B. I. A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Forum, 1993, 330–332.
- ⁸ [Harkai] Vass Éva: Ritka csúcsok. Új Symposion, 1977, 3., 118.
- ⁹ Kaszás József: Új gyermeki világkép és költői hang gyermekköltészetünkben. Magyar Szó, 1977. január 15.
- ¹⁰ Rudyard Kipling A dzsungel könyve című művében előforduló megállapítás.
- ¹¹ Fekete J. József: Boglya. In: F. J. J. Próbafüzet II. Forum, 1995, 66–69.
- ¹² Toldi Éva: Mirnics Zsuzsa: Mesevirág. Híd, 1998. 9., 793–794.

VÉGEL LÁSZLÓ HATVANÉVES

LEVÉL SZERB BARÁTOMHOZ

Kedves barátom,

magamat faggatom: miért írok egyáltalán levelet, melyet a vallomás ikerműfajának tartok. A vallomástevő melankolikusan reméli, hogy a metafizikus fekete egén, vagy a történelem ködfelhőin túl mégis létezik egy isten, akihez még érdemes apellálni. De ha a vallomásból levél lesz, akkor ebben a gesztusban a vallomás gondolata a lélek korszerűtlen érzésévé válik. Magánügynek tekintendő. A levél a bensőséges és a felesleges párbeszéd jelképe. Ezzel elismerem, hogy még a megszólalás módjában is korszerűtlen vagyok. És te is az vagy. Ha a közéleti szereplők túlkiabálják egymást, ha a siker hangos, ha a magányosság gyanús, akkor leáldozóban van a bensőséges és a személyes vallomás napja. A kollektívizmus egyik válfaját másik váltotta fel. A nation apológiája ma olyan intenzív, mint amilyen egykor az osztály dicsőítése volt. A szertartás hasonló, sokszor a papok is ugyanazok. Okkal vagyunk tehát korszerűtlenek. Az új szubjektivitás, az új bensőségesség tehát korszerűtlen fényűzés lett. Tudomásul vettük, hogy napjainkban közéleti gladiátorokra, szónokokra, és nem vallomástevőkre van szükség. Ha az értelmiségi, a literátor jelen akar lenni a közéletben, akkor túl kell kiabálnia ezt a zajost. Megértem közéleti szerepléshez való kétségbeesett ragaszkodását. A szavak és a tettek annyira elváltak, hogy csak az erőtől eltorzított szó érinti meg a tetteket. Korunknak megvannak a politikai diktátumai. A tömegkommunikációs eszközök napról napra újabb pátoszt követelnek. Mindenkinek pontosan tudnia kell, hogy hol foglaljon

helyet, és mikor legyen hangos. Ebben a helyzetben vallomásaink csak a hallgatásunk holdudvarát világítják meg. De talán ebben rejlik szabadságunk esélye: az aktív kívülállásban.

Mi, az aktív kívülállók, erkölcsi megfontolásból sajnálatra méltó jelenségek lettünk. Kényszeredetten hallgatunk, sztoikusán tudomásul vesszük a velünk és körülöttünk történeteket. Zavartalan alkalmazkodunk a valósághoz, rejtegetjük kívülállásunkat. Legbensőségesebb levelezésünk, szövegeink csak sejtetik, hogy mi fáj igazán. Legmélyebb fájdalmainkat takargatjuk, csak a kisebb sebekről szólunk. Szövegeinkbe időnként becsempészünk néhány jajszót, de örülünk, ha nem értik meg őket. Megtanultunk rejtjelekben beszélni. Belenyugodtunk, hogy csak rejtjeles dokumentumokat hagyunk magunk után. Világunkban létrejövő különbségekre későn döbrentünk rá, a hasonlóságokra pedig még később. A nemzeti hovatarozásunkat egy sérült univerzalizmus keretében éltük át. Észre sem vettük: a különbségekből időközben manipuláció lett, a hasonlóságokból demagógia.

Rögeszméink és kényszerképzeteink bizonyítják, hogy Kelet-Közép-Európa lidérces világában élünk, akkor is, ha nem hiszünk a szemünknek, és nem valljuk be magunknak. Ma versenyeznek a közép-kelet-európaisághoz való tartozásért, mintha az kiváltságos helyzet lenne. A viták hevében gyakran gondolok rád, összetett és bizonytalan szellemi helyzetedre. Sokan nem sorolnak ebbe a világba, pedig a szerb paradigma is közép-kelet-európai, sajátos határeseteivel, balkáni hajszáler-eveivel egyetemben. Közép-kelet-európaiság vegytiszta állapotban egyébként sem létezik. Azt sem hiszem, hogy a közép-kelet-európaiság fölény, inkább sötét kálvária a modern civilizáció fényjelei között. Hozzátennem: Jugoszlávia ennek a világnak a legparadoxálisabb pontja. Civilizációs szempontból itt is peremvidéki („a peremvidék peremvidéke”); a problémák hevéességét illetően viszont centrum. Ne riasszon a peremvidék emlegetése, ez nem elmarasztalás, hanem egy küldetés jelképe. Közép-Kelet-Európa nagy paradigmája éppen a peremvidék érzése, a kultúrák traumatikus találkozása, roppant heves történelmi energiák kallódásának katlana – és mindezek ellenére a veszélyesen villogó remény nyugtalan térsége. Centrumhelyzetünk pedig elvitathatatlan. A kritikusan gondolkodó közép-kelet-európai értelmiség néhány évtizeddel ezelőtt nagy várakozásokkal tekintett ránk. Jugoszláviainak

lenni különleges európai küldetést jelentett. Nem is sejtettük, hogy a szomszéd országok értelmiségiei milyen nagy várakozással néztek ránk, hogy gondolatainknak mekkora hatóereje volt. Kolumbusi naivitással indultunk el a történelem sűrűjében.

Akik reménykedtek bennünk, azok ma szorongva kérdik, mi lesz velünk. Izgalmas laboratórium voltunk, sokat ígértünk, és adósok maradtunk. Nemcsak gazdaságilag, hanem szellemileg, történelmileg. Hiányérzetekkel terhelve kishitűek lettünk. Ha egy tárgyilagos nyugati kutató toppan közénk, értelmetlenül szemlélné bennünket. Mint általában a nyugati utast csak a politikai valóság felszíne érdekli, a felszín mögött lejátszódó dráma nem; könnyedén felállítana néhány hatásos politikai axiómát, ideológiai tételt. Figyelmesen elemezné egymás iránti gyanakvásainkat, osztályozza vitatémáinkat, mérlegeli igazságainkat és vádjainkat, félelmeinket, örökös panaszainkat, vádaskodásainkat, kicsinyes ragaszkodásainkat az állítólagos nagy messiási tervekhez. Naivan ecseteljük neki helyzetünket, komolyan vesszük ideológiai tanácsait, pedig ami ezt illeti, sokkal nagyobb szakértők vagyunk tőle. Ami neki alkalmi kirándulás, az nekünk a teljes élet. Ő időnként politikusan gondolkodik, mi még álmunkban is azzal foglalkozunk. Akkor is, ha sértődötten politikaellenesek vagyunk. Komolyan vesszük jóslatait, mert azt várjuk, hogy éppen nekünk adjon igazat, de ha magunkra maradunk, cinkosan összenézünk, keserű elhivatottsággal, fölényesen állapítjuk meg, hogy semmit sem fogott fel: a turisták sohasem értik meg a bennszülötteket. Sokat reménykedtünk a Nyugatban, de mindig kiábrándultunk belőle. Sokszor szinte félünk bevallani, hogy történelemismeretben mennyire tapasztaltabbak vagyunk nyugati kollégáinknál.

Ne legyünk naivak, nem fog bennünket megérteni senki, mert magunkat sem értjük. Lassanként az egymásban való gyanakvás politikai üzlet lett, a gondolkodás botrányos lustasága. Nem kell sokat tévelyegni, a mai felosztások jól használható sémákat biztosítanak. Belefáradtunk a nagy történelmi eszményekbe, belenyugodtunk a kínos rezignációba, jobb jövőt szeretnénk, de kockázatot nem vállalunk érte. A kiábrándulásból hősiességet faragtunk, rossz lelkiismerettel sodródunk azzal az értelmiségi réteggel, amely a nemzeti konszenzusnak köszönve tér vissza a hatalomba, az államimádatba, mint az egykori bűnbánó eretnek az

egyház kötelékeibe. Azt hiszik, hogy a nemzeti identitásuk bizonygatásával fájdalommentesen válnak állami értelmiségiekké.

Aiszkhülosz *Perzsákja* jut eszembe. Aiszkhülosz a görögök dicséretét nem a győztesek szájába adta. A perzsa hadsereg jajveszékelve tér vissza hazájába, előadja a nagy ütközet lefolyását. Aiszkhülosz egy sértő szót sem mond a perzsa hadsereg gyávaságáról. Nem becsüli le a veszteseket. Csak azt mondja, hogy a perzsák vakmerősége, hübrisze idézte elő vereségüket. A csata után jajveszékelve ecsetelik a görögök dicsőségét. A „perzsák”, ez esetben a megtért állami értelmiségiek, kik a kritikai szenvedély elapadása után az államban, a nemzetben találták meg kizárólagos szellemi hazájukat.

Ezért mások a mai vereségek. A győztesek nem becsülik a veszteseket, a vesztesek pedig önmagukat. A perzsák nem idézik meg jajveszékelve a görögök diadalát. Nincs Aiszkhülosz, ki méltónak tartaná a veszteszt a győztes dicsőségének megéneklésére. A mai görögök pedig nem ütköznek meg a perzsákkal. A perzsák nagy csatát vívnak, megütköznek egy hadsereggel – amely szintén perzsákból áll. Ezek a perzsák görög ruhákba öltözött ellenfelek, akik jól ismerik az ellenük felvonuló katonaság minden titkát, harcmódorát, stratégiáját, katonai terveit. A győzelem könnyű, csak a ravaszság kérdése. A vesztesek elnémulnak, nincs szavuk a győztesekről. A győztesek helyzete sem jobb. Győztek, de nem tanulták meg, hogy holnap ugyanazon csel áldozatai lesznek, győzelmi mámorukban felöltik eredeti perzsa ruháikat, saját hősiességüket dicsérve eszükbe sem jut, hogy egyszer ők is szembetalálják magukat egy másik, görög egyenruhába bujtatott perzsa hadsereggel. A mai nacionalizmus nem több ennél: a perzsák harcolnak a perzsákkal. De ne feledkezzünk meg az igazi görögökről. Hol vannak ők? A görög paradoxon titka a sztoikus kivonulás. Nem rohannak a csataterre. Elhagyott ösvényeken kisebb csoportokban kóborolnak. Csak annyira közelítik meg a csatateret, hogy tanúi legyenek a történelemnek, de nem mennek túl közel, nehogy a történelem felesleges áldozatai legyenek. Mert ha az igazi görög a csataterre téved, a harcban álló ellenfelek tévedhetetlenül felismerik benne az igazi versenyt. Így szembesülnek a látszólag ellentétes eszmék, amikor az ideológia metasztázisa elborítja a dialektika játékát. Roppant erők feszülnek egymásnak, velük szemben gyengék vagyunk, ezért nem marad más hátra, mint éberren figyelve őket leplezzük, rejtegetjük az igazi „görögséget”, melynek a „kozmpoliziz-

mus” csak álruhája. Ha oly sokan felelőtlenül hivalkodnak a nemzeti hovatarozással, akkor a paradoxális kozmopolitizmussal, a keserű magányossággal rejtegezzük őszinte, mély nemzeti érzéseinket. Ezzel védjük a stallumot, az értelmiségi hivatást nem lehet egyetlenegy dimenzióra leegyszerűsíteni. Amikor a nemzeti hovatarozást az állami értelmiségi kulturális üzletté teszi meg, akkor vonuljunk ki a vásárról, alakítsuk át új minőséggé a nemzeti lét mély érzelmi energiáját: alakítsuk át olyan kultúrává, amelynek magjában a nemzeti lényeg lapul, de sohasem hivalkodóan és soha külsődlegesen. Nemzetét nem az becsüli legjobban, aki foglalkozásszerűen hivalkodik vele.

Nem a fölényes, az érdektelen kívülállást magasztalom ezzel. Nincs rá jogom, hisz a valóságból nem vonulhatok ki. Gyanakodva szemlélem a világot, egyre több benne a valószerűtlen elem. Ez is közép-kelet-európai jelenség: a valóságunkban annyi a valószerűtlenség, hogy az eszképzizmus a legbanálisabb választás lenne, amelyből hiányzik a transzcendencia, a szellemi kaland. Szellemünknek a sziklákhöz kell csapódnia, hogy megismerje a végtelen tengert. Egyazon az élet, és fájdalmas, láthatatlan zsinórok kötelékében küszködünk, bár azzal vezetnének félre bennünket, hogy a kötelékek más természetűek. El akarják sikasztani azt az igazságot, hogy ha valahol megrántják a zsinórt, akkor az mindkettőnk húsába váj. A mai angazsáltság lényege: a magány óráiban megszólaltatni ezt a fájdalmat. A mai értelmiségi árulást követ el, ha lemond a megszenvedett, az aktív kívülállásról, s helyette kórusban kiabál igent és nemet.

Leveletem mint szerb értelmiségihez címeztem hozzád. Eddig sohasem címeztem így, de a körülmények kényszerítettek rá. Hisz mindketten természetes dolognak tartottuk nemzeti hovatarozásunkat, nem pedig különleges küldetésnek. Az utóbbi időben azonban a ravasz számítógatók egyre türelmetlenebbül szegeznek mellemnek a kérdést: miért hallgatsz? Ezt teszik veled is. Megértem a helyzetedet. Elismerem, hogy ma nehéz szerb értelmiséginek lenni. Tagadhatatlan, hogy a legkiválóbbak sokkal nagyobb megértést érdemelnének. Figyelem az eseményeket, és gondterhelten lesem sorsod alakulását. Esélyeid ugyanolyan kicsinyek mint az enyémekek. Vereséged az én vereségem is. Te sem vagy állami értelmiségi, a kultúra lokálpatriótájaként gondosan őrzöd individuális autonómiádat, a nemzeti érzéseket sem kímélő kritikus gondolkodásodat.

És a kritikus gondolkodás legfontosabb próbaköve a saját nemzeti mitomániánk leleplezése. Aki nem esik át e nehéz próbatételén, az kérdésessé teszi a más nemzetek soraiban jelentkező kizárólagosság, türelmetlenség, nemzeti önzés bírálatának jogát. Az igazság nevében lavinát indít el, amelyet lehetetlen megállítani. Ezekből a lavinákból mind több akad, minden környezetben. S szembe lehet-e szállni a szervezeten elindított lavinákkal?

A kultúrához való hűséggel azonos értékű erkölcsi bátorságot megannyi aktuális politikai és szociális jellegű aggály ingatja meg. A durva politikai hétköznapiak közvetlen politikai válaszokat követelnek. A politika nyelve köztünk is autoritatív lett. Ez pedig azt jelenti, hogy nem bízunk többé a kultúra nyelvében, vagyis megingott a kultúrába vetett bizalom. Ez a világ téged is naponta súlyos választás elé állít. Úgy érzed, nem folytathatod ott, ahol tegnap abbahagytad. Ha a sebek sajognak, akkor azokat kell gyógyítani, a kockázatos távolságokról le kell mondanunk. Milyen különös így lépdelni: valamikor nagyon előre néztünk, ma pedig csak a lábunk elé kell tekintenünk. A mozgás felgyorsult, a haladás mégis lelassult. Nemzedékünk félmúltja szép, de lassanként fényűzésnek tűnő álomnak tűnik. Egy lemondás történetének részei lettünk. Mindannyiunkat arra ítélték, hogy rossz lelkiismerettel megtagadjuk európai álmainkat. Európa: milyen keserűen hangzik ez ma. Az értelmiségi árulásnak viszont magas árfolyama van a kultúra piacán. Akik felelős helyzetben évtizedeken át hallgattak, most rajtad kéri számon a pátoszt, az egyértelmű kiállást az élet és a politika egyik aspektusában, míg a másikban a többfelé irányuló, az egész társadalmi életre kiterjedő kritikai szellem elzsibbasztására buzdítanak. Hirtelen minden intellektuális egyensúlyt megbillentő teher zúdult rád. Szellemi pályafutásod már-már feloldhatatlannak tűnő ellentmondások határozzák meg.

A jugoszláv kulturális és szellemi sajátosság, az előítélet nélküli változatosság híveként kezdeményezed az igazi értékek párbeszédét, de ezzel párhuzamosan megdöbbenve kell védekezned egy másik előítélet ellen, hogy ezt a demokratikus nyitottságot titokban centralisztikus vágykép irányítja. Két oldalról, de egyszerre vádolnak unitarizmussal és a nemzeti érdekek elhanyagolásával. Tudom, hogy a szavam nem sokat nyom a latban, de a jugoszláv porondon egyszer igazságosan szólni kell arról is, hogy a demokratikus szerb értelmiségit ma sok rossz általánosításból születő vád éri. Ha a demokratikus jugoszláv szellemi térség

nem tanúskodik mellette, akkor a sok termékeny megújulást kezdeményező pluralista, az európaiság szellemében gondolkodó szerb értelmiségiek nem jelentéktelen része – mindannyiunk veszteségére – margóra kényszerül. De ugyanezek a folyamatok játszódnak le más nemzeti kultúrákban is. A középszerű alkotók, a gyors sikert hajszolók türelmetlenül követelik az eltorzított nemzeti pátoszt. A szellemi hatalom újrafelosztása játszódik le a különböző nemzeti világokban, az értelmiségiek pedig az eszményekből, a szavakból, az anticipáló gondolatokból való kiábrándulás után a pusztta jelenre ítéltettek, az újrafelosztás előőrsei lettek. Vagy ez a pragmatizmus vár ránk, vagy pedig a szociális marginalizálódás. Gondterhelten kérdelem: marginalizálódjunk-e, hogy megmeneküljünk?

Saját nemzeti elited nacionalizmussal vádol, a más nemzetek elitjei pedig minden gondolatodban nacionalizmust keresnek. Azokat az ellentéteket kell felülmúlnod, amelyeket nem te teremtettél meg. A nemzeti homogenizációt elutasítod, de semmiféle morális imperativusz nevében nem mondhatod nem létezőnek. A tények sokszor ellened, ellenem, ellenünk beszélnek. A válságban születő szellemi válaszok akkor is valóságosak, ha rosszak. Látod, hogy körülötted sokan kifáradnak, csendesen rossz lelkiismerettel elbizonytalanodnak, nem bírják tovább a magányt, ezért mintha valami emlékezetkihagyáson estek volna át, hirtelen vészes szintaxist kezdenek használni. Mások árulásai egy nagyobb árulás igazolását biztosítják számukra. Így van ez minden nemzeti közösségen belül. A nacionalizmus tökéletes érzéstelenítőszer egy felesleges operáció előtt. Lassan eltompul a demokratikus, kritikai szellem. A régi haldoklik, az új nem születik meg, köztes korszakban élünk, nem tudjuk, mi vár ránk, félünk az újtól, és megszeppenve térünk vissza a bevált értékekhez. Nemzedékünk egykori eszményeit az üresen pergő átmeneti idő ellentétei roncsolják.

Előtérbe kerültek azok, akik hosszú időn át hallgattak, és most hősie gesztussal rajtad kérik számon saját hallgatásukat. A nemzet szerény és romantikus híveiből hangos nemzeti komisszárok lesznek. Óvakodjunk tőlük, akárcsak a tegnapi dogmatikusoktól. Tudnunk kell, hogy nemzetüket azok tisztelik legjobban, akik értelmiségi magányukból perlekednek vele. A literátor ebben a kérdésben nem lehet politikai szónok. Szegjen meg minden törvényt, individualizmusával szolgálja a történelmet. Egy távoli példa jól megvilágítja ezt a korszerű literátori küldetést,

helyzetet. Borges védőbeszédére gondolok. Bizonyára sokan gyanakodtak az argentinságában, megfedték, mert nem ápolja az argentin hagyományokat. Valószínűleg ezért hivatkozott ő is távoli példára: az arabokhoz fordult okulás céljából. *Az argentin író és a hagyomány* című esszéjében védekezéséért a *Koránt* olvasta, s észrevette, hogy nem fordul elő benne a teve szó. Mohamed természetes módon volt arab, nem kellett teletűzdelnie a művét a teve szóval, hogy valamit bizonyítson. Nem kellett aggódnia, teve nélkül is lehetett arab. „Egy csalónak, turistának vagy arab nacionalistának ellenben első dolga lett volna, hogy minden oldalt telezsúfolj tevékkel, tevekaravánokkal”, írja Borges. Hozzá hasonlóan hisszük, hogy nekünk sem kell úton-útfélen bizonygatnunk: neked azt, hogy szerb vagy, nekem pedig, hogy magyar vagyok. Vélekedésemben sok az illúzió: a rubrikák már elkészültek, akarattunk ellenére valahová elhelyeznek bennünket. Felerősödnek a hangok, amelyek minduntalan követelik tőlünk, hogy minden második szavunk ez a szó legyen: teve. Befolyásuk nagy, sorsunk nagy részben tőlük függ. A színházakban sokszor tapsolnak erre a kollektív ritmusra, az irodalmi közvélemény nem jelentéktelen része előtt ez az igazi belépőjegy. A válságban hősök kellene, legyenek azok bármilyenek. Minden más fényűzés. De jaj annak a közösségnek, amely nem válogatja meg a hőseit. Vagy annak, amelynek túlságosan sok hősrre van szüksége.

Akik a nemzeti univerzumon belül antiintellektuálisan, tehát sematikusan, kritikai szkepszis nélkül elkötelezték magukat, minden más tabu témát rusztikusan „lelepleztek”, hogy öntelten csak a nemzeti tabuját őrizgessék – mert ebből fonnak maguknak babérkoszorút –, azok búcsút mondtak a pluralizmusnak. Hogyan higgyünk azoknak, akik az utolsó tabut nem érintik? Ismeretes, hogy a legnagyobb tabu mindig az utolsó. A többi csak átmenet.

Akik csak félig szentségtörők, azok mindig ikonoklaszták. Akik csak félig pluralisták, azok előbb vagy utóbb az autoritarizmushoz térnek vissza. Szerintük az embert a történelem csak egyetlen útra ítélte, a történelemben csak egy út létezik, azon lehet változatos módon haladni. Párhuzamos világokról hallani sem akarnak. A politokrácia felismerte ennek a hamis pluralizmusnak a természetrajzát, ezért paternalista módon megszerette a tevéket, igaz, néha meghökken, ha a tevék megvadulnak. De mégis megtalálja a számítását, a tegnapi monolitizmust az álpluralizmus váltja fel.

Azért írtam neked ezt a levelet, hogy megvilágítsam saját kitartásom okát. Hogy közben nyugtázzam: a kitartásodból tanultam. Mindkettőnk helyzete ambivalens. Mindketten tudjuk ugyanis, hogy el kell hagynunk azokat az oázisokat, ahol – Borges szavaival – sok a csaló, a nacionalista és a turista. Jobb magányosan kóborolni a sivatagban. Ezek a magányosok szólnak legmélyebben az emberiségről, a nemzetről. A sivatagban születik meg ez az új individualizmus. Abban a sivatagban, ahol már sokan imádkoznak.

Mert vannak idők, amikor a sivatag az igazi oázis.

Barátsággal üdvözöllek.

1988. június

VÉGEL László

LEVÉL MAGYAR BARÁTOMHOZ

Kedves László,

Amikor 1988-ban olvastam a Književnostban *A kultúra és a nemzet – Levél szerb barátomhoz* című körlevélre adott válaszodat, úgy éreztem, hogy azt nekem is szántad. Mindezek az évek alatt, amióta tart ez a nacionalista ricsaj, szellemi és erkölcsi hanyatlás, intellektuális vakság, szenvedéllyel fűtött emberek véres lakomája és a Másik megalázó elfelejtése, mindig visszatértem a te leveledhez.

Igaznak bizonyult az az észrevételed, hogy a nemzetieskedő kollektivismus keresett műfaj lesz itt még sokáig. Tényleg, a nemzeti apológia fölülmúl minden korábbit, természetesen az osztály apológiáját is. Ma világosabban láthatjuk mint korábban, hogy ez azért van, mert legtöbb esetben ugyanazokról a szónokokról van szó. Igazad volt: „A rituálé egy, és sokszor a papok is ugyanazok.” És mint ahogy Milošević diktatúrájának az éveiben, úgy most a „szerb demokratikus forradalom” első nekifutásában is, amely mint valami végzet épp októberben történt, kedves Barátom, nézem Szerbia új uralkodóit, és a régieket látom, az egykor Tito által elvetett Komisszárokat, és aztán újból a Milošević által kihasznált szerb nép és szellemisség atyjait, akik ujjongnak és dicsekszenek, hogy hát ők az elsők, ha nem az egyetlenek, akik felismerték, hogy az Uralkodó képtelen megvalósítani elképzeléseit, és hogy nekik köszönve lett megfosztva hatalmától. Olvasom a *Danasban*, miképpen próbálsz megmagyarázni, hogy a demokratikus nacionalizmus nem le-

hetséges. És ismét úgy tűnik, mintha Nekem és talán még valaki másnak írnod a levelet.

Sokan, akikről azt gondoltuk, hogy a nyílt társadalomról álmodnak, hogy ragaszkodnak a demokrácia eszméihez és Európához, épp most abban versenyeznek, hogy bebizonyítsák, csakis ők azok, akik – talán a NATO-bombázások óta – teremtik az újabb szerb csodát: a Demokratikus, polgári nacionalizmust. A komisszárók körül egyre több a satrapa. Ne félj, László, a szerb nacionalizmus szelleme most, amikor az európai demokratizmus köpenyébe bújt, nemcsak a szerb igazhitű Nemzeti harcosok – Demokraták számára vonzó, hanem a magyar Tanácsadók számára is. Valójában ezekben a napokban nem tudok nem gondolni Bibó István *A kelet-európai kisépek nyomorúsága* című művére.

Ma értem csak meg a Te üzenetedet: „a turisták sohasem fogják megérteni a bennszülötteket. Sokat reménykedtünk a Nyugatban, ő azonban mindig kiábrándított. Gyakran szinte beismerni is félünk, hogy történelmi ismeretekben sokkal tapasztaltabbak vagyunk mint nyugati kollégáink”. Sajnos, az elmúlt tíz évben a nyugat-európai százéves háborúval is gazdagítottuk tapasztalatunkat. Talán most közelebbek is vagyunk Európához. Nos, így nagyobb tapasztalattal veled együtt mondhatom: „Ne legyünk naivak, senki sem fog megérteni bennünket, mert mi saját magunkat sem értjük meg.”

Kedves Barátom, térjünk azonban vissza a leveledben leírt színdarabunk újabb adaptációjához. Lássuk, mit csinálnak az idevalósi „Perzsák”, ez a bűnbánó állami intelligencia, amely a kritikai indulat megcsonkítása után saját kizárólagos szellemi otthonát az államban, a nemzetben találta meg. Ők éppen ez év októberében tűztek össze a másikkal, a Perzsákkal, akik az elmúlt években görög viseletet hordtak. És minthogy az ellenséges katonaság létrehozói, tanítói, tanácsadói, nagykövetei, kémjei és tábormokai voltak, természetesen ismerték minden erényét és gyengeségét, stratégiai és taktikai terveit, ismerték természetesen a jelenetek kaszkadóreit és a hivatásos gyilkosokat is. És ahogyan tizenhárom évvel ezelőtt írtad: „Győzni könnyű, ravaszság kérdése csak. A legyőzöttek hallgatnak, egy szavuk sincs a győztesekről. Azonban a győztesek helyzete sem jobb. Győztek, de nem tanulták meg, hogy már holnap ugyanazon csel áldozatai lehetnek, győzelmi mámorukban saját eredeti perzsa öltözőküket veszik magukra, és bátorságukat dicsérve nem jut eszükbe,

hogy egyszer majd ők is egy másik, görög egyenruhába öltözött perzsa katonasággal kerülnek szembe.”

Mivel ebben, kedves László, igazad volt, rád hallgatok a következőben is: „A görög paradoxon titka a sztoikus visszalépésben van.”

Es végül, tényleg nehéz volt értelmiséginek lenni Szerbiában ezekben az években, és szerb értelmiséginek lenni most is nehéz. Hallgatni is kínos azokat az egyre nagyobb számú szerbeket, akik számára szerbnek lenni, ehhez a nemzethez tartozni nem természetes dolog, hanem küldetés. Természetesen számukra ez igen jövedelmező munka, különösen amikor félreállították a hatalomból a Patriótákat. Saját zavartságukat és alkalmatlanságukat, hogy megmondják, kicsodák, hová tartoznak és merre tartanak, a Patriótákhoz hasonlatosan arra használják, hogy leckéket osztogatnak nekem és másoknak, „globalistáknak”, „internacionalistáknak” és a „rossz szerbeknek”. Közben tényleg nem értik, amikor azt mondjuk, hogy ideje megkérdezni Szerbia polgárait is, a szerbeket, és nemcsak az Idegeneket – Keletieket vagy Nyugatiakat, hogy akarják-e, hogy Szerbiának saját neve legyen; ilyenkor idegesen a „szerb nacionalizmust” támadják. Úgy látszik, jövedelmező munka lett ezeknek az ügyes zsebmetszőknek védeni Jugoszláviát, illetve a Milošević teremtette megcsonkított formáját, a JSZK-t. Az új szereposztásban és zsákmányosztásban egy éjszaka alatt az európai eszme jó fedezék lett miniszteri állás, illetve pénz, kőolaj vagy aszfalt megszerzésére, és mindez állítólag a demokráciáért. Úgy látszik, kedves Barátom, hogy ez nem árthat Európának, és már hozzá is szoktunk a nótájukhoz, amely a régi, csak a szöveget változtatják.

És végezetül, mindezen évek alatt, amíg olvastam azt, amit írtál, és amíg Magamra ismertem benne, és Rád és Kedveseinkre a Te és a Mi Nagy Lakomáinkon, őszintén zavarban voltam és tűnődtem magamban a Te gyengéd retorikádon, ám ugyanakkor kemény, sőt csípős üzeneteden. Ezért most is, amíg egy tisztességes, tízéves szerb késéssel hivatalan válaszolok a Leveledre, nem vagyok biztos, hogy ezt azért teszem-e, mert ezekben az években az olyan fontos volt nekem, vagy azért, hogy megkérjelek: Ne írdal nekem többet!

Barátod,

Dušan JANJIĆ
GÉBER László fordítása

LEKTORI JELENTÉS

Végel László: Egy makró emlékiratai

B O R I I M R E

Bevezetésként hadd szóljak arról a kellemes csalódásról, amit Végel László kötete jelentett. Bevallom, lelkesedtem elolvasva kéziratát, s úgy láttam, hogy egyik legmerészebb könyvünk kéziratát olvastam, s ez a benyomásom nem múlt el azóta sem. De azt is be kell vallanom, hogy amikor kézbe vettem, előítéletekkel kezdtem olvasni, hiszen az anyag megjelent az *Új Symposion*ban, s ott a fragmentumok, mert számról számra olvastam, az egységnek és a kompozíciónak a meglétét nem jelezték, tehát az egészhez való viszonyok sem voltak mérhetőek. Ugyanakkor megnyugtató volt felfedezni, hogy e kézirat szövege nem egyezik a folyóiratbelivel: a szerző tovább dolgozott rajta, több exhibicionista részletet, epizódot elhagyott, és dicséretes mértéket tudott mutatni ezen a téren, s erotikája sem teng túl a kelleténél, éppen annyi van szövegében, amennyit minden megerőltetés nélkül el lehet viselni. Tehát takaros és mértékkel megírt szöveggel van dolgunk, tegyük hozzá: modern szöveggel, amelyben ha nincs is klasszikus értelemben vett regényes cselekmény, egy pillanatig sem unalmas, mert még az elmélkedésekre épült részek is a haladásnak, tehát a cselekménynek az illúzióját tudják kelteni, azaz: abból csinál történet, hogy nem történik semmi. Ez pedig nemcsak nehéz írói feladat, hanem a maga nemében egyfajta írói bravúr is, amit nehéz lenne elvitatni Végel szövegétől.

Erényeit méltatva arról is szót kell ejtenünk, hogy az *Egy makró emlékiratai* filozofikus könyv: egy elvesző nemzedékről szól, amely becsapottnak érzi magát, üresnek, olyanak, amely energiáinak nem talált

méltó terepet (ez talán Végel legszubsjektívebb megnyilatkozása, és így irodalmunkbeli szereplését is árulkodóan magyarázza), tehát „kivonult” duzzogva dacolon a társadalomból, megvetve annak a polgári létformára törekvő szellemét. A makró „gesztusai” ebből a magatartásból következnek, de nem a „dühöngő ifjúság” irányába halad, hanem az anarchistáéba, aki amikor kis merényleteit játssza e létforma ellen, egy érzelmes kis szív dobbanásait takargatja (igen szép lírai tónusai is ebből születnek!), jelezve, hogy amit megvet a társadalomban, azt csak addig teszi, míg maga is el nem éri, birtokába nem veszi azt, amit másoknál megvet és elítél. S a makró e tragédiáját megírva jut a legmesszebbre is – nem túlozva kijelentem, hogy messzebbre, mint bármelyik eddigi könyvünk jutott az élet relációinak vizsgálatában, annál is inkább, mert az elmúlt majd negyedszázad alatt lényegében mást sem csinált prózánk, mint megkerülte és elkerülte az ilyen problematikát.

Mindenképpen kiadásra javaslom Végel könyvét, s ha megjelenik, komoly értéke lesz irodalmunknak.

De . . . Nem hagyható figyelmen kívül stílusának jellemzője, az az argo, amit oly következetesen (?) végigbeszél kétszázvalahány oldalon. Legszenbetűnőbb az „irtó” szava, amit valóban ki kellene irtani a szövegéből, nemkülönben a „szörnyű” szavát. Nem radikálisan, persze! Megkeresni azokat a helyeket, amelyekben stílusértékűek, tehát jellemző erejűek ezek az *irtók* és *szörnyűk*, s itt meghagyni őket, de könyörtelenül kinyírni, ahol modorosság és szükségtelen.

Ugyanakkor meg kellene vizsgálni a két részre osztottságát is. Szükséges-e ez, vagy esetleg több részre is bontható lenne a szöveg, hogy így levegősebb legyen, következésképpen olvasmányosabb is.

Újvidék, 1967. I. 21.

EGYKOR ÉS MOST: MINDEN EGYÜTT

Végel László születésnapjára

B Á N Y A I J Á N O S

Végel László 1991-ben és 92-ben esszesorozatot írt Újvidékről, a város színeváltozásáról, arról, hogy alig egy-két év alatt miként semmiszte ki a nemzetállamra („egy ország, egy nyelv”) hivatkozó, beháborúk bódulatába szédült nemzeti eszme szelleme a várost, történetét és hagyományát. Végel a város nevezetes, régi és újabb helyszíneit járta sorra, utcákat, tereket, piacokat, pályaudvarokat, de a mostanra már csak emlékezetből felidézhető örmény templomot, a Zsidó utca felrobantott jobb oldali házsorát, a letörölt Dornstädter cukrászdát is . . . A hivalkodó új létesítményekre csak legyintett, ezért egy idegen városnéző aligha tájékozódhatna el Újvidéken Végel esszéinek útmutatásai nyomán. Nem is városnézőknek írta városesszéit a szerző, sokkal inkább írta azoknak, akik az épületekben, a tereken, az árnyas és a napos oldalakon a város szellemét keresik, a városlakókat tehát emlékeket és történeteket, a különbözős és az idegenség, egyben a szabadság jeleit. Azt a nehezen megfogható és még nehezebben kimondható többletet, amit egyetlen szóval sem lehet hiánytalanul kifejezni, de ami a város lakóit egységükben elkülöníti, és bárhol felismerhetővé teszi. Egyben alig látható szálakból fűződő kapcsolatot is teremt számukra más, távolabbi és közelebbi városokkal.

Végel újvidéki városképe veszteséget idéz. Esszéi arról a város nem túl hosszú története során teremtett történeti és műveltségi jelentésről szólnak, ami Újvidéket a városok rendjében felismerhetővé, több nyelven, magyarul, szerbül, németül, meg persze latinul is pontosan meg-

nevezhetővé, ezáltal egyedivé tette. A Dunával, Közép-Európával, a „bűnösnek” vélt Monarchiával a háttérben. Ebből a háttérből a Balkán sem maradhatott ki, de a múlt század utolsó évtizedéig uralkodóvá sem válhatott. Újvidéken sok minden élt együtt, ha nem is mindig, illetve sohasem felhőtlen egyetértésben. De a konfliktusok is a város történetéhez tartoznak. A konfliktusra való képesség elvesztése a dialógusról, akár a kultúráról való lemondással is kiegyenlíthető. Arról szólnak tehát Végel László városesszéi, amit Újvidék történetének legújabb szakaszában elveszített. Arról, ami némaságba fulladt, bezárkózott és nem jár ki többé az utcára. De a néma város nagyon is zajossá vált, túlságosan lármássá, hivalkodóvá. Az utóbbi évek tették ilyenné, és ez már nem Végel ifjúkorának oly sokat ígérő, olyan sok meglepetéssel, várakozással és reménnyel teli városa.

Ellentmondásos történet tehát Végel László Újvidék-története. A város népességének rohamos növekedésével, új városnegyedek kiépülésével, sugárutak egyenes vonalával, hidakkal és lerombolt hidakkal egyre zajosabb, hangosabb, harsányabb lett Újvidék, közben meg elnémult, hangját se hallani már, létezéséből kiiktatta a beszélő történetet és hagyományt. Minél nagyobbra nőtt, annál inkább megfeledezett magáról. Olyan lett, mint minden más hirtelen felnőtt és beözönlőkkel feltöltött tucat-város. Az ilyen városoknak lakói vannak, de nincsenek polgárai. Akik egykoron ennek a városnak a polgárai voltak, most némaságba merültek, és már a múlt emlegetésére sincs nagyon kedvük.

Az ő nevükben, a város elnémult polgárainak, az ő emlékezetüknek és múltjuknak nevében írta Végel László a *Peremvidéki élet* városesszéit. Az eltűnt, az elfelejtett, vagy újrafestett városi helyszínekről, a többé helyre nem állíthatóról... Ha jól meggondolom, a makró világára való visszaemlékezések a városesszék. Amikor a belvárosról, terekről, utcákról, azóta eltűnt épületekről szól, megváltozott és letörölt városi helyszínekről, minden leírását azzal is kezdhette volna Végel László, hogy itt járt, errefelé bolyongott egykoron fiatalkori regényének hőse, a makró, aki még láthatta az egykori és mára már elveszett Újvidéket. Azt a várost, amelyik még ismerte önmagát, ismerte történetét és tudott a múltjáról, ezért épülhetett be egészében a regényhős makró életvitelébe és közérzetébe.

Ne feledjük, az *Egy makró emlékiratai* 1967-ben jelent meg, de egy vagy legfeljebb két évvel korábban íródott: első változatát az *Új Sympo-*

sion közölte folytatásokban. A regény kiadása után 1968 következett, a 68-as élménykör, a fellángolás és a kiábrándulás nagy élménye: a makróalakjának megrajzolásával Végel László mintha tetten érte volna a történelmet. És ennek a megrázó, testet és szellemet egyformán próbára tevő tettenérésnek a tapasztalatát dolgozta fel későbbi munkáiban, regényekben, drámákban, majd a kevert műfajú esszé- és naplőregényekben, anélkül hogy a feldolgozásnak a végére járhatott volna. Az egész éltére szóló 68-as élmény feldolgozása nyomban megkezdődött: 1969-ben – beszédes címen: *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak* – novelláskötetet adott ki. Benne a diáktüntetések élményét közvetlenül „leképező” című elbeszéléssel. A kötet egy másik elbeszélésének címe így szól: Azt mondtam Mariannának, hogy a világ jó lehet még, de ő kinevetett engem. A kötet cím (a című novella) és a novellacím is 68 metonímiája. A nemrégiben kiadott *Peremvidéki élet* városesszéi ennek a metonímiának a kifejtései: vissztérés a makróélet helyszíneire, de már a makró, vagy a novelláskötet kalandozó hőseinek túlzott(?) illúziói, reményei, az utópikus látás lázai nélkül. Nincs ebben a visszatérésben azonban se keserűség, se csalódottság. Nosztalgia meg végképp nincs. A felnőttkor józansága nem tette helyére a dolgokat. Végel városesszéinek narrátora, miként a makró és a korai elbeszélések országutakon és a városban kalandozó hőseinek szeméből „könnyek hullanak”, miközben már nem szitokként hangzó, moralizálástól sem mentes tapasztalatait mondja a történelem menetéről és a politikáról, városokról és városlakókról, elvesztett érzésekről és szenvedélyekről.

Végel László éppen azért nem keseredett bele az elvesztett múltba, mert 68 tapasztalatának változatlanul tartó írói és gondolkodói feldolgozása végül mégis arra megy ki, hogy ha a városkép már nem is hozható helyre, se vissza nem állítható, ha a régi remények illúzióknak bizonyultak is, a dolgok azért – józan mérlegelések nyomán – nemes egyszerűséggel rendbe tehetők. Hogy miféle rendbe, arról talán legjobb hallgatni. Hogy rendbe hozhatók, végül is a dolgok tulajdonsága és képessége. Nem utolsósorban az életé.

Történetileg, miként a makró élménykörének kifejtését esszéiben, novellákban, további regényben (*A szenvedélyek tanfolyama*, 1969) az 1968-as diáktüntetések előzték meg a változás esélyét hirdelve, úgy előzte meg Végel városesszéit egy másik, szintén a változás reményét hirdető fontos esemény, a berlini fal ledöntése. A (történelmi) pillanatot

Végel, egy ankétra válaszolva, az év (legfontosabb) eseményének tartotta. A politikával hosszú ideje tartó, sok-sok veszélyt rejtegető viaskodásainak, nyíltan vállalt konfliktusainak tapasztalatai alapján rangsorolhatta akkor így az év világeseményeinek naptárát. Van azonban ennek a választásnak egy személyes vonatkozása is: Végelt a berlini fal ledöntése az akkor már lassan feledésbe merülő „1968-as mozgalmakra” emlékeztették, ennek „emlékei törtek fel váratlanul”. Jó egy évtizeddel később jegyzi ezt fel a városesszék végére sorolt Hatvannyolc című emlékező tanulmányában. Számvetés a tanulmány, akár azt is mondhatnám, negatív előjelű számvetés, mert mindvégig a meghíusult álmokról és reményekről szól, veszteségekről és hiányokról. 1998-ban, amikor a Hatvannyolc című írása készült, tíz évvel korábbi eseményre, a fal ledöntésére és a vele felidézett 68-as „romantikus egyetemistatüntetésekre” emlékezik, mind életrajzának, mind a történelem állásának e két fontos fordulata. „Ha ironizálni akarnék – írja –, akkor azt mondanám, feltört belőlem egy régi betegség, egy régi zűrzavar emléke az új zűrzavar küszöbén.” Néhány fontos szó van ebben az önvizsgáló mondatban. Az „irónia” felemlítése első helyen, aztán a megkettőzött „zűrzavar”, előtűnik meg a „betegség”. Az iróniát Végel amint kimondta, el is háritotta: sok helyről idézhető, hogy aki ironizál, az nem remél. Végel a reményt tartja fenn minden reményfosztó tapasztalata ellenére. Ezért tarthat távolságot az eltávolítást közlő iróniától. Nem akar ironizálni, még akkor sem, amikor minden oka megvolna az ironizálásra, meg a tapasztalatai is ezt diktálnák. Miként az utópiáról, úgy a reményről sem mond(hat) le, még akkor sem, ha tapasztalatai arra figyelmeztetik, hogy „az utópikus elképzeléseknek többé nincs esélyük”. Ha nincs esély az utópiára, akkor nincs esély a zűrzavarra sem: utópikus elképzelések nélkül se 68-ban, se a „berlini csodában” nincs „zűrzavar”, csak józan megfontolás van, tisztánlátás, érdek és cél. Ugyanígy hullik ki a világtapasztalásból a „régibb betegség”, amire nincs gyógyír. A konfliktusok választása, a szembenállás, a lelkes, néha még szenvedélyes ellentmondás, az erkölcs és a szabadság hirdetése – mindez belefér a „régibb betegség” jelentéskörébe. Így aztán még az irónia sem segíthet ezen a „betegesen”.

Arra figyelmeztetnek Végel László Újvidék-esszéi és a Hatvannyolc című tanulmány is, hogy a makró és az őt követő novellák, mint valami még régibb zűrzavar és régibb betegség irodalmi megformálásai, mélyen beleivódtak Végel minden későbbi tapasztalatába és munkájába, úgy

tartják fogva gondolkodását és világlátását, írás- és beszédmódját, hogy a remény elvének és az utópikus tapasztalatnak esélytelensége ellenére a szabadság útjait tárják fel előtte: a makró egy mostanra felszámolt Újvidék utcáit járta, a novellák hősei egy azóta háborúba szédült és elveszett ország útjain kalandoztak bűnök és erények, álom és valóság metszéspontjain, a felnőtté válás (a változás) veszedelmeit hordozva magukkal. Éppen az ilyen, zűrzavar és utópia, betegség és remény nélküli „felnöttségtől” borzongva. Ezt az irónia nélküli borzongást őrzik Végel mondatai. Ezért sem gyógyulhat ki a keresés, a kalandozás, a szembenállás, a rákérdezés „rég” betegségéből.

Az 1968 friss élményét rögzítő 1969-es kötet Szökevény járt köztünk, és virággal ment tovább című novella egyik felnőtt, az egész kötet egyetlen „igazán” felnőtt hőse Körösi Zoltán bíró, aki jól berendezett és még jobban elrendezett életét felrúgva a büntetésre váró Agátával ugyanarra a tengerparti szigetre jut, ahol a fiatal lány társai múlatják napjaikat, majd egy csempész történet résztvevői lesznek, hogy pénzhez juthassanak, meg kalandvágyból is. Körösi Zoltán idegen közöttük, gyanakvással fogadják, de el is fogadják: egy felnőtt, aki belépett köreikbe. Ám nem maradhat közöttük. Nem bizalmatlanok vele szemben, beavatják titkaikba, nem vetik meg, nem üldözik el, csak egyszerűen nem tarthat velük, hiszen „felnött”. Ebből a szerepből semmiképpen sem léphet ki, pedig „szökevény”: abból az életrajzból szökött meg, amelynek törvényei és mércéi Agáta és társai számára korlátozók és elfogadhatatlanok. A törvényszéki bíró nem tartozik közéjük, el is megy tőlük, de nem tér vissza régi életébe, csak egyszerűen elmegy. Nem gyávaságból. Talán megértett valamit. Valami kimondhatatlant.

Agáta a távozó után fut: „A parkba futott, az emberek szeme láttára letépett egy rózsát, mindenki megütközve nézte, amint birkózott a rózsa szárával, majd a bíró után szaladt.

»Boldog ember«, mondtam, és lehajtottam a fejem. »Megérdemli, hogy virággal menjen tovább.«»

Kevés az ilyen virággal továbbálló boldog ember Végel László prózavilágában: a felnöttek világában nem élnek szökevények. A szökevények kívül vannak. Életformájuk a kívülről. Se ide, se oda nem tartoznak, se az utópia, se az utópiavesztett, se a remény, se a reményvesztett világban nincs számukra hely, még akkor sem, ha rózsaszállal a kezükben boldogoknak látszanak, mint Körösi Zoltán törvényszéki bíró. Végel

László regényeiben és elbeszéléseiben, újabban esszé- és emlékező szövegeiben, de talán még politikai elemzéseiben is azt az elérhetetlen és nagyon keskeny ösvényt keresi, amelyen a „konszolidált” bíró immár kettős szökevényként elindult. Ha ironikus akarnék lenni, ismétlem Végel szavait, azt mondanám, „Végel és társai” régi és egykor oly fontos szavaival, hogy a konformizusból nem a nonkonformizmusba, és a nonkonformizusból nem a konformizmusba vezet a mindenkori szökevények útja, hanem a mindenkor esélytelen boldogság, remény és utópia felé.

Végel nem hirdet ígét, mert nem vállalja a prófétaságot, és nem néz el a dolgok felett, mert nem akar ironikus lenni. Se rab, se szökevény. Tehát a szabadság az egyetlen témája. A szabadság útjait követi, miközben nem a szabadságról beszél, hanem a szabadság jegyében, szellemében, reményében fogalmazza mondatait.

VÉGEL LÁSZLÓ HATVANÉVES

E Ö R S I I S T V Á N

Végel László 1967-ben az *Egy makró emlékiratai* című regénnyel lépett be a magyar irodalomba. „Robbant be”, ezt akartam írni, mert ha megfontoljuk, robbanás lett volna várható, de közállapotaink elfojtottak minden detonációt. Ez a könyv a forradalomból kimaradt jugoszláviai új generáció életérzése köré szervezi meg világát. A partizán papák hősökből egy bürokratikus diktatúra képviselőivé lényegültek át. Magára valamit is adó fiatal ember megvetéssel taszította el magától ezt az apai mintát, és inkább a társadalom peremén, akár a bűnözés határmezsgyéjén rendezkedett be. Egy évvel később aztán – ezt is Végelnél olvastam – „Az apák hadjáratot indítottak fiaik ellen, és megnyerték a háborút. A győzelem mindent felégetett maga előtt, és ezzel egy korszak lezárult, egy utópia beszennyeződött.” De Tito neve és a titoizmus továbbra is zökkenésmentesen funkcionált mint a folyamatosság biztosítója. Végel azonban már akkor észrevette, hogy 1968 rést ütött ezen a folyamatosságon. És feszítővasat vert bele, és tágította ezt a rést.

E buzgólkodása azért volt rendkívüli, mert ő a baloldali hivatkozású totalitáriánus diktatúra ellen baloldali alapállásból vette fel a harcot. Sinkó Ervin újvidéki ellen-katedrája megtanította arra, hogy a konformista kiegyezés a valósággal „mindig a leghaladóbb eszmékről való lemondás jegyében következik be”, és arra is ráébredt, hogy a leghaladóbb eszmék a Van és a Legyen közti feszültségből merítik dinamikájukat. Végel legintimebb dilemmája 1968-tól máig úgy foglalható össze,

hogy miként lehet úgy tudomásul venni a valóságot, hogy a tudomásulvétel ellenére, a baljós perspektívákkal is szembenézve ne egyezünk ki vele. Ez a szellemi alapállás két felismerésre támaszkodott. Először is arra a Jugoszláviában különös plaszticitással megmutatkozó tényre, hogy magát baloldalinak vagy proletárnak becéző diktatúra minden megrázkódtatás nélkül cserélhet ideológiai alibit, és válhat nemzetivé. Még az ellenzék és a másként gondolkodók többsége sem mert vagy tudott a nemzeti mítosszal szembeszállni, megmaradt Tito idejéből a „kocsonyás diktatúra”, csak nagyobb nemzeti támogatást élvezett, mint korábban.

Elkeseredéséből Végelt második keserű felismerése mentette ki. Mindig is tudatában volt annak, hogy két kultúra érintkezése pontján kell helytállnia. Vagyis magyar nyelven, és az ebben felhalmozódott tudás segítségével kell megfogalmaznia a jugoszláv alternatívákat és tapasztalatokat. Ez a felismerése kétszeresen is kisebbségi létre kárhóztatta, mert szembeállította mindkét nacionalizmussal. Az efféle kisebbségi lét, ha elvállalják, felszabadító hatású. Agresszív többségek diktatúmai ellen védekezve a kisebbségi ember *minden* kisebbség igazát magáévá teszi. Az agresszív többségek szószólói mindig populisták, még akkor is, ha a „nemzet” szlogenjéhez hozzákeverik a „polgár” szót mint csatakiáltást. Velük szemben a tudatos kisebbségi ember az igazi polgár, mert az emberi jogok osztatlanságának talaján áll, és a felvilágosodás hagyományába ereszti gyökereit.

Végel László eléggé fel nem ismert, roppant jelentőségét mindennekelőtt ezzel a sajátosságával hozom összefüggésbe. A felvilágosodás hagyománya sohasem érezhette otthon magát a mi kultúránkban és emberi kapcsolatrendszerünkben. Ahol nagy erővel jelentkezett, mint Csokoinainál vagy Adynál, ott észre sem vették, elhallgatták vagy mentetgetve magyarázták. Így történhetett, hogy nálunk a polgár, mielőtt nagypofájú yuppieként behuppant volna a politikai és gazdasági hatalom bársonyszékeibe, esztétikai minőségként szerzett tekintélyt magának, olyan kisebbségként tehát, mely beteljesülését önmagában találta meg. Végel László szerint ellenben „a kisebbségi ember méltóságát nem a konvencionális, állítólag sokat sejtető tájkultusz, nem az önelégült bezárkózás, nem a tudatos politikával kifejlesztett szellemi sterilitás, hanem az általános emberi értékek melletti szívós kiállás, a kockázat, a szellemi ellenzékiesség erejével lehet visszahódítani”.

A kisebbségi ember európai küldetésének paradigmája Végel László számára egy szóban foglalható össze: Újvidék. Volt egyszer egy sokkultúrájú közép-európai város. Először szellemi kötőszövetét, a különféle nyelveken beszélő zsidóságot irtották ki. Aztán – nemrégiben – a sokféleség egységét biztosító kisebbségeket kezdték ritkítani – ha nem is irtották módszeresen, de elkergették, akit csak lehetett. Végelt nem lehetett elkergetni. Keserűen figyelte, és aprólékosan lejegyezte, hogy miként válik a gazdag közép-európai szintézis, Újvidék, vagy Mária Terézia alapító oklevelének tanúbizonysága szerint: Neo-Planta Belgrád elhanyagolt, piszkos elővárosává. De talán nem visszafordíthatatlan ez a folyamat, hiszen akkor már neki sem volna mit keresnie ott. Nem magáról írja, de én rá gondolok, amikor olvasom bátor felismerését: a kisebbségi ember számára *„európai küldetése nemcsak vonzó szellemi feladat, hanem létfeltétel, a megmaradás kérdése”*.

NEM SOK EMBERNEK VAN EGY VÁROSA, VÉGEL LÁSZLÓNAK VAN

Végel László február 1-jén lesz hatvanéves

Berlin, 2001. 01. 28.

Lacikám! Közös barátunk és fordítónk, Vickó Árpád emlékeztetett rá, hogy Te is belépsz a hatvanasok klubjába, amelyben a tagság meglehetősen edzett, tud már egyet-mást a veszteségről, mert sok egyéb apróság mellett az egész élet kezd eltűnni a múlt idő torkában, ahonnan ezt-azt visszacibálunk emlékezve rá. Jön egy csillogó szemű, kedves ember, gesztikulál a hasa előtt, remek fitorokat vág, a kajla bajuszával kifiguráz, és a huncut szeme átlát, majdnem mindent átlát. Fejlett a valóságglátó képessége, érti, hogy mi zajlik, és a tekintete a veséig meg nem áll. Tekintetének az erejét növeli a hűsége a helyhez, a sokféleségéhez, és az álomhoz a helyről. Választott magának vidéket, Újvidéket, ez az ember, akinek a tisztánlátó humorát hajthatatlannak láttam. Elvesztetted, kedves Laci, azt az Újvidéket, s van most egy új vidéked, amelyben továbbra is emberek élnek helyeken, amelyekről tudnál sokat mesélni. Azt teszed, azt kezdted, azt folytatod, csinálsz, és csak csinálj egy mitológiát, Végel László ÚJVIDÉKÉT, amely annyira új, hogy talán csak a te könyvedben létezik, ez a te városod, azt csinálsz belőle, amit akarsz, azt tudsz róla, amit tudni akarsz. Hatvanon túl, most már Te vagy az Úr. *Összemeséled* a városodat és a vidékedet, szertelenkedhetsz vele, de az sem árt, ha úgy, ahogy a *Peremvidéki életben*, megállsz egy utcában és közvetítesz. Hatvanon túl szórakozhatunk, nem kell már félnünk tőlük, a hátunkat mutatjuk nekik, ha berzenkednek, de ha

odafigyelnek az emberre, Végel Lászlóra például, azt nem bánják meg, sok jóban lesz részük, művészetben és okosságban, mulatságban és kedvességben, és mert a magyarázó kezéhez, sajnos, illik a cigaretta, füstben is. Most, hogy az oldal aljára értem, iszom egyet az egészségedre, és öllelek, Lacikám.

KONRÁD György

VÉGEL LÁSZLÓRÓL

PREDRAG MARKOVIĆ

„Akárhányszor fölébredék, és az ablakon át anyanyelvemen beszélő gyerekhangot hallok – tudom, hogy idegenben vagyok.” Ez a mondat, amely abszurdumával semmit sem jelent annak, aki nem jugoszláviai magyar, határozta meg nemcsak Végel László irodalmi és esszéírói munkásságát, hanem a barátságunkat is. Végel Lászlót akkor ismertem meg, amikor ő volt a legnagyobb utazó Jugoszláviában, amikor színházi missziójával ember-intézménnyé vált, aki összekötötte Tetovót Ljubljánával, Zenicát Szabadkával, Belgrádot Zágrábbal. Ha kortársai voltak a Jugoszláv Szocialista Föderatív Köztársaság széthullásának, és ha ezen ország valódi létéről a sajtóból tájékozódtak, akkor olyan benyomást szerezhettek, hogy az egyetlen háló, amely ezt az országot összefogta, az Végel László színházi és esszéista hálója, „pókpolitikája” volt. Belgrád volt annak az országnak a fővárosa, mert Végel ott ült át egyik autóbusból vagy vonatból a másikba, hogy eljusson kitűzött céljához. Az átszállás szünetében a Népfront utcai lakásomban kávéztunk, miközben az intellektuális kötelezettségvállalás értelmét próbáltuk tisztázni egy olyan államban, amely a „civil társadalom” és a bolhapiac között van kifeszítve. Az egyik és a másik modell is egyszerre össznépi támogatást kapott, ugyanakkor az intellektuális kétely és az óvatosságra való felszólítás előzőnlötte az irodalmi lapokat, és némely szépirodalmi műben is felbukkant. Ilyen vagy olyan módon, Végelt és engemet is anyanyelvünk hangja ébresztett, s közben azt kellett megtudnunk, hogy idegen országban tartózkodunk. Ezért kíséreltük meg, hogy félreértéseinket a

gyermekek nyelvére lefordítsuk. Végel mint író, én pedig mint szerkesztő azon fáradoztunk, hogy Vickó Árpád segítségével a vajdasági magyarok dialógusát közelebb hozzuk a szerb olvasóhoz, és így a magyarországi magyar olvasók figyelmét is felkeltsük.

A XX. század véget ért, és az újságok arról tájékoztattak, hogy olyan államban élünk, amelyben megkezdődött a tranzíció. Végel szinte minden esszékötete és szépirodalmi műve ma jelen van Magyarországon, és szinte mindegyik szerb nyelvre is le van fordítva. Végel betöltötte hatvanadik életévét, én pedig a negyvenötödiket, és már húsz éve, hogy tranzícióban vagyunk. Ám többé nem fogunk olyan könnyen Újvidékről és Belgrádból a volt Jugoszlávia minden részébe eljutni; időnk sincsen (és lakásunk sem), ahol megpihenhetnénk, fölülvizsgálhatnánk kételyeinket és annak értelmét, amivel foglalkozunk.

Sebaj, kedves Lacikám, könyveid hálója tényleg erősebb és biztosabb tanúja a múltunknak, mint a napi politikai történelem, és engedd meg nekem, hogy a többi olvasóddal együtt fellélegezzek benne, és felkészüljek a változásra, amelyet a te könyveid is elindítottak. Ha elalszom és gyermekhangra ébredek, most már nem lesz fontos, milyen nyelven beszélnek: az egy új haza térsége lesz.

„EZ A LEGROSSZABB. A BIZONYTALANSÁG.”

FRANYÓ ZSUZSANNA

A címbe foglaltakat állítja Végel László *Sofőrök* című drámájának egyik hőse, és állíthatjuk mi is, akik itt élünk, jó ideje már, Végel László valóságbeli hőseivel.

„Mi lesz velünk?” – tehetjük fel a másik végeli hőssel a kérdést. Hisz „ezek” megbuktak, közülük néhányan lebuktak, mások „fölfelé” buktak, de vajon „mi lesz velünk”, aggódnak a vezetők sofőrei, és hát, ha csak egy kicsit elvonatkoztatunk, akár mi is aggódhatunk a bizonytalanság ezen állapotában. A sofőrök között volt olyan is, aki túl sokat tudott meg a főnökétől, volt olyan is, aki egészen bizalmas viszonyban volt vele, volt olyan is, aki hűségesen kiszolgált, de volt olyan is, aki csak látszatra szolgált, és közben aláásta helyzetét. És egyszer csak valamennyien a bizonytalanság állapotába kerülnek, és a „mi lesz velünk” kiszolgáltatottságának állapotában egymás között számolnak le, sofőr a sofőrrel, egymást vádolják valamikori cselekedetükért, egymástól kérik számon az életet, egymást gyalázzák, csak azért, mert a „főnököt” nem lehet, hisz az önmagát menti.

Különös helyzet alakul ki, ahol mindenki megpróbálja megmagyarázni a saját életét, mégpedig indokolni elkövetett tetteinek helyességét. Ezekkel az indoklásokkal irritálja a másikat, és éppen az indoklás lesz a konfliktust kiváltó ok. Furcsa történeteket tudunk meg, politikai elkötelezettségekről, életbölcseleti tézisekről, remek elképzelésekről halunk, csak éppen semmi sem történik, a hősök cselekvését megbénítja a bizonytalanság. És ennek érzése *félelmet* kelt, ez pedig *áruláshoz* vezet.

Az árulás ténye és etikai vonatkozásai foglalkoztatják Végelt a drámáiban. Ez az erkölcsi magva a szövegeinek. A *bűnnek* az árulásban megnyilvánuló folyamata tartja izgalomban a szerzőt, és ezért írja ezt újra minden drámájában. Így a bűn áll a drámáinak a középpontjában. Végel művei szerkezetileg és elvileg is e köré épülnek, ezért elemzési modellünk a Végel-drámáknál a középpontos drámamodell.

A bűnről azt mondhatjuk, hogy „sugárzó”, mert mindenkire rákényszeríti jelenlétét ilyen vagy olyan formában vagy okból. A hozzá való viszonyulás áll tehát a dráma középpontjában, mégpedig azért, mert a hozzá való viszony jellege az emberi lét legfontosabb területein az adott korban alapvetően meghatározza, minősíti az emberi viselkedést.

Végel szövegeiben a középpont egy meg nem testesített erkölcsi tényező. És ezért nincs abszolút főszereplő a szövegeiben, csak olyan „legfontosabb személye” van a drámáinak, akik a bűnhöz való viszonyok legfontosabbikát testesítik meg.

Drámái a bűnhöz (az pedig az árulás ténye) való különböző viszonyulásokat ábrázolják. A *bűn* és a bűn köré elhelyezkedők viszonyáról szól. Ezért van az, hogy tételszerűen Végel szinte semmit nem mond ki, csak sejtet. Drámáiban a feszültséget a bűnhöz való viszonyulások más-más jellege, illetve módosulása adja.

A középpontos dráma modellje alapján megírt művei bonyolult társadalmi helyzetet példáznak, és ez azért van így, mert a drámái viszonyok jó része rendszerint nagyon differenciált. Ez azt jelenti, hogy a viszonyok különbözősége nem vehető könnyen észre, mert nem mindig markáns.

Ez a modell tehát nem igényel egyértelműen tiszta társadalmi helyzetet, de még pontosan megfogalmazott elveket sem. Itt a társadalmi lényeg összesűrítendő egy magatartásformában, ami által a hozzá való, korunkra jellemző igen bonyolult viszonyulások adekvátan ragadhatók meg.

A polgári dráma kísérletező dramaturgiája szempontjából a jugoszláviai magyar dráma alakulástörténetében Végel jutott a legmesszebb, ugyanis a legkonzekvensebben tartja magát drámáinak írásakor ehhez a középpontos modellhez, és ebben írja meg központi erkölcsi témáját, az *árulást*. Az árulás tényével együtt jár a *félelem* érzése is. Ebből derül ki, hogy a hősök elkövetik-e az árulást, és utána félnek, vagy mert félnek, nem követik el. Vagy pedig elkövetik az árulást, és nem félnek.

Az árulással való kacérkodás azután újabb viszonyrendszert alakít ki magának Végel a drámáiban. Vagyis csak a verbális szinten történő

cselekvés van jelen, mégpedig a vágy, az álom, az elképzelés formájában. De az ezek eléréséhez vezető tett elmarad. Tehát Végel hősei cselekvésképtelenek, bölcselkedők, tájékozottak, de képtelenek leküzdeni az adott körülményeket. Így csupán kiszolgáltatott figurák. Erkölcsi buk-fencek mutatványosai, akik örök vesztesek maradnak, mert valahol a félúton a levegőben megáll a mozdulat, félúton megtorpan az elképzelés, mert úrrá lesz a hőskön a bizonytalanság. És ez az állapot öngazolás-ként áruláshoz vezet.

Nézzük a drámákat abból a szempontból, hogy az *árulás* van a középpontban. Kiindulásként a *Médeia tükre* című műből idézünk egy fontos mondatot: „Hogyan harcoljon és győzzön a nép, ha vezetői elárulják!” Ez a központi kérdése a *Sofőrök* című művének is. A funkcionáriusok sofőrei egymás között bonyolultabb kapcsolatban vannak mint a funkcionáriusok. Ugyanis kettős viszonyokról és kapcsolatokról szól a mű. Egyik meghatározó jellegű az, hogy kinek a sofőre és az a funkcionárius milyen eszméket képvisel, és a sofőrével milyen bizalmas viszonyban van. A másik pedig, hogy az illető milyen szerepet tölt be a főnökéhez való viszonyban, és milyent a sofőrökhöz való viszonyban. Vagyis az illető sofőr kit árulhat el, és kit árul el.

A *Judit* szövegben Végel bibliai történethez folyamodik az árulás középponti tényének feltárásában. Mégpedig a palesztinai város, Bethulia megmentésének bibliai történetével oldja meg erkölcsi kérdésének taglalását. A biblia elbeszélése szerint, mikor Bethulia városát ostromolta Holofernes, Nebukadnezár asszíriai király hadvezére, a hőslakú, szép Judit, a zsidó hősnő, kiment az ostromlók táborába, és ott szépségével elcsábította a fővezért, leitatatta és mámorba ejtve megölte. Ennek láttára az ostromló sereg szétfutott. Ezt a történetet használja fel Végel az árulás tényének a megírására. Judit ugyanis a városa lakóinak egy csoportja szemében áruló.

Végel mirákulumában teljes érdektelenség, közömbösség, álmok, magánillúziók vannak, de mindent beárnyékol a *hazugság*. Mivel az életérzést a közömbösség jellemzi, így az árulás ténye felelősség nélküli tett. Az árulás után pedig kézenfekvő a megfutamodás.

Végel műveiben bonyolult erkölcsbölcselet a háttérmozgató, amelyet nagyon bonyolult kapcsolatrendszer követ. Ennyire bonyolult drámai szerkezettel Végelig nem találkoztunk a jugoszláviai magyar dráma alakulástörténetében. Hősei nagyon körülményes, összetetten gondol-

codó hősök, félelem terhe alatt roskadozó valakik, akik csakazértisből teszik a dolgukat, és ezért titkolják félelmüket, olykor pedig karkai hősként cselekszenek. Bűneik nem a személyiség egyéni vétkei, hanem az őket környező világból erednek. A végeli világban jelen van egy rejtélyes hatalom, amely egyrészt groteszk képekben jelenik meg – gondoljunk a *Judit* szövegére, amelyben a Cirkuszigazgató a hatalom, és a haza érdekeit vele kell megtárgyalni – másrészt az alárendeltek nevetséges magatartásformáiban jelenik meg a hatalom. Gondoljunk a *Sofőrök* hőseinek magatartására.

Ákárcsak Kafka hősei, Végel hősei is keresők, Az igazságot, a szabadságot, a szépet, egy megnyugvást adó életforma kialakításának lehetőségeit keresik. Hisz a szépet keresik a *Túl az Óperencián* szövegének hősei is, de azt csak az átváltozásokkal találhatják meg. Álarc, színpadi kosztümök és cukormázaz muzsika kell a szép eléréséhez, és akkor is mindössze csak pillanatokig tart a beteljesedés boldog mámorja. Így hősei egyre inkább rádöbbennek igyekezetük reménytelenségére, és ezután lesznek árulókká.

Végelnél állapotrajzok vannak, cselekvés- és szándékvázlatok, ezért nagy fantáziával és erős asszociációs képességgel kell az olvasónak-nézőnek rendelkeznie ahhoz, hogy az összefüggéseket felfedezze.

Végelnél a küzdelem és a remény gondolata gyakran csupán etikai buzdítás, ezért mondhatók cselekvésképtelen hősöknek Végel hősei. „Magunkhoz bilincseltek minket – olvassuk a *Sofőrökben* –, de nem igaz, hogy az ember nem szabadulhat meg, ha szabad akar lenni!” De semmit sem tesznek a megszabadulás érdekében. Nem küzdenek eléréséért, tehát igazán nem is remélik ennek elérését. Vagy pl. egy másik helyen: „Az élet akkor értelmes, ha minden este visszanyered. Ezért kell legyőzni a félelmet.”

Végel hősei tudják, mit kell tenniük, de tudásuk az elvont gondolatok szintjén maradnak. És akkor bekövetkezik az árulás: a hősök elárulják önmagukat, embertársaikat, városukat és elveiket.

Figyelmeztet bennünket Végel, nehogy a bizonytalanság érzése bennünket is árulókká tegyen.

A SZÓMÁGIA SÁMÁNJA

BÁLINT ISTVÁN

1.

Kezdetben vala az Ige. Így kezdődik az új testamentum „legfilozofikusabb” része, János evangéliuma. Arra figyelmeztetve, hogy a fehér ember bibliára épülő civilizációjában milyen fontos szerepet kap az Ige, a Szó. A bibliai szemlélet ugyanis a szót a teremtés lényeges elemének tekinti. „És monda Isten: Legyen világosság és lön”, „Azután monda Isten: Hajtson a föld gyenge füvet, maghozó füvet, gyümölcsfát”, „És monda Isten: Pezsdüljenek a vizek élő állatok nyüzsgésétől” stb. Csak az ember teremtése esetében csinált az Úr mást is, mint hogy kimondta gondolatát és „lön”, minden más esetben a gondolat kimondása maga a teremtés aktusa. De erre az ismert tényre való emlékeztetés mellett hozzá kell még tenni, hogy a szó még két másik szerepet is kap a teremtésben. Egyrészt a megnevezés szerepét: „És nevezé Isten a szárazat földnek; az egybegyült vizeket pedig tengernek nevezé.” Másrészt a keletkezett mű feletti ítélet szerepét: „És láttá Isten, hogy jó.” Gyakorlatiasabb korszakok próbáltak változtatni a Szó szerepének ilyen bibliai értelmezésén. A tétel megfordításával is: Kezdetben volt a tett. A gondolkodó ember azonban sohasem adta fel a bibliai értelmezést. Mert tudta, hogy a Tethoz már kell a Szó: a másik ember, akivel megértjük magunkat, akivel összefogunk a Tett érdekében. Mert tudta, hogy – mondjanak mások, amit akarnak – az ember akkor lett emberré, amikor nemcsak egyszerűen magáévá tette párját, hanem megmondta neki: Szeretlek.

Az irodalom egészében a Szónak ezen a teremtő szerepén alapszik: a vers, a próza vagy a dráma eszközeivel külön világot teremt, amelynek egyetlen alkotó-építő eleme van: a Szó. A Szó teremtő szerepe azonban ennél sokkal nagyobb: társadalmat teremt, az emberek közti kommunikációt hozza létre, és ezzel alapja mindannak, ami a társadalomban történik, amire az ember életében vállalkozik. Az arra illetékesek törhetnek a fejüket azon, hogy a Szó teremtő funkciójának melyik szegmentumát nevezik irodalomnak, mint ahogyan bizonyos hullámhosszat hangnak, fénynek vagy rádióhullámnak neveznek; ezt az irodalomnak nevezett szegmentumot hogyan választják el a Szó teremtő szerepének másik „hullámhossz-tartományától”, az újságírástól, hol vonják meg az irodalom határát.

Mindezt most azért mondtuk el, mert témánk a most hatvanéves Végel László alkotómunkájának az a szegmentuma, amelyet nehéz elhelyezni a „hullámhosszok” között. A könnyebbik megoldás: esszéirodalomnak nevezni. De az esszé maga is annyira meghatározatlan – vagy különbözőképpen meghatározott – műfaj, hogy ezzel a minősítéssel nem jutunk messzire. Azt tudjuk, hogy nem publicisztika, mert az már az újságírás „hullámhossz-tartományába” tartozik. Publicisztika az, amit íróink közül Major vagy Burány, újságíróink közül mondjuk Fehér István, Csorba István művel. Azzal, hogy Németh István esetében már senki sem vállalkozna annak meghatározására, hogy hol ér véget az irodalom, és hol kezdődik az újságírás. Végelnél azonban nyilvánvaló, hogy nem újságírásról van szó. Ezért kínáljuk fel ennek az alkotómunkának a megértéséhez a Szó teremtő funkciójának azt a területét, amikor a Szó nem közvetve – a vers, próza, dráma külön világot teremtésének erejével –, hanem közvetlenül akar hozzájárulni a világ megértéséhez, megmagyarázásához – az embereknek e megértés-megmagyarázás révén való befolyásolásával – megváltoztatásához, már érintkezve egy másik „hullámhossz-tartománnyal”: az embernek a filozófia, a társadalomtudományok vagy éppen a politika révén való befolyásolásának és ezzel a társadalom formálásának vállalkozásaival. Ezt neveznénk szómágiának, amelynek éppúgy lehet sikeres és kevésbé sikeres, pozitív és negatív terméke, mint minden emberi alkotómunkának, művelőit pedig, a szómágia sámánjait, akik között éppúgy lehetnek nagyok és kicsik, sikeresek és kevésbé sikeresek, mint bármelyik másik emberi tevékenység művelői között.

Szómágiának azért, mert a Szó bibliai funkciói közül nem a legnevesebbet, a teremtést tekinti elsődlegesnek, hanem inkább a másik kettőt: a dolgok néven nevezését, minősítését és a dolgokról való ítéletmondást. Mind a kettőt a világ formálásának, az emberek befolyásolásának egyértelmű szándékával. Művelőjét pedig sámánnak, mert a sámán nem egyszerűen pap, hanem egyszerre varázsló és orvos, szellemi vezető és jós, az emberi lelkek formálója és tanácsadó. Mindig a Szónak a mestere. És erre a minősítésre maga Végel bátorított fel bennünket azzal a tudatosságával, amellyel a Szónak ezt a mágikus szerepét kezeli. Ahogy ő maga írja: „A szavak úgy hatnak rám, mintha varázsszavakat hallanék” (*Peremvidéki élet*, 117. l.). Hogy nála a Szó legyen maga a küzdelem tárgya, azzal a sóvárgással, hogy „hadd maradjon utánam egy szó, ami csak az enyém volt” (*Wittgenstein szövőszéke*, 152. l.), mert „más eszközeid nincsenek, csak pusztá szavakkal határozhatod meg magad” (*Lemondás és megmaradás*, 70. l.). És a Szó legyen az, aminek hatását életünkön utólag megrökönyödve fedezzük fel: „Senki se ismeri el: a szavak bosszultak meg bennünket, bosszújuk torzóként mered felénk” (*Wittgenstein szövőszéke*, 157. l.). Számunkra pedig ez a megközelítés jelenti a kapaszkodót, amelynek segítségével az alkotómunkának ezt a sajátos formáját megközelíthetjük. Annak kimutatásával, hogy Végelt sajátos életútja és alkotó tevékenységének alakulása képesítette arra, hogy tevékenységének mostani szakaszában az alkotómunkának ezt a formáját helyezze előtérbe, tegye munkásságának döntő formájává.

2.

Végelt ugyanis örökös ellenzékiége vitte el az alkotómunkának ehhez a sajátos formájához. Ahogy ő maga megörökítette azokat a vele szemben támasztott követelményeket, amelyek ellen egész életében harcolni kényszerült: „Cenzoraid szavai visszhangoznak benned. Valóságod legyen érzékletes, diszkrétén osztályharcos szellemű, aztán – amikor elkoptak ezek a szavak – köteleztek, hogy gondtalanul játssz a szavakkal, a komisszárok a szalonokban szivaroztak és a szépséget dicsérték. Aztán ezek a mondatok is elkoptak, a peremvidéki hatalmak alatt megrendült a föld, mire azt követelték, hogy dicsérd a nemzetet, amelynek ők megmentői és felszentelt vezérei. Bárhová pillantottál, mindenütt hamis prófétákra bukkantál, az emberek éheztek és más világ után vágyakoztak, a próféták viszont szaporodtak, mint a gombák”

(*Lemondás és megmaradás*, 78. l.). És az örök ellenzékiiség mellett a másik tényező, amely segít bennünket munkássága általunk vizsgált mostani szakaszának megértésében, annak rögzítése, hogy Végel egyedülálló helyet foglal el irodalmi életünkben: ő ugyanis az a vajdasági magyar író, akit legtöbbször dobtak ki, üldöztek el állásából, de ugyanakkor az az író, aki legtöbb lehetőséget kapott ennek a vajdasági magyar szellemi életnek a befolyásolására, akit legtöbbször fordítottak (vagy éppen előbb jelent meg szerbhorvátul mint magyarul), aki azok között van, akik lehetőséget kaptak a magyarországi megjelenésre is, aki most is a megjelenés szinte korlátlan lehetőségével bír. E két tényezőnek az együttes vizsgálata vihet ugyanis csak el annak megértéséhez: Végel életútja hogyan lett ennek a sajátos alkotómunkának a kiindulópontja.

Az ún. Symposion-nemzedékkel robbant bele irodalmunkba. És ezzel már adva vannak a titói rendszerrel szembeni ellenzékiiségének koordinátái. Mert az előző nemzedék, az ún. Híd-nemzedék életének meghatározó élménye 1948, a szakítás Sztálinnal, amivel magyarázható, hogy e nemzedék döntő meghatározója az a felszabadulás, amelyet ez a szakítás hozott, annak nevében lázadt fel a régi kötöttségek ellen, és „vonalon” volt akkor is, amikor ezzel a lázadásával le akarta dönteni a régi korlátokat, valami újat hozott irodalmi és szellemi életünkbe. A következő nemzedék meghatározó élménye azonban már 1968, a megkövesedett világ elleni világméretű nagy lázadás, amelynek hatására mindvégig megőrzött valamit a „megtiltani tilos” és a „legyünk reálisak, akarjuk a lehetetlent” hangulatából. Másrészt (amiben az is közrejátszott, hogy a Híd-nemzedék tagjai közül az emlékezetes Híd-szám megjelenésekor a legöregebb is huszonkét–huszonhárom éves volt, de voltak köztük tizennyolc évesek is, a Symposion-nemzedék legfiatalabb tagja Végel – aki 1941-es az 1940-es többséggel szemben – viszont huszonhét éves volt a *Szenvedélyek tanfolyamának* megjelenésekor) az előző nemzedék harminc évet dolgozott Tito alatt, majdnem annyit, mint a következő nemzedék egész alkotókorszaka.

Ez tett különbséget a két nemzedék ellenzékiisége között. A Híd-nemzedék ellenzékiisége nagyobb (keményebb ütközéssel nagyobb korlátokat kellett ledönteni) és veszélyesebb (ennek a nemzedéknek még voltak letartóztatott vagy majdnem letartóztatott tagjai), de nála jobban hatott az a felszabadulás, amely – sokszor a magyarországinál nagyobb lehetőségek megteremtésével – az egyetemes magyar szellemi életben

is úttörő és nagy dolgok elvégzésére képesítette a nemzedék néhány tagját. A következő nemzedék még nagyobb áttörést hozott, Európát, az egész modern irodalmat hozta ide – idegen nyelveken beszélő nemzedék lett; felvette a kapcsolatot a jugoszláv szellemi élet képviselőivel – elődjénél jobban beszélt szerbül; az európaiság közvetítőjeként jelentkezett a magyarországi alkotók felé – megalapozva a későbbi megjelenéseket és a magyarországi irodalmi és szellemi életbe való bekapcsolódást. Végel számára is ez a titói korszak teremtette meg fokozottabb részvételét a jugoszláv irodalmi és szellemi életben. Még azt is elmondhatja, hogy jelen volt a jugoszláv polgárháborúban, hisz a kosovói autonómia elleni miloševići offenzívának része volt, hogy Prištinában betiltották *Judit* című drámájának színrevitelét, hogy Szarajevóban bombatalálat érte azt a Kamaraszínházat, ahol a *Médeia tükre* című darabját adták; úgy volt szemtanúja Jugoszlávia szétesésének, hogy barátai közül az egyik miniszter Szlovéniában, a másik tanácsos Horvátországban, a harmadik népképviselő Boszniában, a negyedik pártvezér Macedóniában, az ötödik főigazgató Szerbiában. De lehetővé tette számára azt is, hogy úgy legyen aktív részvevője az 1988. évi Milošević–Stambolić összecsapásnak, hogy a *Danas* című napilap az idén januárban közölje Dušan Janjić válaszát az ő akkori levelére szerb barátaihoz; a választ, amely elismeri: mennyire igaz volt Végel akkori megállapítása, hogy nem lehetséges demokratikus nacionalizmus, amely most jut el a felismerésig: „Kínos, hogy még hallgatják azt a sok szerbet, akinek számára szerbnek lenni, egy nemzethez tartozni, nem természetes dolog, hanem misszió, természetesen az ő számukra nagy jövedelmet hozó munka.”

Mivel meghatározó élménye 1968, nem látja a titói rendszer kettős-ségét: a Sztálinnal való szakítás és az öngazgatásról szóló törvény után a „megengedetten” túl menni akaró Dilasszal való leszámolás jött; azt viszont a kommunákról szóló 1955. évi törvény és a Rankovićtyal való leszámolás követte; a nekilendülés következménye a hetvenes évek elején a Levél és a horvát, szerb, vajdasági pártvezetőséggel való leszámolás lett, de azt az 1974-es alkotmány követte. Mert Tito rendőrkordont, tankokat állított az egyetemista tüntetések elé, de az egyetlen kelet-európai államfő volt (Nyugat-Európában sem sokan versenyeztek vele), aki elismerte az egyetemisták igazát. Mintha birtokában lett volna a varázsigének: hogyan lehet elkerülni az orosz csapdát (a demokrati-

zálódás ne vigyen nemcsak Gorbacsov hatalmának, hanem a birodalomnak a megdöntéséhez is) meg a kínai csapdát is (a továbbmenni akarók visszaverésére tankokkal kell eltaposni a tüntetőket) egyaránt. Végel ezt a kettősséget saját életében éli meg: az 1968-at követő megtorpanás az *Iffjúság* szerkesztőségében betöltött állásába került, de így lett az *Iffjúsági Tribün* szerb szerkesztősége tagjaként a forrongó jugoszláv szellemi élet része, majd a vajdasági magyar szellemi élet formálásában szerephez jutó *Kilátó* című Magyar Szó-melléklet szerkesztője; a megmerevedés ebbe az állásába került, de ez vitte el az Újvidéki Televízió szintén fontos helyet betöltő dramaturgjának posztjára, majd amikor onnan elsők között kirúgták, a Soros Alapítvány tisztségviselője lett, egy olyan alapítványé, amelyet egyetlen rendszer sem szeret – mert nem bírja elviselni, hogy az ő ellenőrzése nélkül jönnek a pénzek –, de amely pozícióként és a mögötte rejlő pénzzel fontos helyet biztosít a számára.

Az így kirajzolódó ellenzékiesség Végelt szembeállítja a Tito-rendszer végnapjaival: „A libertinus ábrándok szertefoszlottak, a hetvenes évek elején megkezdődött az emlékezet radikális csisztikája; nem volt szabad emlékezni a gumibotokra, csak a rózsalugasokra” (*Peremvidéki élet*, 59. l.). Majd a Tito halálát követő elbizonytalanodással: „Magad sem tudod, melyik pillanatban következett be a változás. Mikor foszlottak szét a tegnapi utópiák? Pedig pontosan emlékszel mindenre. Távoli csúcspontok rohamoztatok, a távolságok nem ejtettek benneteket kétségbe, mindent megkérdőjeleztetek, mielőtt megszelídítettek benneteket” (*Lemondás és megmaradás*, 68. l.). De utána már könnyűvé teszi, hogy ellenzéki maradjon a „nagy fordulat” után, amikor „az egykori pártkomisszárók egymással versengve ismételtetik az antikommunista tirádokat” (*Peremvidéki élet*, 58. l.). És a nagy nemzeti eufóriával szemben is. A borzalmakkal szembeni közönnyel: „A járókelők egy pillantást sem vetettek az albán üzletek összetört ablaküvegeire, nem akartak tudomást venni, mi történt, mivel magától értetődőnek tartották az éjszaka történeteket.” És a „nagy nemzeti bizakodással”: „A lakosság körében a megkérdezettek 96 százaléka támogatta az ország NATO-csapásokkal szembeni védelmi erőfeszítéseit.” (*Az Exterritórium*ból mindkettő.) Hasonlóan ez visz el még a Milošević bukását követő rendszerrel szembeni elégedetlenséghez is. Az új rendszerrel szembeforduláshoz: „Végül majd kiderül, hogy a jelenlegi hatalmi pártok azért ítélik meg Milošević felett, mert aláírta a kumanovói egyezményt” és a vajdasági magyar politikával való

szembeforduláshoz: „A magyar parlamenti hon- és városatyáknak tehát lenne tennivalójuk, ha a kezdet kezdetén nem a sajtóházak, igazgatóbizottsági fotelek megrohamozásával lettek volna elfoglalva.” (Mind a két idézet a *Családi Körből*.) És ezzel már el is jutottunk az alkotómunka sajátos végeli változatának mondanivalójához. Most még csak azt kell megnéznünk, hogyan alakult ki ehhez ez a sajátos forma.

3.

Irodalomtörténelmünk még adós annak feltárásával és megvilágításával, hogy a Forum 1968-as regénypályázata milyen fontos szerepet kapott a magyar prózairodalom fejlődésében. Bátran állíthatjuk ugyanis, hogy a regénypályázatra – előleggel előre elkötelezve minden számottevő író – befutott regényekben benne van – ötlet vagy kísérlet, ígéret vagy próbálkozás formájában – mindaz, amit az utóbbi harminc évben a magyar prózairodalom megteremtett. Ebbe beleértve mind a magyarországi vagy Magyarországon kívüli magyar prózát, mind a vajdasági magyar íróknak a magyarországi irodalmi életben kiharcolt helyét. (Mind a három formában: áttelepült és ott előkelő helyet betöltő, itt maradt, de ott is megjelenő kétlaki és a makacsul itt maradó, de ott is elismert vajdasági magyar író.) Ezen a pályázaton ugyanis felvonult irodalmunk előző nemzedéke (Bogdánfi), a Híd-nemzedék (Burány, Kopeczky, Major), a Symposium-nemzedék (Bányai, Deák, Domonkos, Gion, Gobby Fehér, Tolnai, Végel) és a sehova sem tartozók (Varga), hogy felsorakoztassák mindazt, amit a nagy nekilendülés és útkeresés korszakában foglalkoztatja őket, amit az „avantgárd” tanulmányozása közben megtanultak, amit ötletként kitaláltak. Így benne van annak csírája is, amit Végel napjainkra, mint reá legjobban jellemző alkotási formát kialakított.

Benne van a gondolatok áramlásának kialakuló megoldása. Benne van a bírálat a világról, amelyben „a lányok szerény állásért lefekszenek, vagy ha nem, hát repülnek”, az emberekről, akik „az autókat például úgy imádják, mint a szenteket”. És benne van az irodalom sajátos értelmezése, amely később elégedetlensége levezetési-megnyilvánulási formájává teszi Végel esszéit: „A művészet az elégedetlenkedő emberek engedélyezett hasznos foglalkozása.” Olyannyira benne van, hogy a következő regényében, az *Áttűntetésekben* – bizonyos regényelemek mellett, amelyekben az utószóként közölt Slobodan Šnajder-kritika

szerint hol a színész elemzi a szerepet, hol a szerep a színészt – már teljes egészében benne van szinte minden abból, ami később a végeli esszéek tárgya és mondanivalója lesz. Elsősorban a küszködés a szavakkal: „Az egész világ olyan a fejedben, mint ez a terem. Hallod a mondatokat, egy sem a tiéd, meghunyászkodsz előttük, forgolódsz az idegen szófoszlányok között, azok megtűrnek téged.” A küszködés, amelynek célja, hogy megértse, megragadja, megmagyarázza és megváltoztassa a világot, mert „az igazi művészet nem problémázik, hanem játszik az ember abszurd sorsával, megfejti annak titkát”. Olyannyira, hogy említett kritikusa erről a regényről már leírja azt, amit Végel mai esszéinek meghatározásaként most is leírhatnánk: „Végel ugyanis prózát ír, nem kötődve egyetlen műfajhoz sem.”

Alkotótevékenységének egyéb formái a következő periódusban csak gazdagítják azokat az elemeket, amelyek ezeknek az esszéeknek a lényegét és mondanivalóját adják. *A vers kihívása* című a vajdasági magyar költőkről szóló esszéit tartalmazó kötete adja a szómagiához szükséges alapot. A feladat értelmezését: „Az élet nagy kérdései, a beteljesületlenség, a megvalósulatlanság titkai a művészsors kérdéskörében koncentrálódnak” (32. l.). A szómagia lényegének megragadását: „A szavak a csenddel, a kimondhatatlannal viaskodnak. Sziszifuszi erőfeszítés ez, hisz a költő a kifejezhetetlent akarja kimondani, miközben rádöbben ennek lehetetlenségére” (40. l.). A kirándulása a drámairodalom terére – saját drámái, dramaturgiai munkássága és színikritikái – gyakorlati példáját adja (az esszéek mondanivalójának a szereplők által történő felmondása formájában) a világ e fajta megragadásának, ugyanakkor jelenti a leszámolást „mindennemű ideológiai, eszmei transzcendenciával, mágikus hittel”. Egyben meghozza annak felismerését, hogy erre a megragadásra a dráma mind kevésbé alkalmas, jöjjön tehát a megragadás még közvetlenebb formája, a végeli esszé: „a tragédia mégis lehetetlen, mert az egyén . . . ha fellázad a hit ellen, akkor kilép a tragédiából; ha teljesen feláldozza magát a hitnek, akkor elhomályosul a tragikus ember”. (A két utóbbi idézet az *Ábrahám kése* című 1988-ban megjelent kötetből, 80., ill. 165. l.)

Mindehhez még hozzá kell tennünk Végel „politikai” írásainak vonulatát. Azokat az írásokat, amelyek a hatvanas évek végén a Képes Ifjúság *Pásztázó* rovatában jelentek meg. Melyek között a legnagyobb figyelmet keltett, és Végelnek meghozta az összetűzést a „pártko-

misszárokkal”, *A nemzeti elit kritikájáért* című, amelyben leírta, hogy „a kulcsok miatt immár másfél–két évtizede váltogatják egymást a politikai funkciókon” olyan „kiemelkedő nemzetiségi politikusok”, akiknek „nyelvismerete enyhén szólva hiányos”. Ha életútjának örökös ellenzéki séghez vezető mozzanatait, egész alkotómunkájának sajátos útját és vívmányait meg a „politikai” írásokkal szerzett tapasztalatokat egymás mellé rakjuk, akkor már képet alkothatunk azokról az esszékről, amelyek az utóbbi évtizedben Végel alkotásának uralkodó, sőt úgyszólván egyedüli formáját adják.

4.

A végeli esszéknek még csak egy koordinátájáról kell szólnunk. Arról, hogy minden író, aki a világot akarja megragadni, ábrázolni, újratemeteni, kialakítja az ehhez szükséges sajátos, csak reá jellemző, alkotásának biztos ismertetőjelét adó módot. Annak az írónak, aki nem annyira az ábrázolás, hanem a gondolatok erejével akarja megragadni és befolyásolni ezt a világot, e mellett kell még találni egy archimedesi pontot is, ahonnan ezt a világot megragadhatja. Mint amilyen volt Camus gondolata, amellyel annyira beírta nevét az irodalomtörténelembe, hogy akár munkássága jellemzésére is használhatjuk: képzeljük el Szisüphoszt boldognak. Boldognak, míg görgeti fel a sziklára a hatalmas követ, mert van mit csinálnia, mert reménykedhet, hogy most biztosan sikerül, főleg boldognak, amíg megkönnyebbülve, új erőt és reményt gyűjtve jön lefelé a szikláról, hogy ismét nekigyürkőzzön a kőnek. Ilyen archimedesi pontnak szánta Végel *Ábrahám kését*. Azt a tételt, hogy „Minden eszme, vallás, ideológia kiváltságot biztosít követőinek; paradox módon ezt nyújtja tagadóinak is. Aki csak tagad, az még boldog lehet, mert ragaszkodik bizonyos célokhoz. Ábrahám azonban egyaránt vívódik hittel és a hitetlenséggel, a történelem éppen uralkodó eszméivel és azoknak a tagadásával” (*Ábrahám kése*, 6. l.).

Nem tudjuk, hogy Végel milyen tudatosan akarta, próbálta végigvinni esszéin ezt a gondolatot. De Camus munkásságánál sem az a lényeg, hogy mindenütt megtaláljuk a sziszifuszi gondolat nyomát. Elég leszögeznünk, hogy ennél találóbban nem is lehetne meghatározni a végeli esszék mondanivalóját. A hitet, hogy a világ megérthető, megmagyarázható, megváltoztatható. És a hitetlenséget, mert az ember tehetetlen, mert a világ kérlelhetetlen.

5.

Az utóbbi tíz évben írt végeli művek – a szerző meghatározásában: esszék, tárcák, esszénaplók, esszéregények – két formáját különböztethetjük meg. Az egyik az irodalomtörténetben ismert vallomások, naplók, levelek stb. műfajjal rokonok és a gondolatok folyamatos, összefüggő áramlását, a témák – szinte csodával felérő módon ismétlés nélküli – variálását jelentik. Az e fajta írások jelentek meg a *Peremvidéki élet* című kötetben, amelyet a Forum most adott ki, és amely az 1991–92-ben született esszéket tartalmazza, továbbá az *Exterritórium* című kötetben, amelyet a Jelenkor adott ki, és a NATO-bombázások idején készült naplót tartalmazza. Az esszék másik fajtája a gondolatok, reflexiók, feljegyzések műfajjal rokon. Rájuk az jellemző, hogy az esszé minden bekezdése különálló, egymástól el is választott és külön mondanivalót tartalmaz. Ezt a fajtát jelentik a T-Twins kiadásában, 1995-ben megjelentetett *Wittgenstein szövőszéke* című kötetben megjelent írások és a napjainkban a *Családi Körben* hetente közölt írások, amelyeknél ezek a külön bekezdésnyi gondolatok külön közcímet is kapnak. Közös azonban bennük, hogy a szerző ott ül – a modern korban nem a papír, hanem – a komputer előtt, és a szavak mágiájának erejével próbálja megragadni – megérteni, megmagyarázni és megváltoztatni – a világot.

Miután így megpróbáltuk felvázolni a vizsgálódásunk tárgyát képező végeli írások koordinátáit: a mondanivalót formáló és lehetővé tevő életutat, a szavakkal birkózást kialakító és uralkodó formává tevő irodalmi tevékenységet és a hit és hitetlenség sajátos végeli hozzáállását, majd utaltunk ezeknek az írásoknak a kettős formájára és megjelenésének helyére – néhány bekezdés erejéig –, még csak egy dolgot kell elmondanunk. Arra kell utalnunk, hogy a Végel-írásokban a hit és hitetlenség sajátos keverékének helyébe mindinkább a reménytelenség lép. Sajnálánk ha ez – az öregedés lehangoltságától és kellemetlenségeitől támogatva – minden mást kiszorítva uralkodó lenne. Mert akkor ez már nem a világ megváltoztatására és befolyásolására is vállalkozó szómágia, hanem az a megöregedett sámán, aki már nem hisz sem saját, sem a szavak varázserejében.

Annak illusztrálására, hogy mire gondolunk, hadd szóljunk néhány szót Végel legújabb művéről, a NATO-bombázásokról írt „esszénaplóról”. A NATO-bombázás olyan megrázó közös élménye mindannyiunknak, hogy nem kell rajta csodálkoznunk: Végelével együtt erről a témáról

három vajdasági magyar kiadvány is megjelent. Hódi Sándoré, amelyben a bombázásokat kissé távolról néző, a világgal csak internet kapcsolatban álló ember mondja el, hogyan éli át ezeket a napokat, hogyan próbálja befolyásolni a történéseket. És Major Nándoré, amelyben egy író, gondolkodó ember, egykori politikus figyeli a történéseket, közben feleleveníti emlékeit, olvassa a könyveket, újságokat, és éli a maga hétköznapi életét. Végel könyvét nemcsak az különbözteti meg a másik kettőtől, hogy nem a klasszikus naplóformát alkalmazza. Nem is csak az, hogy gazdagabb az élményanyaga: ő rejtőzködött-bujkált, ingázott Újvidék–Temerin–a tanya–Szabadka-vonalon, tehát sokkal több emberrel találkozott, és közelebről látta a történéseket. Az igazi különbség, hogy Hódi és Major lelkét is kikezdi a hosszú bombázás, de azért nagyjából ki vannak békülve a világgal, Végel írásait viszont elárasztja a teljes reménytelenség.

A tehetetlenség reménytelensége: „Eddig átvészeltük, de ki fog megvédeni bennünket a belső összeomlástól, kérdezte gondterhelten egy régi barátod. Senki, válaszoltad. Derengett előtted, hogy az elkövetkező időben nagyon sok dolog, amitől óvakodtál, polgárjogot nyer. A megtisztulás messzi van, nemzedékek fognak megszenvedni érte, és nehezen fogják majd megérteni, miért olyan kilátástalan küzdelmük. Minden érték átértékelődött. Ami tegnap nacionalizmus volt, abból holnap polgári erény lesz. Tehát tehetetlenek vagyunk, fakadt ki barátod. Tehetetlenek, erősítetted meg” (*Exterritórium*, 195. l.). A kiábrándultság reménytelensége.

A kiábrándultság a „győzelmet” ünneplő emberekből, a Kosovóról összeharácsolt aranyakkal visszatérő rendőrből, a szerbektől, akik mellének odaszegezi a kérdést: „Pár kivételtől eltekintve, akiknek a hangja gyorsan elveszett, miért hallgatnak Szarajevóról, Srebrenicáról, Vukovarról és a száznál is több kosovói tömegsírról” (uo., 143. l.). De reméljük, megjelenik még előttünk teljes erejében a végeli szómágia, amely nem adja fel a reményt, hogy a világ mindennek ellenére befolyásolható; és az író azért ír, mert hisz abban, hogy az írásnak van értelme, mert a dolgok megváltoztathatók.

HÁBORÚS EKRÁNUNK

P A P J Ó Z S E F

Előbb egy kis bokszt,
Utána a szex
Kora hajnalig.
Az egyik vérrel,
A másik kéjjel
Adagoltatik.
Nincs más vízió:
Televízió
Sorjáz vért, vágyat.
Elbóbiskolok,
De felriadok –
Költ a gyalázat.

N A P B A N É Z Ő K

A N A P R Ó L

A Napnak holtbiztosan
rejtett napeleme van.
Gerjeszti önmagát.
Hibátlanul üzemel,
végzi feladatát:
ontja a fényt, meleget.
Habzsolják az emberek

s hálával és hódolattal
így köszönnek: „Jó napot!”
Fény fürdette nappalok
rohangáló vizslái,
kicsinyek és kamaszok,
nélküle már nem is látunk:
a Nap a mi játszótársunk.

BOLONDOZVA

Incselgünk
a Nappal
szertelen
szavakkal.
Így kérjük:
Napocska,
süssél a
hasunkra!

NE A NAPBA

Ne a Napba,
ne a Napba!
Belém merülj,
nézz magadba.
Nézz szelíden
a szemembe,
ahogy én a
te szemedbe.

SZEMEMBE NÉZZ

Vakít a Nap,
elvakítja szemed.
Szemembe nézz:
a Napnál melegebb.
Óvna téged
híven és gyöngéden.
Nem lész ilyet
a földkerekségen.

FESSÜNK FELHŐT

Fessünk felhőt,
jó nagyot.
Takarja el
a Napot.
Ne süssön
a szemünkbe:
a tiédbe,
az enyémbé.

ÁRNYAS KERTÜNKBEN

1.

Könyvvél kezünkben
ülünk a kertben,
almafánk alatt.
Egymást figyeljük:
észre sem vesszük,
hogy tűz ránk a Nap.

2.

Ne a Napba,
szemembe nézz!
Itt a kertben
méh döngicsél,
lepke lebben.
Terem a méz . . .

LÁTOMÁS

Krisztus születése után a 2000. évben

MÉREY KATALIN

Nem segít.

Nem segít az átok, nem segít az imádság; a szenteltvíz és a tömjén sem segít. Megint itt a forgó tűzkerék. Oldalazva, sercegve kering, hányja a tüzet, a kormot, repül a szikra, lobog a láng. A tűzcsóvák mögött kísértetek osonnak. Megjelent a gőzhenger, előtte csörtet a kövér leányzó, a Berta; van joghurt, bagger, tűz és víz. Semmi sem bársonyos.

Minden összeakaszkodott, összefonódott, mint a folyondár, a kerék meg forog-forog körbe-körbe szünet nélkül, megállás nélkül. Nincs pihenés, nincs kegyelem. Egy röpké kis percre néha lelassul, olyankor meghal valaki, de aztán megint csak forog tovább surrogva, imbolyogva, izzón, forrón és pirosan, mint a kiömlő vér. Ég és éget, és nem áll meg, mert nem állhat meg. Ő a történelem. A fegyvert hozta: a kőbaltát, az íjat, a maghasadást, a hidrogénbombát; aztán kinövi őket, és újramezdi a kőbaltával. Forog-forog és mindig újramezdi. Átlép vagy eltapos.

Megjelentek a szentek. Mit keresnek a szentek az Állatfarmon? A Szentírás örökre becsukódott, a Tőke meg a Mein Kampf összeölelkezve sétál. Jól megértik egymást! Csak úgy ömlik belőlük a szó kifelé. Végtelenül hosszú sorban folynak, tekerednek a szavak, kígyóznak, mindent befognak, már nem csak egy folyam van. Értelem, lélek, száj, szív mind szóvá válik, a gyilkos szófolyam árad és elsodorja a kőtáblákat. Hova lett az a bizonyos tíz parancs?

Gyötrellem. Elfelejtettem . . .

Miatyánk . . . Mi atyánk . . . ki vagy . . . Elfelejtettem. Nem tudom elmondani a miatyánkot! Futni is csak egy helyben tudok. Nem lett volna szabad! Annyi mindent nem lett volna szabad. Annyi mindennek nem lett volna szabad megtörténnie!

Megint kezdődik! Égnek a gyertyák, zúgnak a harangok. De hol vannak a lovak? Hol van az Ágota, amire fölültetek? Mi lett a lovakkal? Itt van a konyha, ott fön a színes ablakban elérhetetlenül ott a zsírszóda is. És hol vannak az emberek? Hol van a nagynéném? Miért nem emel föl a Franc bácsi maga mellé a csézába, hogy elvigyen magával, és megmutassa a ménest? A csatornák kiöntöttek, folyik a szennyes víz, Krisztus a vízen jár, a szakállas zseni, a személyi kultuszos gyilkos meg a kis bajuszos idióta a mocsokban. Lassacskán minden árny előbújik.

Elcsendesedik a város, az Apatini út vágyakozva nyújtózik a Csatorna felé, minden aranyos sárgában játszik.

Circulus vitiosus.

Ez azt jelenti: „kóros folyamatok láncolata, amelyben egy változás az előbbit súlyosbító másodikat indít meg”.

A Csatornáról jövet nyáron, amikor már alig vánszorogtunk, mindig kaptunk egy fagyaltot. Mindig csak egyet, és mindig vaníliát. És mindig a Pelivánánál. Ő volt a mi albánunk. Mindig ott volt; amióta az eszemet tudom, ott volt a cukrászdája a saroknál. Útba esett. A húgom onnan hazáig már a maga lábán ment, addig a nagynéném a hátán vitte. Az a gyerek olyan nehéz volt, hogy csak úgy bírta vinni: győcse, ahogy nálunk mondták. Bár lehet, hogy a nagynéném volt gyöngé, akárcsak mi ma-napság.

I.

Nem neveztük nenának. Azt se mondtuk rá, a nagynéném. Néninek neveztük, mint akármelyik szomszédasszonyt vagy ismerőst.

Pontosan emlékszem, mikor jött meg. Ő azt mondta: ki. Mikulás délutánján, és egyre csak kesergett, hogy nincs semmije, amit Mikulásra nekünk adhatna. Végül egy tintaceruzát ajándékozott. Tollat, töltőtollat nem tarthattak meg, még a zsebkendőjét is elvették. Nem is adták vissza, pedig monogramos volt, nem használhatták. Az órája is ott maradt.

Azt az egy tintaceruzát hármunknak adta. A húgom természetesen azonnal nyalogatni kezdte, az egész arcát összemaszatolta vele, és iszonyúan ordított, amikor elvettük tőle. Ő ordíthatott.

Fekete ruhás öregasszony, furcsán rövidre nyírt hajjal, az iratait egy összehajtogatott újságpapírban hozta.

Sokáig nálunk lakott, mi meg rettenetes frászban voltunk miatta. Főleg az apám, hiszen őt már elvitték néhányszor. De mikor semmije sem volt! Semmije az égvilágon.

Mindenét elvették. Elkonfiszkálták.

Amikor a férje sírját kereste Topolyán, én is vele voltam. Nem mondta meg, hogy a férje volt, a régi állatorvost kereste a Pusztáról. Azt sem mondta, hogy ő is ott lakott a Pusztán, hogy övék volt ott minden. Halkan kérdezett, magyarázkodott, egyezkedett, mire végre eszébe jutott a sírásónak: Ott a fal mellett, ha arra a pasasra gondol... Öngyilkos lett, azt mondták. Egy csontja sem volt ép, alig lehetett eltemetni.

II.

Nem tudom, miért hívták Pusztának, mikor ott még őzikék is voltak!

Emlékszem a Pusztára. Meg a Franc bácsira is. Őt ott csika Frányónak hívták. Mindig magával vitt a csézán, ha kiment a ménesbe a lovakhoz. És nekem ajándékozta az összes szivardobozát. Milyen jó szagúak voltak! Ő tanított meg sajtot enni. Nem tudtam, mi az, a számba se akartam venni. Pipát faragott belőle, és együtt pipáztunk a parkban. Ő meg én. Hatalmas park volt óriási fákkal. Az ágak összeborultak a sétány fölött, padok mindenfelé; a fák alatt még uzsonnázni is lehetett. Volt ott valami kastély is, és a konyhájában igazi jégszekrény. Jeget raktak a két oldalába, kis rézcsapon engedték ki a leolvadt vizet. Tisztán emlékszem, kőkemény volt benne a vaj. Csak ott ettem vajas kenyeret, mert én csak azt a kemény vajat szerettem. A Frányó bácsi egyszer a jégverembe is levitt, hogy lássam, nem boszorkányság a nyári jég, és azt is láttam, amikor nem tudott segíteni egy haldokló lovon, mert túl korán született a kicsikó. A parkban nagy szőrös hernyók mászkáltak az úton, de nem féltem tőlük, a Franc bácsi megmutatta, hogy pici lábuk is van, és nyugodtan összeszedhetem őket a szivardobozba.

Este, alvás előtt az ágy elé terített szőnyegen hancúroztunk. Nagyon puha szőnyeg volt, majd elvesztünk benne. A dolgozószobában is volt

egy olyan. Nem pokróc, nem kókuszszőnyeg. Óriási íróasztal állt a dolgozószobában, a fiókjában egyszer egy egész köteg pénzt láttam, még a banki papírszalag is rajta volt. A falról mindenféle sötét kép rémisztgetett, de a Frányó bácsi megnyugtatóan, hogy csak festmények, nem kell félni tőlük. Azt is megmondta, ki festette őket, de nem értettem jól, ő horvátul beszélt, a néni németül, én meg magyarul.

III.

Előbb a Franc bácsit vitték el, utána, még aznap éjjel a feleségét is. Reggelre üres volt minden. Nem csak az emberek tűntek el. Ez lényeges.

Az is lényeges, hogy a nagynéném a saját védőügyvédjének a várótermében fölismerte az egyik festményüket. A saját védőügyvédjénél! Túlélte.

Túlélte Požarevacot, és túlélte azt is, hogy rehabilitálták. Mert rehabilitálták. Teljesen. Őt is, meg a férjét is! Igaz, hogy csak négy év múlva, mert addig nem akadt ügyvéd, aki vállalja. Végül az a „képes” ügyvéd kieszközölte, és kijöhetett. Addigra mindent szépen eltakarítottak. A vagyont is, a nyomokat is, ő pedig hálás lehetett azért az elengedett két évért. És volt is, bár az ügyvédjének sokáig fizette, hogy a hat évből elengedettett kettőt.

A Pusztára soha többet nem mehetett vissza. Nem volt szabad. Megtiltották. Ezen akkor nem botránkozott meg senki.

IV.

Milyen, ha az embert kiengedik, és nincs semmije?

Nincs hova mennie, és nem tudja, vannak-e barátai. Amikor a férjét keresi, nagy nehezen megtudja, hogy meghalt, de nem tudják hol, mikor, hogyan és miért. Rokona nincs, aki megmaradt, azt halálra rémítették. Minden ember fél még a saját árnyékától is, a falaknak fülük van, az ember pedig amolyan rokon is meg nem is, nem ismeri senki, só nélkül, héjastul eszi a zöld uborkát, nő létére körömig szívja a cigarettát, a haja egészen rövid, mint a férfiaké, néha minden ok nélkül elakad a hangja, piros foltok jelennek meg az arcán, és levegő után kapkod. Az utcán nem köszönnek neki, és ha nem félne, és nem féltene másokat, sokat mesélhetne Požarevacról. Arról a négy évről.

Hogy miből élt?

Miből kellett volna? Neki és annyi másnak. Hogy képzeltek el azok, akik elrendelték?

V.

A háziipariak adtak egy zsák gyapjút. Nem gyapjufonal volt az, hanem szabás után fennmaradt hulladék. Fölfejtette, a szálakat összecsomózta. Egy-egy szál legföljebb húsz–harminc centis lehetett. Még színek szerint is osztályozni kellett. Fölgombolyítás után több szálat összefogva kezdte a kötést. Ez nem volt játék, nem volt szórakozás. Minden kis foszlányt zacskóba gyűjtöttünk, mert előtte, utána megmérték. Sapka, kesztyű lett belőle. Ótujjas kesztyű öt túvel kötve. Öt vékony, kettes túvell! Csíkos kis kesztyűk, csíkos kis sapkák. Minél kisebbek voltak, annál nehezebbek. És ezt sem a saját neve alatt kapta. Falból a szomszéd-asszony vállalta, de harisnyakötés neki sem jutott. Protekció kellett volna hozzá. A nagynéném sötétben is tudott harisnyát kötni, megtanulta a börtönben.

A kis kesztyűket aztán nevetős kis háborús gyerekek kapták karácsonykor, újévre, és ugyancsak nevetős kis háborús gyerekek vesztették el szánkózás közben, mert a háborús kigyerekek is szánkóznak, én pedig, ha meglátok egy elvesztett fél pár kesztyűt a piszkos szürke olvadó hólatyakban, emlékezem. Emlékezem a színes fonaldarabkákra, a vékony, csillogó kötőtűkre és azokra az egész télen félrerakogatott fagyaltgarasokra.

VI.

Délelőtt csend és nyugalom volt a Csatornán. Kilenc óra tájban alig egy lélek. Semmi nyüzsgés, semmi zaj. A délelőtti strand csodálatos, békés nyugalomban a kanálisban tanultunk meg úszni, ha már a tengerre nem futotta. Akkor már tudtuk róla, hogy börtönből jött, hogy az anyánk testvére, és nem is olyan nagyon öreg, alig két évvel idősebb nála. Gurtnis pléhdobozzal a hátunkon elúsztunk vele messzire-messzire, a strandon túlra, egészen a gyönyörű, hófehér vízililiomokig.

Ezeknek a nagy úszásoknak és az utánuk következő Apatini úti végtelen gyaloglásoknak a jutalma volt az a fagyalt hazafelé menet. Egyetlenegyszer kaptunk két fagyaltot. Amikor mind a négyen fölúszunk a vízililiomokig, és nem téptünk le egyet sem. Tavirózsa is volt ott

meg békalencse, de a vízililiom volt a legszebb, igazán olyan, mint a másik neve: tündérrózsa. Csodás, könnyedén úszik a vízen, a levelei tompazöldek, sárga közepe szinte tüzel, szivacsos szára hosszan elnyúlik, suhog a nád, leskelődik a hínár, ha elkap, lehúzza a mélybe. De mindez csak a vízen. Amint az ember letépi a vízililiomot, vége a varázsnak, még vízben úszatva sem lehet életben tartani. Elhervad, vége.

Ezért kaptuk a két vaníliát az albánnál. Mert nem törtük meg a varázst, mert nem bántottuk a tündérrózsát.

VII.

A nagynéném Németországban halt meg, aggok házában, amit ők előkelően Altersheimnek hívnak. – Jedem das seine. Amikor nála jártam, búcsúzóul egy kis pénzt nyomott a kezembe, vegyek a gyerekeknek a Pelivánnál fagyaltot.

Meghalt, és nem tudta, hogy már jó ideje nincs Pelivánunk. Azt sem tudhatta, hogy az albánokból megint siptárok lettek, hogy a karlócai gimnázium tanára pattogatott kukoricát árul a piacnál, akármilyen jó tanár volt is, akármennyire szerették is a diákjai. – Jedem das seine!

Vegyek a gyerekeknek fagyaltot? Kinek? Hiszen ha meggondolom, nem nagyon vannak már gyerekeink. Akik meg vannak, szétszéledtek, és Kanadától Ausztráliáig mindenhol vannak, csak nem itthon.

Nem tudom, ők látják-e a forgó tűzkereket, észreveszik-e a poraiból élemedett kísértetet. Vannak-e ezeknek a mi elment és itt maradt gyerekeinknek álmaik, vagy őket is ez a látomás gyötri? Lehet, hogy csak ismétlődő rémálmaik vannak, mert a tőke meg a harc megint megölelte egymást, és az a kis bajuszú nagyon elégedett a diákjaival: kezdődik megint.

A tűzkerék elragadja a gyerekeket, elsodorja a cukrászdákat, nem kell, nem is lesz vaníliafagyalt.

HOMOK-MANDALA

PINTÉR LAJOS

arcom emberarc
nem gonoszló
mégis nyomomban
poroszló
alatta táncol
oroszló
nagy tél volt
szibériálló
oroszló
nem ér utol tán
nem fecske
csak gebecske
a rossz ló
félelmem eloszló

ne várd birodalmak
rontó hatalmak
népek romlását
diktátorok
sok tátogó torok
bukását

hanganként
fogy el a szó

mindent
mint homok-mandalát
porszemenként
bont el a szél

ISTVÁN KIRÁLY VERSES HISTÓRIÁJA
OFFICIUM S. STEPHANI REGIS HUNGARIAE

*Minden ország örvendezett
elnyervén patrónusát,
és e nagy-jóért szerfelett
áldotta Úr-Krisztusát.
Épp csak Pannónia népe
nem találta támaszát . . .*

Íme eljött az áldott új nap:
zengő üdvös ünnepe
szent királyunk-Istvánunknak!
Míg tart a világ heve,
örvendjen, ki őáltala
lón Urunk örököse.

Ím eljött az átkos új nap:
bűzös, bűdös ünnepe,
álszent király annyi tört ránk,
mint a világ krátere,
görnyedjen, ki őáltaluk
lón a földnek négere.

Ím eljött a nap, a régi:
elfagyott a vetemény,
ím a gyásznak ezredvégi,
nincs remény és nincs remény –
az maradt, ki volt az ember
csak Sárkányfog-Vetemény.

Ím eljött a napunk, újult:
Géza szent fejedelem
halott szívéen tiprat török,
s nincs Isten, nincs kegyelem,
tiprat tatár, kínunk örök
dajkáljuk, mint gyermeket.

Ím eljött a nap, az égi:
rásüt ágra, bogárra,
sugarát oly bőven méri,
aranypénz a sugára:
fénylő bánat ráfűzvéen már
a világ ág-bogára.

Ím eljön a Hold, az áldott,
zárja ráánk az ég-boltot:
a Hold is csak rozsdás vaspánt,
csillag léssen rozsdás vas-szög,
nem szökhet ki semmi fény:
üvöltöd, hogy nincs remény.

Minden ország örvendezzen,
elnyervén patrónusát,
és a nagy-jóért szerfelett
áldja majd Úr-Krisztusát.
Mikor Pannónia végre
megtalálja támaszát.

A BUSZTÜNDÉR

SZATHMÁRI ISTVÁN

Vezette a buszt. Azt a ronda, szürke bádogdobozt, a zötykölődő ablakút, a remegőt, a rezgőt, az örökvibráló masinát ez az édes, édes öregasszony, régen, nagyon régen, lebegő lenszőke hajjal az óriás kormány fölött, a bakelit, tompa fényű volánra hasalva, mellelve, azokat a telt, érett kebleket nyomva rá, préselve finoman, akárha virágok volnának bűvös, illatos kertből, azon messzi varázsló kertjéből, akinek szülője könnyű, fehér cipőben lépdelt a fürdőváros parkjának apróköves utacskáin a közeli égtől megérintett szívvel, a szürke, keményített ingből itatta át őket, folyatta, igen, és dudorászott közben, vastag, rúzsos száját divatos dallamok hagyták el sorban, és mosolygott is, igen, és csillantak szemei, csillantak szépen, az édes, édes öreg néni, valamikor régen, megtermett ülepén feszült az egyenszoknya, csábítón, ügyesen, hisz a szabó is csak ember, érző, értő lélek, mégha konfekciót is csinál, varr bővlit, alakít, még akkor is, igen, mikor alantas munkát kell végezzen, felelni feladatnak buzgón, mikor nincs baba, tompor, szíves túpárna, hosszú, rojtos centi a fonnyadozó nyakban, és méla, ám figyelő tekintet, meg hónalj selymes szaga, de teszi mégis, teszi a dolgát, a szakmáért, igen, a becsületért, mert céhtag ő bizony, lelkiismeretesen persze, csak a rendszer kezdte ki őt is, de azért megbámulja nap mint nap a zötykölődő bádogdobozok tündereit, égő szájú, fehér hajú profi angyalkáit, ahogy nyomják a gázt a pléhpadlón, formás bokácskájuk csak úgy ontja, árasztja az erőt. A kanyarban pedig oldalra pislant ez az édes, édes öregasszony sok-sok évvel ezelőtt, és ahogy ezt teszi, istenem, nem lehet,

nem lehet nem észrevenni és érezni a nőt, a mindenkorit, a bájat, a feminin erőt. És áll és indul és zúg, berreg az elaggott, lestrapált motor, és jönnek az utcák, körutak, a külvárosi mozik színes plakátjai, sorban, szállók és apró panziók, kocsmákkal körülvett terek, és ő csak mosolyog, lenszőke haját kacéran fodrozza a beslisszenő szél.

És amikor már elég lett a napból és sűrű éjszaka ülte meg a várost, tett még egy kört az édes, édes öreg néni sok-sok évvel ezelőtt, és befordult az örökhangos remízbe, és fáradtan ugyan, de még mosolyogva lépett le a gépről, hogy férfikollégái felé vegye az irányt. Finoman igazított a szoknyáján, nyakára, csuklójára még fönt spriccelt némi kölnivizet, szeme kék volt, vidám, mint mindig, ment a viccelődő férfiak közé, a nyúzott arcú, izzadt sorstársaihoz, akik, látván őt szépen libegni feléjük, lenyelték utolsó trágárságaikat, hogy a legjobb formában mutassák magukat. És kacarászott velük az édes, csillogtatta hibátlan fogorát. Lenszőke haja egészen fehérré változott a neoncsövek alatt, és mintha a teste is átlényegült volna, olyan földöntúlivá vált, és csak bámulták a férfiak, megmagyarázhatatlan érzelmek vettek rajtuk erőt, hogy utána az ágyban az asszony mellett csak rá gondoljanak. De a pléhtündér mégse közülük választott. Egy hosszú, verőfényes majálison pillantotta meg a langaléta, markáns férfit a szigeten, hogy utána, egy egész életen át csak ő jusson az eszébe, ha melegségről, vonzalomról volt szó. A férfi akárha a felhők alatt járna, olyan magas volt, tweed zakójának színe passzolt a szeméhez, vasalt nadrágján ránc sehol. Magabiztosan lépdelt a tömegben, és talán arra gondolt, gondolhatott, lehet az életből hasítani, kivenni azt, amit megérdemlünk. Szája szegletében ott bujkált a mosoly, amikor felfedezte a lenhajú, fiatal nőt a faasztalok és székek között barátnői társaságában, egyik kezében mustáros virslivel, a másikban pedig habzó, aranyszőke sörrel. Egy pillanatra, kettőre rajta felejtette a szemét a vidám, vonzó teremtetésen, majd ment tovább. Az igazi találkozás még váratott magára. Amikor hetekkel később felszállt a buszra, rövid tépelődés után rájött, ő már látta ezeket a kékitatta szemeket. És bentmaradt a buszban, zötykölődött a nyekergő gépen, és csak a remíz előtt szállt ki. De nem egyedül. Így indult, kezdődött, ami szép volt talán. És az öreg néninek, sok-sok évvel ezelőtt, már volt kiért, illetve másért is csillogni, csillogtatni mindazt, ami rajta és benne elragadó. És a férfi rendszeresen várta a remíz előtt, de megesett, hogy bennfentesként kapaszkodott fel a gépre, és állt a szőke sofőr mögé,

akárha őrangyala volna a repdeső tündérnek. És ahogy kifeslett a nyár a tavaszból, úgy váltak ők mindjobban eggyé, és a férfi egy verőfényes napon hegyeket említett a nőnek, meg zöld, sűrű erdőkről mesélt, meg olyan levegőről, igen, amibe beleharaphat az ember, ha arra jár. És látta a kékitatta szemekben a kíváncsiságot, és tudta már, most valóban lépnie kell. Apró bőrdöngőbe csomagolt a tündér, lenszínű haját finoman hátrafogva, könnyű ruhában lépett fel a füstölő vonatra, a férfi komoly disznóbőr kofferrel a kezében keresett helyet, némi, alig titkolt izgalommal, maga és kedvese számára. Mert, hogy a kedvese lesz, az már letudott dolog. És büszkén, feszes mellel nézett ki a férfi az ablakon, csak ferde vágású szemének apró rezdülése árulkodott arról, hátha másképp is lehet. És jöttek lassan a hegyek, a méregzöld erdők, hatalmas legelők úsztak el az ablakuk előtt, és a kupéban teljesen kicserélődött a levegő, és a buszangyal csak viháncolt édesen, fehér kesztyűcskáját a sarokba dobta, ez már valóban az élet, kiáltott fel, és üde, nagy melleit úgy nyomta a félig lehúzott ablaküveghez, minthacsak a kormánykerék fölött volna valamelyik kanyarban a körút előtt. És a férfi fölrezzent erre a pár szóra, és úgy érezte ismét, igen, neki itt most tenni, vezetni kell. És felállt ő is, és halkán, visszafogott lélegzettel lépett az ablakba csimpaszkodó, arcát fényben és levegőben fűrésztő nőhöz, hogy szabadon hagyott nyakára halvány csókot leheljen már-már túl erős vággyal. Az örökmozgó, rakoncátlan női test megmerevedett egy pillanatra, olyan hirtelen, és olyan erővel, hogy az elszánt férfi akaratlanul is visszahőkölt. De ez csak egy hajszálnyi idő volt a robogó vonaton, hogy utána csak jöjjenek, jöjjenek azok a szép, csodálatos tájak.

Ahogy a hegy a síkhoz tapadt, ott állt a ház, félig fából, félig kőből, és olyan szép és kedves, hogy ezt csak szeretni lehet, mondta az öreg, öreg néni sok-sok évvel ezelőtt, és belekarolt a férfibá a csikorgó lépcsőn, ahogy mentek föl a gerendás, fényőillatú szobába, és ráült az ágyra később, és úgy érezte, csodák tanújává vált.

Majd habzó tejet ivott festett csuporból, hogy a férfi által ügyesen beszerzett borókapálinka ízét is magáévé tegye, ott, egyúttében a mosószerillatot lehelő fekhelyen. És utána sétáltak egy nagyot, és egészen lejöttek a felhők az égből, alászállottak a párolgó tisztásra, akárha ködben, fehérben bukdácsoltak volna a komor hegyek között. És mire visszaértek, kellemes meleg fogadta őket a szobában, ahol nemsokára a vágy és az álom valósáá változott, és a repdeső lenszőke haj hol itt,

hol ott terült el a hősínű lepedőn, hogy utána az édes, édes öreg néni, sok-sok évvel ezelőtt rámosolyogjon a szikár, csontos férfira, aki mindezek ellenére sem tudta teljesen elrejtteni zavarát, vagyis azt a csodás, de felkavaró meglepetést, amit ez a gyönyörű buszangyal újból okozott neki. És mire az ablakhoz léptek, már kihunytak a csillagok.

Hat napot töltöttek el itt, és ismét vonatra szálltak, és mindketten tudták, ennek csak folytatása lehet. A buszangyal szépen feszülő egyenruhájában mondta ki az igent a neonfényű és parfümillatú teremben, majd felpattantak a berregő buszra, hogy nászútra menjenek az óriási városban, ők, a tündér, a férj és a lepusztult gép. És olyan oldott volt minden odabenn, az öröm szemüvegén keresztül látták az előttük kifeszülő, kibomló tájat, és még a legsivárabb részek is csodássá váltak. És nevetett és viháncolt ez az enniváló tündér, de azért az útra, a kormányra is ügyelt, és így, ilyenformán lett újra és újra, ott, a volán fölött, a magát már-már teljesen elengedő, újdonsült férjéé.

Majd kis lakásban laktak az ötödiken. A fregolin állandóan lógtak a ruhák, a férj korán ment, későn jött, az asszonyka pedig, ha tehetett, otthon volt, de azért a remízt továbbra sem hagyta ki, vagyis azt a jószagú, lélegzetelállító ringást a tejszínben ácsorgó kollégák felé. És szerette a férjét az öreg, öreg néni, sok, nagyon sok évvel ezelőtt, odaadón, lelkesen, állandó örömmel, igen, és az a langaléta, markáns arcú, elegáns férfi szinte megmagyarázhatatlanul, nem győzött csodálkozni ezen, habár jó volt, persze, hogy az, de kezdeti zavara, úgy látszik, nem múlt, múlhatott el, sőt, mintha mélyült volna, egészen alattomosan. És megjött a kisbaba, és pelenkák száradtak mindenfelé, és gyerekzag volt nagyon, és mosolygott a férfi, az apa, simogatta a kicsi buksiját, ügyetlenül picit, de tette, mit ilyenkor tenni kell, de volt, hogy minden indok nélkül az ablakra tapadt, és bámult, bámult fel a kis darab égre, már-már megbabonázva, elváltozott arccal. És utána remegett kicsit, de már ott volt a gyerek az ölében, és az asszony megduzzadt, tejes emlőit is érezte a vállán, igen, és ez az asszonyka, ki most öreg, öreg néni, némi értetlenséggel kezdte figyelni a dolgot, a dolgokat maga körül. És a férfi, aki emígy szorgalmasan dolgozott, járt és kelt a család érdekében, mind többet és többet állt az ablakhoz, hogy nézzen vagy hallgasson tán, akárha valami hang szólítaná meg őt odafenn, a darab, kis darab égben, valami sejtelmes, meleg, ígésző szózat. És egy borongós napon nem jött haza ez a markáns arcú, elegáns férfi, és a csecsszózó sírt és

hisztizett, az anya pedig izzadt tenyerével nyomkodta a szemét, és lenszőke haját egészen a koponyájához szorította, úgy, hogy fáj, fáj nagyon. Csak hetek múltán találták meg a férfit a töltésen, azon sínek mellett, amelyek a hars erdők, a ropogós, zöld levegő felé vették az irányt. Az asszony, aki akkor még nagyon fiatal volt, öregedni kezdett. Először a szeme körül, később máshol is megjelentek és elmélyültek a ráncok, feszes, de jól táplált teste megereszkedett, harmonikaszerűvé vált. Fogai kilazultak, lenszőke haját pedig belepte a dér. Hol volt már a mindenkit megejtő, vidám, kacagó tündér. A kollégák a remízben nem néztek rá, nem lehetett, mert ilyenkor úgy érezték, éles késeket forgatnak emígy is bágyadt, elaggott szívükben.

A csecsszopó hirtelen felcseperedett. Akaratos, erős fiúcskává nőtte ki magát. Öntörvényű világában ő ült a faragott trónon. Szemében furcsa tüzek égtek, és amikor már akkora lett, hogy zsebében pénz feszült, napokig nem ment haza. Messzi, távoli vidékeken kóborolt, rozsdás sínek mentén röhögött nagyokat. Nagy, fekete madarakat dobált meg kővel, és azt hitte, ez az igazi élet. Néha a töltés oldalára feküdt, sliccét kigombolta, és így élvezte a hűvös szél cirógatását. A városba, ha visszatért, minden elébe bukkanó buszba belerúgott. Az anyja, ez az összeesett asszony is érezte ezt sokszor. És remegett nagyon. De nem tett, tehetett semmit. Csak nyomta, nyomta a pedált, és ha mosolyogni próbált, épp azért is, az arca úgy maradt sokáig, akárha valami vigyorba fulladt volna bele.

És mégis édes lett ez a néni, és aki nem ismerte, akár boldognak is gondolhatta volna, ha az újból kitisztult szemekbe néz. Egyedül élt sok-sok csipkével körülvéve, és nippek is voltak a hatalmas vitrinben, meg egy kép, amin, mint egészen fiatal asszony áll lobogó világos hajjal egy fa sötét törzsének dőlve, hogy készségesen elfogadjon egy feléje nyújtott kezét. Annak a férfinak a kezét, akit olyan gyorsan elszóltottak az égiek.

VASKO POPA KÉT VERSE

* * *

A kés korszakában fogunk élni

Óriási kés vág ketté
Mindent amit csak elér
Így majd minket is

Megérjük hogy a kés
Saját hegyébe szúródik
Hogy elnyisszantja
Tulajdon éle

Mi majd összeillesztjük magunkat
De szétvagdalt tagjaink
Nem ismerik föl egymást

AMA VILÁG

Nagyanya deszkalapocskákra helyezi
Kalácsba tűzdelt égő gyertyáit

Följük hajolva üzenetet suttog
Rég elhunyt véreinknek
És lebocsátja mind a Karason

Deszkalapocskák úsznak a fekete vízen
Gyertyák világolnak az esthomályban
És eltünedeznek a folyókanyarban

Nagyanya akkor tudtul adja
Hogy szerencsésen eljutottak
Ama világra

Én is bejártam már azt a világot
Madaraknak állítottam ott csapdát

De azt nem tudtam
Hogy a barkás füzesekben
A rokonaimra vadászok

PAP József fordításai

A költő halálának tizedik évfordulójára.

A RÉSEN TÚL

JÓDAL RÓZSA

Négyen indultak útnak a ködszitálás lila derengésben, amelyről nem tudták, reggelt vagy napestét burkol-e méltóságteljes tovaúzás helyett groteszk, kétségbeesett tanácstalanságban libegve-lebegve egy helyben rezgő fehér ökörnyál szövedékébe, hiszen már rég összerosódott nap és éj, lét és nemlét, akarat és akaratlanság, bűn és büntelenség – de már nem is érdekelte őket. Nevük sem volt már, nemzetiségük, sőt nemük sem. Ha nagyon kellett, 1-nek, 2-nek, 3-nak és 4-nek szólították egymást, de főként sehogy sem, mert minek.

Kezdetben libasorban haladtak, de már annyira beléjük ivódott az arc nélküli félelem és a minden és mindenki iránti bizalmatlanság, annyiszor torpantak meg és fordultak (forogtak rettegve) vacogva hátra, hogy végül hallgatólagosan megegyeztek: a továbbiakban majd egy sorban, egymás mellett haladnak, hogy állandóan, menet közben is figyelni, ellenőrizni tudják egymást.

Már jó ideje poroszkáltak konokan lesunyt fejjel, elszántan, de elképzelésük sem volt róla, közel vagy messze járnak-e kiindulópontjuktól. Minden irányban egyforma volt a tájék. A köd megült a rozsdás fűcsomókon, az elfajzott magvaikat fanatikus csakazértissel szerteszóró kusza, korcs gízgazon, a beteg, gutaütött, macskamézet síró kopasz rémfák még az ágaikon megrohadt bűzhödtt gyümölcssein, tetvektől ezüstlő tüdőbeteg levelein, s nagy, áttetsző cseppjei üvegyöngyként szivárványlottak a nagy ritkán orvul be-betörő napsugarakban.

Időnként hajdanvolt romvárosok, települések felismerhetetlen egyengubancain csetlettek-botlottak át, melyek körül golyó lyuggatta falmaradványok, vércsatakos, már mohosodásnak indult csonka beton-tömbök silbakoltak. Azután kopár, kietlen szikések következtek, melyeken, messziről legalábbis úgy tűnt, békésen legelésző-bogarászó birkanyáj vagy libafalka fehérlik, ám lépésközelből már felfedték valódi kilétüket: napszitta gyalulatlan fejfák voltak, legtöbbször még vagy már névtelen.

Egyre hosszabbak és félelmetesebbek lettek az árnyékok, s út még sehol. 2 váratlanul megbotlott, s elhasalt. 1 készségesen lehajolt, hogy megnézze, mi baja, de 2 félelmében nyüszítve mászott arrább, s amikor 1 mégis kezét nyújtotta, hogy felsegítse, 2 a rettegéstől ordítva megütötte.

1 ezek után le-lemaradozott a többitől, töprengett, hátra-hátranézetgetett. Megállt, majd ismét nekilódult. A másik három is lecövekelte. Ismerték egymást mint a tenyerüket. Életükben már annyi rosszat tettek egymásnak, hogy akár ellenségek is lehetek volna, de annyi jót is, hogy barátoknak is érezhették a többit.

– Elfáradtál? – kérdezte 3.

– Ne, ne mondjatok semmit, ne is próbáljatok győzőgetni!

– Nem is vállalnám érte a felelősséget. Hát ég veled. Ha mégis meggondolnád, gyere utánunk . . . Egyébként lehet, hogy neked van igazad, amikor a járt utat a járatlanért nincs erőd elhagyni.

4 távolba meredő szembogarában különös fények villóztak. – Ne légy gyáva! A nagy Ismeretlent fogjuk felkutatni. Ott, a távoli szirtek mögött felhőkbe burkolódzó titokzatos Holnapot!

1 megborzongott. – Már a Tegnap is nehéz volt. A Ma – rettenetes! Milyen lehet akkor a Holnap? Nem, nem akarom tudni! Nem merem megkísérteni a jövőt. Ne haragudjatok rám. Kicsi, gyáva féreg vagyok. Megadom magam a sorsomnak és bevárom, elviselem, ami rám méretett.

2-nek kék volt a szája széle a rémülettől és sebes a belső láztól, de azért továbbindult. – Tudni akarom – suttozta. – Tudnom *kell*, ha belepusztulok is.

– Ha nem tetszik, majd alakítok rajta! – nevetett 3, és füttyörészve társa után iramodott.

Sokáig vándoroltak. Időnként meghasonlottak, megkísértette őket a lemaradt (biztonságban maradt?) 1 emléke, összekulönböztek, össze-

marakodtak, azután mégis továbbvonszolták magukat. Egyre jobban elfáradtak, egyre gyakrabban fogta el őket a kétely, a csüggedés. Már csak az inerció vitte őket előbbre s előbbre.

Jó érzés volt, amikor először észlelték, hogy egy távoli hegylánc kékes körvonalai rajzolódnak ki a messzeségben. Erőt öntött beléjük. Mit számított már az elvásott gönc, a korgó gyomor, amikor lépésről lépésre közelebb kerültek Hozzá, az Ígérethez, amely mögött – erről mindhárman meg voltak győződve – várt rájuk . . . valami.

– Te milyenek látod? – kérdezték egymást, ahogy egyre közelebb kerültek Hozzá, és még mindig csend volt, és sötét, kívül és belül.

– Inkább érzem, mint látom – suttogta 2 fulladtan. – Nagyon megromlott már a látásom. De bizonyos már, hogy Ő is vár rám.

Aztán ott állottak a toronymagas, sötét és nedves sziklafal előtt. Kicsin, töpörödöten, elcsigázva, ki-kihagyó, kalimpáló szívveréssel. S a sziklafalon rés mutatkozott!

– Melyikünk indul át elsőnek? – néztek egymásra.

– Menjünk szám szerint – ajánlotta 3 gyakorlatiasan.

2, asztmásan tátogva, bicegve és tántorogva araszolt a réshez, engedelmesen átdugta a fejét, vaksi, könnyben úszó szemeit erőltetve átpislogott – azután hátratántorodott. Hanyatt vágódva még rándult néhányat a teste, majd lassan elnyugodott.

3 átlépett rajta, s ő is átkukucskált a résen. Sokáig, csendben bámészkodott.

– Mit látsz? – S hogy nem felelt, 4 idegesen megismételte: – Mégis, mit látsz, hogy úgy hallgatsz?!

3 váratlanul röhögésben tört ki. Kisvártatva már szó szerint fetrengett a vad, fergeletes kacagástól, testét egyre jobban hánya-vetette, s fura röhögőgörcsében már ott görgött, rángott a gránitfal előtt olajosan, szivárványlón sötétlő sekély kopolyákban.

4-et megkísértette a gondolat, hogy ez már talán nem is annyira röhögőgörcs, hanem inkább valami epilepsziás rohamféle. – Hagyd abba – kérte, s megpróbálta lefogni 3 karjait. Sikertelenül. A sziklarésen átvillant egy sugárnyaláb, s 4 maga is megindult feléje. Éppen csak egy lélegzetvételnyi időre torpant meg, keresztet vetett, aztán átlépett a sziklahasadékon.

ERZSÉBET, A „MAGYARICA”

DRAGAN JOVANOVIĆ · DANILOV

Tizenhét macskát tartott a házban, s arról álmodozott, hogy egy magas, jóképű pénzeszsák feleségül veszi, Velencébe költöznek, ahol egész nap a gondolasok énekét fogja hallgatni. Erzsébet, ez az elbűvölő töltött galamb, akinek arcát az egészség természetes pírja festette meg, valóban rászolgált nevére – telt, bambusznád termetű, szappanszagú, ígéző teremtés volt. Szép arcbőrét Kleopátra híres receptjének köszönhetette – annak, hogy mindennap két liter tejben mosdott. Dús kebleit tekintve túlzás nélkül mondható, hogy Erzsébet természetes folytatása az Appennini-félsziget olyan szépségeinek, mint az ott szuverénül uralkodó Gina Lollobrigida, Sophia Loren, Claudia Cardinale meg Anna Magnani. Jó háziasszony volt, mindenfélét el tudott készíteni. A Baksa környéki Kerkabarabáson született Erzsébet mindezt a nagyanyjától tanulta, aki viszont Pesten, a jó házból való úrilányok intézetében nevelkedett.

Egyszerűen szólva Erzsébetben mindenki, akinek van egy kis sütnivalója, Dulcineára, a tobossai szépségkirálynőre ismerhetett. Egy jövendőtmondó, még amikor Erzsébet Magyarországon élt, megjósolta:

– Erzsébet, még sokáig megőrzöd csodás női bájaidat, isten ajándékát, de vigyázz, nehogy éppen szépséged áldozata légy!

Erzsébet asszony, a „magyarica”, nekünk tőszomszédunk, arany lamé ruhájában gyönyörűen domborodó csípőjével, a maga szépségében, hogy megáll tőle az ész, falunk Lou Andreas-Saloméja, és külön mese volt. Ez a csodálatos szépségű asszony, a boldogság mártírja egyszersmind,

három hajótörést szenvedett házasság után itt maradt üres kézzel, és egymagában éldegélt. Mintha a kérlelhetetlen sors, a szépasszonyok sorsa, őt is azzal büntette volna, hogy egész életében csupa balvégzetek között választhasson. Csalódásokkal, halálesetekkel és tévedésekkel teli élettörténetét itt csak röviden vázoljuk, cserébe viszont annak egynéhány fénypontját villantjuk fel. Elég az hozzá, hogy harmadik férje halála után holmi falusi kamaszok, mintha bolondgombát ettek volna, éjszánkánként bezörögtek az ablakán, hogy ekképpen bekukkantsanak asszonyi fényességének éjsötét titkaiba. Mivelhogy közeledett a tavasz (e bájjitalnak), a fákból a nedvek megforrásának, amúgy meg az érzéki vágyak fölgerjedésének ideje.

Erzsébet asszony volt testének minden négyzetcentiméterén. Minden pórusában csupa tűz. Különösen a katonai egyenruhára bukott előszertettel. Egy zászlóssal szűrte össze a levelet, nos, egy időben tehát ez a szerelem, a horgolás meg a szerelmes regények töltötték be egész életét. Egyszer teherbe esett olyképpen, hogy gondolatban vétkezett egy jóvágású repülőssel. Amott meg a fél falu bomlott utána.

– Egy ilyen nő mellett még az emberevő cápa is kivetkőzne mivoltából – vélekedett egy rokonszenvezője, hozzátéve, hogy Bettyről (ez volt Erzsébet beceneve) bezegg nem szállna le, akár a gyerek a cseresznyefáról.

S csakugyan, mindenki, aki bizonyos ideig egy tálból cseresznyézett Erzsébettel, elveszítette önazonosságát. Immár nem volt ilyen meg ilyen nevezetű ez meg ez, hanem attól fogva a Betty pasasaként vegetált.

Erzsébet pedig, ez a párnás keblű paradicsommadár, valójában sok-sok férfi utolsó, végzetes mosolya maradt, míg az asszony maga sohasem lett boldog igazán. Annyi sok kérőjének elcsavarta a fejét. Egyikükkel, ez egészen a messzi Ausztráliába távozott, szenvedélyes hangú szerelmes levelekkel tartotta a kapcsolatot, mint aki levelezősakkot játszik. Egy Saravara nevű blazírt alak, ez meg hosszú évekig ült súlyos lopások miatt, annyira belehabarodott Erzsébet jól megtermett, nyíló orchideára formázó és némileg hattyúszerű figurájába, hogy rendőrt kellett hívni, hogy ne háborgassa már. Amikor pedig valamelyik mamlasz beállított az udvarába, és rákérdezett:

– Ugye, Erzsébet, adsz, amit nem adsz? – kurtán csak a pofájába vágta: „Coki!”, s az egyik hársfa nyugalmas hűvösében tovább hűsítette

magát legyezőjével, amely Héraklészt ábrázolta Omphale baldachinos ágában.

A falusi rossz nyelvek pedig kígyót-békát kiabáltak rá. A legképtelebb pletykák jártak szájról szájra. Suttyó legénykék mesélték, hogy disznófejű gyereket hozott a világra. Akkorra feneke van, mondogatták, akár a napos oldalon megtermő legnagyobb sütőtök, hogy a gyönyör csúcán hangosan jajveszékel, különben pedig állva pisil, meg hogy olyan hetéra, aki boldog-boldogtalannak lefekszik. Az egyik tréfacsináló, például, ilyeneket mondott neki:

– Erzsébet asszony igen nemes lelkű. Magának akkora szíve van, mint egy csuklós autóbusz, rengetegen beleférnek.

Ezt azután egy másik tréfamester azzal toldotta meg, hogy Erzsébetnek nem nagy szíve, hanem nagy segge van. Ilyen duma folyt. Egyik-másik falusi duhaj elhíresztelte, hogy Erzsébet éjszakánként a dogjával fajtalanodik, meg hogy meztelenül látták az egyik szuper kemény pornomagazinban, de ezeket a felvételeket nem tudták felmutatni corpus delictiként. Hazudtak a gazfickók. Erzsébet aztán erre fel, dacból, hogy borsot törjön az orruk alá, a legvadabb hóbortokat eszelte ki. Combig érő fekete csipkeharisnyát húzott, fejtől lefelé pedig, szakasztottan úgy, mint az éjszakai pillangók, rövidke cobolyprém bundába bújt. Nyíltan megmondta mindenkinek:

– Cigizek, kockázok, eljátszok a kutyusokkal, na és! . . .

De ez még nem volt minden, *imaginez-vous ce scandal?* Jól kidüllesztette a két elülső ütközőjét, majd olyan járást vett fel, mint valami csábos núbiai rabszolganő, aki kecses, keletiesen lassúdad ringással lépked felfelé egy márványlépcsőn.

– Ez már döfi! – helyeselt a tömegeből valaki.

Virág Erzsébetnek a ciklámenszín (nem egy ilyen árnyalatú ruhájára meg kompléjére emlékszem), a parfümök meg a damaszt volt a gyengéje, amelyeket a távoli Felix Arabiae-ból valamelyik udvarlója hozogatott, aki azután egynéhány hét múlva, ki tudja miért, faképnél hagyta. Én meg emlékszem, mit mondott akkor:

– Nem értem, a nők mért esnek bele mindig olyanokba, akik miatt később megszenvednek, és nagybögőnek nézik az eget. Istenem, milyen borzasztó, amikor elárul és elhagy az, akit szívből szeretted, s aki húséget fogadott.

Erzsébetnek, akárcsak Avilai Szent Teréznek, látomásai voltak, néha eksztázisba esett. Előfordult, nem is olyan ritkán, hogy a maga nem mindennapi, keleties szépségében, a női bájak teljes arzenálja birtokában, pizszokul vonzón és csordultig tele mindenféle zavaros szenvedéllyel, a színházi pátosz meg úri nő mivoltának összes szabályai szerint egyszerűen elájult. Ilyenkor aztán anyám meg én felloccsoltuk az alélt, sóvár asszonytestet annak a kristályvázának a vizével, amelyben fehér meg sárga rózsák virítottak. Erzsébet felépült, s utána, egy ideig tisztos, trubadúri távolságban tartotta magától egész regimentnyi széptevőjét, mivel tartott tőle, nehogy valami idényjellegű nyavalyába essen újfent. No de hát, ajaj, alig telt bele néhány nap, s Betty újból kiválasztott közülük egyet, ennek megengedte, hogy része legyen mindennapjainak, és illatos lényétől megnemesedjen.

– De hát én nem élhetek szerelem nélkül – mondogatta ekkor már azon a bizonyos „Ne hagyj magad, Ines” hangon. – Nekem az kell, hogy szeressek, és hogy szeressenek, bármi áron. Ha felforr a vér, mit sem tehetünk ellene. Nekem elég, ha csak hallom azt, hogy „szerelmesek”, máris úgy felizgulok.

Valóban különös szerzet volt ez a „magyarica” Erzsébet. Ahhoz a leszboszi költőnőhöz hasonlóan, róla is rebesgették, hogy megveszett szíve nemegyszer asszonytársaihoz vonzotta. S ez igaz is volt. Mert Erzsébet, kétségkívül, szívesen hódolt szapphói örömöknek. Elég gyakran láttam is, amint áttetsző, dekoltált voile-ruhában, kézen fogva sétál a helybeli pópa feleségével, valami Zlatával, egy nagyon csinos szőke-séggel. Mint két páva, sétálgattak a réten, a patakparton, Dolék vízimalma környékén nyári hevületekbe belereszketve. A fájdalmasan kívánatos Erzsébet ezúttal, miként Pomona istenasszony hajdanán, nősziromból, cseresznyéből meg margarétából font súlyos koszorút viselt a fején. Valami ellenállhatatlan nemiség, e korallszerű női leszbosz rejtélyének vonzásában, mely sugárzott belőlük, a nyomukba szegődtem, és egészen a papné házáig kísértem őket a szürkületben. Az ablakon belesve láttam, ahogyan levetkőznek és belépnek a kádba, miközben egy sziámi macska hunyorog rájuk a díványról. Az illatos fürdősóval meghintett vízben, úgy tetszett, két Seherezádé, az egyik aranyszőke, a másik ébenfekete, készül az éjszakai gyönyörökre. Egymagukban, egymásra utaltan, átengedve magukat a víz meg az illatos sók gyógyhatásának, megfürödtek így a forró kádban, élvezték, hogy most pihentek

és ellazultak, s azt is, hogy egy hosszú éjszaka áll előttük, amikor idejüket teljesen egymásnak szentelhetik. S még sokáig elnéztem az éjszakában a szerelmi játék jeleneteit, amelyek valóban elbűvölők voltak: két póre, hajlékony női test sikamló, kígyószerű összefonódását szinte hasisi bódulatban, animális szerelmi tűzben égve, csordultig telve zavaros, vak örömmel.

Később aztán, amikor visszagondoltam erre a gyermekkori élményemre, felismertem, hogy mi, akik faragatlanságunkban annyira hajlamosak vagyunk elítélni a lesbikusokat, keveset, szégyenletesen keveset tudunk a nők egymás iránti szerelméről, ezekről a gyönyörökről, az érzelmeknek, a hullámnak, a vibrációknak és kölcsönhatásoknak egy egész tengeréről, két olyan nőnek erről a rejtelmes világáról, akik szeretik és kívánják egymást testük minden molekulájával. Ez a titok máig is épp olyan megfejthetetlen maradt nekem, mint – mondjuk – az idő ősrök titka, mint egy Vermeer-, Zurbarán- vagy Van Eyck-kép struktúrájának rejtélye, melyet mindmáig nem tudtunk felfedni. Meglehet, erről a misztériumról tanúskodik az alábbi szonett is *Az élő pergamenből*:

ALTUM SILENTIUM

*Két ifiasszony, vadóc és gyengéd,
ágyi leplek közt gömbölyödő gyümölcs,
aranyló pintyek, hó testű egyvér,
az éj titkait bogozza a két hölgy.*

*Ó, mily szelídek, bár nagy a zűr,
a széthányt alsókon Amarige kölnivíz,
hószín combokon csábos csipke feszül,
oh, az a nektár, és hattyúi kebleik!*

*Elcsitultak az arany harangok,
márványt csókolt, majd tovatűnt a holdsugár,
bolondos élet, s a távolból, mi vele jár,*

*briliáns csillant, aszfodéloszok
szüzi természet ölelve kiszökkent egy hullám,
s reszket a csók, mint a hajó, süllyedőn már.*

Ej, ez a szegény özvegy! Örök özvegységének meg többrendbeli házasságai Szibériáinak átkát nyögve, az egyedüllét meg a melankólia marcangolta, ő azonban új meg új, a korábbiaknál is szenvedélyesebb szerelmekkel védekezett ellenük nem kis heveséssel. De hát sohasem szerették eléggé. A túlérzékeny, idegileg gyenge teremtés pórul járt, az élet szinte mindig a szerelmi kudarc tüzes vasát sütötte tomporára, úgyhogy legfeljebb még egy csalódást jegyezhetett be emlékkönyvébe. Meghökkenítő szépségében gyakran elbúsult sorsa miatt, kétségbeesetten küldözgetve a világűr sötétjébe elveszett lelkének S. O. S. jelzéseit, sírva fakadt:

– Így van ez – mondogatta Erzsébet. – Rád mosolyog a szerencse, azután meg hátat fordít. Pedig egy maréknyi boldogság többet ér akár egy hajórakomány bölcsességnél. Magányos asszony vagyok, akinek szerelemre van szüksége. Nem az a jégcsap, mint sok más nő, akik zsarolják a férfiakat szépségükkel. Hát igen, szívem utolsó molekulájáig odaadó voltam mindig – avatta bizalmába anyámat Erzsébet, a nagy tragika. – Olyan asszony vagyok, aki szeret és szenved és lelke van. Valami újra, színpompásra és szépre vágyom. Szeretni akarok, fáradhatatlanul, szünet nélkül. A test legédesebb földi görcsében a magam legrettenhetetlenebb halálát akarom felismerni. Olyan szenvedélyes vagyok, mint egy egész hárem. Az ágyban tüzes, mint a magma, veszedelmes, mint a kancacsikó. Egyedül a szerelemben érzem nőnek magam! Márpedig az bizony fáj, ha egy hölgynek nem viszonzózzák a szerelmét. Hol az a férfi, aki földi szerelmem és e világi társam lenne? – siránkozott és jajveszékelt a jóasszony, mire az anyám visszakérdezte:

– Na, és hol vagy te őneki, Erzsébet?

Majd amikor afelől érdeklődött, milyennek is kellene lennie annak a neki való, eszményi férfinak, Erzsébet így válaszolt:

– Lovagnak, mindenesetre. Olyan vitéznek, akinek feltétlenül legyen lelke, és legyen költő. A lóháton, ráadásul fehér lovon érkező királyfit, nem, az ilyesmit túlságosan édeskésnek találom. Én a lovag szót szeretem, ő már majd tudja, hogyan kell kardot rántani, és hadakozni vele.

– De hát a lovagok a mennyországban vannak, kedves Betty – érvelt az anyám, de Erzsébet sem hagyta annyiban a dolgot.

– A barátaim a lovagok. Nekem pedig most fontos, hogy barátaim legyenek. Mert a barát kellemes illatúnak találja a barátját, és tökmind egy, hogy együtt alszanak-e az ágyban, vagy sem. Én azonban szabad

vagyok. Ha éppen úgy szottyán kedvem, hogy a faliórával üzekedjek, ebben engem senki sem gátolhat meg. Mindenesetre nőnek lenni, az mégiscsak művészet. Mert, mi asszonyok, olyasmiket tudunk, amit a férfiak még csak nem is sejteneek.

– Te csak beszéld ki magadból, panaszkodj el, Betty, ami fáj, akkor könnyebb lesz a lelkednek – mondta minderre anyám (akit Erzsébet egyébként általában testvérének szólított).

– Úgy gondolom, a nőnek szívből kell szeretnie, igazán, vagy pedig, ha nem találja meg lovagját, lehetőleg önmegtartóztatásban éljen. Az olyan ember viszont, aki szeretett, de elárulta szerelmét, nemcsak az ellen vétkezik, ami volt, hanem Isten ellen is, aki előbb-utóbb megbünteti őt. És még valamit szeretnék mondani. Meggyőződésem, hogy egyszer eljön az a nap, amikor a férfi meg a nő az egymáshoz való viszonyukban nem két ellenkező nemnek fogják érezni magukat, hanem összefognak, hogy a közös élet és a hűség jegyében vállalják az élet minden terhét.

Ami engem illet, nem sokat értettem ezekből a szerelemről szóló elmefuttatásokból. Nekem a szerelem egyértelmű volt a rettenhetetlen Tarzannal, akit a felülmúlhatatlan Johnny Weissmüller játszott, meg hőn szeretett kedvesével és élettársával, Jane-nel. A „Me Tarzan!” és a „You Jane” szellemében, hisz ismerik. Találkoztak a dzsungelben, megszerették egymást, és kettejük szerelme nem ismert határokat. Nekem, tehát, ez volt a szerelem. Minden egyéb merő baszkodás, közönséges bábszínház volt a szememben.

Igen ám, de miként a mediterráneum keleti partjain tenyésző jerikói rózsának, Erzsébetnek megvolt az a csodálatos adottsága, hogy megfonnyadtan is, az ígérkező új szerelem harmatával meghintve, újjáéledjen.

– A világ mért annyira megszállottja a múltnak? – tűnődött magában Erzsébet. – Hiszen, szerintem, nem létezik. Itt van, például, a mai reggeli már a múlté, és nekünk éppolyan távoli, mint a piramisok meg a fáraók kora. A fiatalkorom, a szépségem – mindez a múlté már, virágpor, az, por és hamu főleg. De nem adom meg magam. Mert nincs hozzám fogható, egyetlen bokrétában sincs még egy ilyen, biz’ isten.

A holdtölte napjaiban kihívó negligzában mászkált a faluban, tudta, hogy a férfiak ilyenkor különösen előzékenyek, gyengédek a fehérnép iránt, bolondulnak utánuk. Ezekben a napokban Zilahy *Halálos tavaszát*

olvasgatta, kiírta belőle a szép részleteket és mély gondolatokat, s közben élete legnagyobb szerelmére, egy helyi jelentőségű költőre gondolt.

– Azt elmeséltem már, Miro asszony – vette fel az anyámmal való társalgás fonalát Erzsébet –, hogyan ismerkedtem meg Csáth Tiborral? Na igen, egy júliusi estén kint üldögéltem a hársfa alatti padon, és Évával, egyik rokonommal, cserfelltünk erről-arról. A homályból ekkor egy öles termetű férfi bukkant elő, olyan szép volt, mint Lawrence of Arabie. Jól megnéztem magamnak, s mindjárt felfigyeltem rá, hogy milyen kellemes a hangja. Éva aztán bemutatott bennünket egymásnak, és mi két évet töltöttünk együtt. Nem váltunk el. Úgy téptük ki magunkat egymás karjaiból.

Erzsébet imádta Hitchcock *Gazdagok és furesák* című filmjét, és gyakorta mesélgette anyámnak:

– Fred és Emily az átlagember életét élik, elsejétől elsejéig éppen hogy csak kijönnek jövedelmükből. Emily beéri a szerény háziasszony életével, Fred azonban hírnévről és gazdagságról ábrándozik. Egy váratlan örökség révén, úgy tűnik, valóra válnak Fred álmái. A házaspár egzotikus hajóútra indul. Kölcsönös kiruccanások során történt többrendbeli flört után hajótörést szenvednek . . .

Leghőbb vágya volt némi drámaiságot kölcsönözni egyhangú hétköznapjai banalitásának, ezért aztán rögeszmésen azonosult a tévébeli szappanoperák, a színes bulvármagazinok botránykrónikáinak szépségkirálynőivel, legnagyobb sztárjaival. Így történt, hogy Erzsébet valami-képpen maga lett színésznő, film- és regényhős, úgyhogy egész élete a maga ábrándvilágának pusztja visszfényévé vált. El volt ragadtatva a *Hogyan fogni milliomos férjet* című filmtől Marilyn Monroe-val a főszerepben. Utánozta Jaqueline Jackie Kennedyt, Amerika akkori első hölgyét, akinek az egyszerű ruha, a sötét szemüveg, a kalap és egy gyöngysor volt az image-a. Imádta Rosinát a *Sevillai borbélyból*, és remekül tudta elkészíteni a šumadijai kappant mágyar tokajiban.

– Utólérhetetlen mezzoszoprán lehettem volna, ha egy kissé kitartóbb vagyok – mondogatta volt.

Ez a birsként gömbölyödő, bögyös énekes rigó magyar románcot dalolgatott egy szívről, amely veszedelmesen vérzik, közben pedig újra meg újra elmesélte anyámnak szerelmi ábrándjai, holtbiztosan elhibázott kapcsolatai, szerelmei rövidre fogott, érzelmes történetét, valamennyit azután kétségbeesetten jegyezhetette be csalódásai lajstromába. Ennek

tulajdonítható, hogy egy időben fejébe vette, hogy Jézus a jegyesévé választotta, ő ezért neki ajándékozta szíve egész szerelmét.

– Ezentúl Jézus Krisztus az én eszményképem – magyarázta Betty, miközben kopasztotta a leforrázott tyúkot, s kimarkolta belőle a belsősegeket, a májat, a szívet, a vesét. – Mától fogva a menyasszonya vagyok, és a jegygyűrűjét viselem. Tini koromban, Baksán, az ágyam fölött tartottam a képét. A keresztre feszítés, különben, jócskán szexi, n'est-ce pas?

No de mi itt nem bocsátkozunk többé Erzsébet életének lélektani elemzésébe. Maradjunk annyiban, hogy a kalapja mellé szalonkattolat tűző, extravagáns Erzsébetről én azt tartottam, hogy – szó szerinti és átvitt értelemben is – hattyúlelke, fehér hattyúlelke van. Isteni keblei felől, amelyek a meggypiros ruha mély kivágásában ragyogtak, a testiség bódító illata áradt. Ellenben ha mégoly vonzó és különös volt is, megvallom, azért félttem is tőle. Emlékszem, mi, gyerkőcök, fociztunk, és a labda minduntalan átesett a veteményeskertjébe, a zöldhagyma-, uborka- és zöldsalátaágyások közé. Amikor már semmi módon nem tudott minket elzavarni onnan, Erzsébet egy szempillantás alatt dühödt sárkánnyá változott. Fölkapta aranylamé-szoknyáját, mi, gyerekek pedig, holtra rémülve mindattól, amit azon a borzasan feketéllő helyen láthatunk, ahol Erzsébet leginkább nő volt, hanyatt-homlok menekültünk, ki merre látott, mert korábban valaki már alaposan ránk ijesztett, hogy Betty vaginájának foga van, s ha túl közel megyünk hozzá, erőteljes kagylószirmaival bizony beszippanthat, s ekképpen visszaküld bennünket a nemlét sötétjébe. Én pedig akkor, amíg magamra hagyottan és mélyen megrendülve reszkettem valamelyik szénapadláson, és felidéztem magamban szőrös mindzsájának látványát, nem is voltam tudatában, hogy nekem most itt felfedte magát egy másik asszony, életemben először, anyám.

BORBÉLY János fordítása

MIAZMA

Tévéjáték-forgatókönyv

DEÁK FERENC

SZEMÉLYEK

PETAR LETIĆ, 50 éves

MARA, Petar felesége, 40 éves

EMÍLIA, Emi, Petar és Mara lánya, 24 éves

PERES ÁDÁM, Adi, Emi vőlegénye, 27 éves

PETRA, Petar anyja, 70 éves

KATIĆ őrnagy, katonai ügyész

ÜGYELETES

DR. MATIĆ

ÜGYFÉL

I. RENDÉSZ

II. RENDÉSZ

III. RENDÉSZ

Újvidék, 1999–2000

1.

Újvidék, 1999 májusa.

Betánia, a város előkelő villanegyede, az újjgazdagok fellegyára.

Adi, terepszínű katonai egyenruhában, szolgálati pisztollyal derékszíján, egy villa ízléstelenül magas kovácsoltvas kerítése előtt járkál, többször próbálkozik a kaputelefonnal, de nem működik.

A távolban hatalmas, sötét füstfelhő. Seb az azúrkék égen.

Az ápolt kertben, a kerítésen túl, Adi járkálását két pit bull kíséri furcsa párhuzamban.

Adi átmászik a kovácsoltvas kerítésen, megsimogatja a két ebet, és az épülethez megy. A bejárati ajtó zárva.

A hátsó ajtó is zárva.

A félemeleten egy ablak nyitva. Adi felmászik (az alpinisták könnyedségével), és belép a villa nappalijába, amely ebédlőben folytatódik. Az újjgazdagok NAGYON MODERN lakása ez, minden részlet arról árulkodik, hogy a belsőépítész IS megtett mindent, hogy a ház urának státusát kiemelje.

Adi nagyot sóhajt, majd egy oldalajtón a lépcsőházba megy, onnan az emeletre indul. Nyilvánvaló, hogy ismeri az épületet.

ADI (súgva) Emi... (Csend) Emi... Emikém! (Hangosabban) Emi...

(Csend) Istenem... Sehol senki... (Kiabál) EMI!

(Adi mögött, a nappali-ebédlőből nyíló ajtóban megjelenik Mara, amikor meglátja Adit, kezét ijedten arcához kapja. Bal szeme körül véraláfutás!)

MARA Te jó ég! Hogy jöttél?

ADI Mara néni, hol van Emi?

(Mara görcsösen kapaszkodik Adi karjába és tolja le, a kijárati ajtó felé.)

MARA Kérlek, azonnal távozz...

ADI (lázasan) Csak azt mondja meg, hol van Emi?

MARA Menekülj, nagyon kérlek...

(Adi meglepetésében nem találja fel magát.)

ADI Mi történik itt? Mara néni, ne tuszkoljon kifelé... Kérem...

MARA Nagy baj lesz, ha...

ADI Már elég nagy a baj. Álljon meg, kérem! Csak azt akarom megtudni...

(Mara most már szinte hisztérikusan taszítja a fiatalembert.)

MARA Bármely pillanatban megérkezhet! Hát miért nem akarsz megérteni?

ADI De... mit?

MARA Istenem, drága jó istenkém... Mit tegyek?

ADI Csak mondja meg...

(Mara mögött hirtelen megjelenik Petar. Mogorva, ellenséges arca jócskán dagadt és vörös az italtól.)

(Hirtelen csend.)

PETAR Hát te hogy kerülsz ide?

(Csend.)

MARA Nem én engedtem be...

PETAR Mégis: hogy jöttél be?

ADI Pero bácsi, hol van Emi?

PETAR Te hülye vagy, vagy süket? Azt kérdeztem: hogy jöttél be?

ADI Hát... az ablakon...

MARA Egyszer csak hallom, hogy...

PETAR Az ablakon, mi?

ADI Igen. Hol van Emi?

PETAR Tudod te, gyerek...

ADI Nem vagyok gyerek! Fáradt... igen...

PETAR Ne feleselj! És... egyáltalán... hogy kerülsz te IDE? HAZA?

ADI Pero bácsi, kérem, ne csinálják ezt velem. Április másodika óta semmi hír!

MARA Nézd, én a konyhában voltam, amikor...

PETAR Mara, hallgass! Na, fiú, most veled beszélek! Hogy jutottál haza?

ADI *(nagyot sóhajt, aztán végtelenül szomorúan)* Hát nem az a legfontosabb, hogy végre itt vagyok? Úgy fogadnak, mint egy betolakodó vadidegent. Tuszkolnak kifelé, akkor, amikor ebben a pokolban valahogy hazajutottam...

MARA Én nem tudtam, hogyan...

PETAR *(mérsékli magát, nagyot fúj, aztán hangnemet vált)* Na, jó. Jól van. *(Int, hogy fájadjon be a nappaliba, amit Adi meg is tesz. Mara, mint egy kivert eb, követi őket)* Ül le. *(Adi leül egy fotelba)* Mara!

MARA Igen?

PETAR Menj, készíts valami harapnivalót. (*Adi felé*) Megéheztél te is?
(*Mara még kérdezni szeretne valamit, de csak ácsorog, tördeli a kezét.*)

ADI Miért csinálják ezt velem?

(*Petar odamegy a pazar házibüféhez, válogat az italok között, aztán egy Chivas Regalt emel le, két poharat is vesz hozzá, önt is, az egyikből kortyint, a másikat Adi felé nyújtja, de amikor ez fejével nemet int, elébe teszi a geridonra.*)

PETAR (*csettint a nyelvével*) Nnnna! Egy korty Chivas Regalt. Létezik az, hogy valóban tizenkét éves?

ADI Nem tudom . . .

PETAR Nem vagyunk mi emberevők! (*A pohárra mutat*) Tessék.

ADI Tudja, hogy nem iszom . . .

PETAR Amikor bevonultál, valóban nem ittál. Azóta sok minden történt!

ADI Egyetlen telefonhívásomra sem jelentkezett . . .

PETAR (*cinikusan*) Mert te *onnan* fene sokszor hívhattál . . .

ADI Amíg a priština-i postát szét nem lötték, szinte naponta . . . De csak az üzenetrögzítő jelentkezett . . .

PETAR Tudod, fiú, *ezt* nem bírom benned. Ezt az őrjítő makacsságot.

ADI Bármikor hívtam, csak a *gép* válaszolt . . .

PETAR Mert te onnan, a Djeravicáról, legfeljebb, ha kéthetente hívhattál volna . . . Márpedig a hegyi határvadászok *mostanság* nem nagyon lebzselnek az albán határon. Te, valóban sok volt az iccipacsi a szkipetár csócselékkal? (*Észreveszi Marát, felfortyan*) Mi a jó istent toporogsz itt?

MARA Nem mondtad, hogy mit is készítek . . .

PETAR *Korcsolyát ehhez!* (*A poharát mutatja. Az asszony, bizonytalan-sággal az arcán, távozik*)

ADI Mindenre gondoltam már . . . Arra is, hogy talán a bombázáskor ő is . . .

PETAR (*sétálgat*) Milyen magasan van az a határvadász-laktanya? Amikor ott voltunk az ősszel, bizony, alig tudtam lélegezni. Van vagy háromezer méter, mi?

ADI Mondja meg, kérem, hol van Emi?

PETAR Háromezer méter?

ADI Meghalt?

PETAR Hát gyászban vagyunk mi? Na! Háromezer méter?

ADI Csak kétezer-hatszázhatvan.

PETAR Onnan meg külön művészet IDÁIG jutni . . . Na, igyál már.
Nem vagyunk mi emberevők.

ADI Amikor március 14-én utoljára együtt voltunk, valami meglepetést ígért. Nagyon titokzatos volt . . . Hát ez lenne az a meglepetés? Pero bácsi, kérem, mondja meg, mi történik itt? Hol van Emi? Miért nem válaszolt a leveleimre, de a telefon is állandóan rá van állítva az üzenetrögzítőre . . .

PETAR Most nyugodj meg, pihenj, mert biztos fáradt vagy . . . Mégis: hogy jöhettél haza? Szöktél?

ADI (*keserűen*) Igen. Szöktem.

PETAR Le a kalappal. Ahhoz aztán kell a kurázszi! Én azt hittem mindig, te egy nyimnyám vagy, közben átvered a jugoszláv hadsereg egész rendészetét! Na! Igyál már! Az út végére értél! Kész! Igyál! Nincs többé hajtás! (*Ő felhajtja az italt, újabbat önt magának, de állandóan keres valamit a tekintetével a környékén, aztán eszébe jut*) Hát persze! Jég, az nincs. Nincs villanyáram, jég sincs. Na! Szóval, nincs többé hajtás!

ADI Hát . . . voltaképp . . . nekem nincs sok időm; azért kérem, mondja meg, hol van Emi?

PETAR Jó. Róla is beszélünk majd. Mindent megbeszélünk majd. Jó?

ADI Pero bácsi, nem *beszélni akarok róla*, én *látni* akarom!

PETAR Most nem lehet. És ez a parancsoló hang is szúrja a fületem.

ADI A menyasszonyom . . . Pero bácsi! (*Felmutatja ujján a gyűrűt.*)

PETAR Hohó! Hohó, hékás! Talán csak *volt* menyasszonyod! Most meg különösképp érvényes ez a múlt idő! Egy katonaszökevény, ugyebár, nem lehet a család büszkesége. Csak azt nem tudom megérteni, hogyan sikerült ONNAN egész idáig eljutnod, még szolgálati pisztoly is van a derekadon . . .

ADI Valóban megdöbbenő, hogy egyetlen telefonhívásomat sem hallgatták meg, az üzenetrögzítőn sok volt . . .

PETAR Mit hallgattunk volna meg? A te nyafogásaidat? Meg hogy könyörögsz, bógsz, mint egy szaros kölyök? Hát az ilyesmire itt sem idő, sem gusztus! Na, nem iszol? Még mindig nem? Jó, akkor iszom én! És telefonálok. Jó? (*Szinte egyetlen korttyal küssza az italt. Mara jön be, hideg felvágottat tesz az asztalkára.*)

MARA Tessék . . . sajnos ez is megereszkedett, de hajnal óta nincs áramunk . . .

(Petar rámered a tálcára, elfutja a pulykaméreg.)

PETAR A KURVA HÉTSZENTSÉGÉT! Hát nem látod mit iszunk? Hát ennyit nem tanultál meg a kurva életben, hogy a Chivas Regalhoz korcsolyának nem megy a felvágott? Te ütődött liba! *(A felvágottat az asszony felé vágja dühében, az kitér a tálca elől, de azonnal szedegeti is a felvágottat a szőnyegről. Adi is segítene neki, de Petar erélyesen visszataszítja a fotelba. Mara tisztos távolból, visszafordulva várja, mikor szólhat.)*

MARA *(nagyon félénken)* Jó, jó . . . Akkor mi legyen?

PETAR Hogy mi legyen? Hát te mit rágcálnál a whisky mellé?

MARA Kérlek, ne kiabálj . . . Én nem iszom szeszes . . .

PETAR Még csak az kéne! Hozzál olajbogyót!

MARA Hogy ismét el ne vétsem, mondd már meg . . .

PETAR Görög olajbogyót! Csak görögöt! Értem?

MARA Hozom . . .

PETAR De ne a zöldet, hanem azt a FEKETÉT.

(Mara ismét nagyon elbizonytalanodva távozik.

Csend. Petar zakója belsőzsebéből előveszi a mobilt, vehemensen, primitíven BELEKOPOGJA a számot, vár.)

PETAR Na, akkor lássuk a medvét . . . *(A telefon foglaltat jelez.)* Csak pofáznak, pofáznak! A szökevények meg nyugodtan sétafikálnak az országban . . . No jó! Majd a seggetekre verek én . . .

ADI Beteg?

PETAR Derogál neked velem inni?

ADI Csak azt tudom biztosan, hogy nincs, nem volt módjában válaszolni, vagy telefonálni . . . Valami, vagy valaki meggátolta . . .

(Petar dölyfös fölényességgel vigyorog.)

PETAR Bezártam.

ADI Mit csinált?

PETAR Bezártam a szobájába.

ADI Jóságos isten! De, miért?

PETAR Szökési kísérletei miatt.

ADI Szökési . . . De hát hova . . . Merre?

PETAR Hozzád.

ADI Akkor nem is szökött, hisz a menyasszonyom.

PETAR Ezt már letárgyaltuk egyszer.

ADI Nem megy a fejembe . . . Mi történt itt az elmúlt két hónap alatt?

(Bombarobbanások. A porcelán- és üvegnekemű összekoccan, csörög.

Csend. Adi gyorsan felhajtja az italt, köhécsel. Petar mosolyog.)

PETAR Ez történt. És történik.

ADI Végigszórtak, ahogy jöttünk . . . De ennek mi köze Emihez?

PETAR Egyszerű dedukcióra sem vagy képes . . . Magasságos ég!

ADI Mert nem segít! Fél órája próbálom magam betájolni, de hiába!

Csak játszásként itt velem a macska-egér játékot. Amikor bevonultam, kis híján lakodalmat csaptak! Úgy kísértek ki, mint a saját gyerekeket . . . Csomagokat, pénzt küldtek! Az eskütételre is eljöttek, meg Emi is legalább havonta egyszer meglátogatott! Hát akkor hol kezdjem azt az átkozott dedukciót, Petar *elvtárs*? Mert a valamikori Pero bácsi, furamód, eltűnt. Ebbe a házba, boc: *villába*, ahova évek óta *hazajártam*, most az ablakon keresztül kell bejönnöm! Ahol három évig úgy feszítettek velem, mint az ígértes VEJKÓVAL, és állandóan odázták az esküvőt. Ahol bevontak a családi vállalkozásba, és ahol semmit nem kellett tennem, csak statisztáltam, és számba repült a sült galamb . . . Nos, kedves *após*, hogy is állunk mi ezzel a kurva dedukcióval?

(Petar szándékosan önt izléstelenül sok italt Adi poharába, s azt a kezébe is nyomja azonnal.)

PETAR Nicsak! Te kukorékolni is tudsz!

ADI *(iszik)* Tudok én mást is! *(Köhög)*

PETAR Hát ezt nem kellett volna *így* . . .

ADI Nofene! Most meg sajnálja tőlem ezt a tizenkét éves lötytyöt. Mert itt csak az a fasza gyerek, aki vedel! Hát akkor vedelek. Maga megitta a négy, vagy öt . . .

PETAR *(nevet)* . . . *KÉT* pohárral ittam! És nem sajnálom tőled ezt a *lötytyöt*, csak az zavar, hogy úgy iszod, mint ahogy egy külvárosi kocsmában azt az ócska lórét szokták. Nincs stílusod.

ADI Hát a Darányi-telep valóban nem a belváros! Ez nem volt titok sohasem . . .

(Mara behozza az olajbogyót, leteszi, és iszkol kifelé.)

MARA Igazi görög. . .

PETAR EFHÁRISZTÓ! Tán most szedted?

(*Adi rajtaütésszerűen ültében elalszik. Petar, kárörvendően, hangtalanul nevet.*)

MARA Nem volt fenn, a pincébe kellett mennem . . . Ahogy bombáztak, leborult az egyik pezsgőspolc . . . azt próbáltam . . .

PETAR (*most figyel csak oda Mara szavaira, odalép hozzá, dühében nagyot dobant*) MI?

MARA Az egyik pezsgőspolc . . .

PETAR A kurva édesanyjukat a fasiszta NATO-soknak! Melyik polc?

MARA Nem a DOM PERIGNON . . .

PETAR Na, akkor jó! A többit egye a fene! Ez a . . . kár hogy nem voltál itt.

MARA Mert?

PETAR A vejkód, a *néhai* vejkód megtáltosodott . . .

MARA Nem értem . . .

PETAR Éveken át kényeztetted, megesett a szíved rajta, és most elkezd követelőzni!

MARA Te hoztad a házba.

PETAR De te kényeztetted!

MARA Te mondtad, hogy végre van *egy fiad is!*

PETAR *Ilyesmit én soha ki nem ejtettem a számon!*

MARA Jó, leszek ismét bűnbak . . . Mit parancsolsz ebédre?

(*Petar megismétli a hívást a mobiltelefonon.*)

PETAR Most telefonálok, nem látod? (*A telefon kicseng, kapcsol.*)

ÜGYELETES (*telefonhang*) Katonai ügyészség, tessék.

PETAR Lekić vagyok, Katić őrnagyot kérem.

ÜGYELETES Ülésen van.

PETAR Fészkes fenét van ülésen, már megint kártyázik valamelyik óvóhelyen.

ÜGYELETES Nem értettem egész pontosan . . .

PETAR Á, semmi . . . Mondja meg neki, hogy sürgősen hívja vissza Letićet . . .

ÜGYELETES Lekićet . . .

PETAR Letić! T, mint tank! LETIĆ! *Lekić*, az montenegrói név!

ÜGYELETES Jó, hagyjuk most ezt, van nekem más dolgom is . . . (*A telefonhang megszűnik.*)

PETAR A szökevények randalíroznak az egész országban, nekik meg most, ugye, vannak fontosabb dolgaik is! Beszari banda! Na, mit bámulsz?

MARA Csak várom a választ.

PETAR Hát ez meg . . . amint látod . . .

MARA Nagyon fáradt lehet.

PETAR Egen. Ahogy számítom magamban, hát az albán határtól eddig, még légvonalban is, van vagy hatszáz kilométer, neki meg bizonyosan sokat kellett *keringőzni*, hogy észrevétlenül eljuthasson idáig. . . Eddig ez az egyetlen dolog, amiben igazán bizonyított, csak hogy rossz irányban . . . Ebben a rosszban EZ a JÓ!

MARA Itt már semmi sem jó . . .

PETAR Te valóban nem nyitottál neki ajtót?

MARA Nem. Egyszer csak itt állt Emi szobájának ajtajában.

PETAR Tehát igaz, amit mond. Valóban az ablakon jött be. De, ha meggondoljuk, fel kellett másznia valahogy . . .

MARA Alpinista volt . . .

PETAR Most már minden csak *volt*. Élő is csak *volt*.

MARA Végtelenül kegyetlen vagy.

PETAR Mert megjött az eszem? Mert végre látom, hogy csak fecse-reltem életemet? És kire? Mindig MÁSOKRA! Mert azt akartam mindenáron, hogy szeressenek az emberek! Hát EZ a hála . . . (*Adira téved a tekintete, felbőszül*) EZ! EZ!

MARA Jó lenne felhívni . . . Szeretném tudni, nincs-e valami . . .

PETAR (*nem hallja az asszonyt*) Mindig csak segítettem . . .

MARA Ha valóban így volt, önszántadból tetted, akkor most miért büntetsz másokat?

PETAR Aki a zsíromon élt, az most fizessen. Itt a végelszámolás napja! *Hé! Ébredés! Hé!*

ADI (*álmosan*) Igen . . . Igen . . .

PETAR De elpilledtünk! Vagy a LÖTTY ártott meg?

MARA Én ezt nem nézem . . . Ha eszedbe jut, mit szeretnél ebédelni, csak szólj . . . (*Megy a konyha felé, aztán az ajtóban megáll, onnan figyelő az eseményeket.*)

PETAR Valóban nem érdekel a kreatúrád? Mert a kebleden melengetted!

ADI Csak elgyötört vagyok . . . Az átkozottul hosszú út, meg a sok bizonytalanság . . . és nem a Chivas Regal . . .

PETAR Ez a liba azt mondja, nem nyitott neked ajtót.

ADI Mara néni nem nyitott ajtót. Az ablakon másztam be. Miért bántja most ezért is?

PETAR Mert van itt még valami . . .

ADI Pero bácsi, az istenért . . .

PETAR A bejárati kapu! Villanyzárás.

ADI Amikor van villanyáram, akkor a kaputelefon is működik. De most nincs.

PETAR És te megmásztad a három és fél méteres kerítést!

ADI Igen. Emihez jöttem . . .

PETAR De ott van még az Aga meg a Betty.

ADI Megörültek nekem.

PETAR Az én két pitbullom megörült NEKED!

ADI Igen.

MARA Pero, emlékezz rá, hogy . . .

PETAR Pofa be!

(Sípól a mobiltelefon, Petar veszi a vonalat.)

PETAR Igen.

KATICÉ *(telefonhang)* Pero, itt vagyok!

PETAR Na, végre a kártyapartinak?

KATICÉ *(bejön a kép is)* Ne számárkodj, nem látod, mi történik?

PETAR A saját szememmel! Itt van előttem!

KATICÉ *(Most látjuk, hogy vezetés közben, kocsiból jelentkezik.)* Ne hülyéskedj, nyakig vagyunk a szarban! Miért hívtál?

PETAR Egy katonaszökevény van nálam. Fegyvere is van . . .

KATICÉ Biztos szökevény?

PETAR Esküszöm, hogy az. Én helyeztettem olyan helyre, ahol nincs lötyögés!

KATICÉ Sejttem, kiről van szó. Erőszakoskodik?

(Adi keserű mosollyal, kicsit kábán figyel Petart.)

PETAR Túszul ejtette az egész családot. *(Adi nevet)* Hívd a rendészetet, nekem ott most nincs ismerősöm.

KATICÉ Hát . . . megpróbálok, de nehéz lesz . . . Szétlőtték a másik hidat is, nagy a zűr.

PETAR Őrnagy úr, tudod, hogy tartozol nekem!

KATICÉ Oké! Intézkedem! *Vége.* *(Vége a beszélgetésnek, de maradunk Katićtyal, aki szitkozódik, öklével belever a kormányba)* Hamarosan nem tartozom én neked, te gennycsomó! Ismét Petarnál.

PETAR (*megkönnyebbülten sóhajt*) Nnnna, fiú, most jön a meglepetés.
 ADI Igen. Jön a meglepetés. Csak ideérjen időben. Pero bácsi, régebben is szerette az ilyen kegyetlen kis szórakozást, de, ha lehet, most mellőzzük. Mara néni, segítsen, az istenre kérem! Emi és én egész életünket . . .

PETAR Hát nem megmondtam, hogy Emiről is beszélünk? Van időnk!
 Vagy mégiscsak sietsz?

(*Mara mögött megjelenik Petra, megöleli, most együtt figyelik a fejleményeket.*)

ADI (*órájára pillant*) Van még . . . körülbelül . . . egy órám. És nem azért jöttem, hogy itt szórakozzanak velem, hanem . . . Jó. Értettem, hogy Emi nincs itthon . . . Akkor hol van?

PETRA (*most Petar megrökönyödésére és Adi örömére, bejön*) Majd én megkeresem!

(*Petra megöleli Adit, Petar villámló szemekkel nézi anyját.*)

ADI Petra néni!

PETRA Szervusz, Adikám. Mikor érkeztél?

ADI Egy órája, ide meg . . . nemrég . . . Maga tudja, hol van Emi?

PETRA Megtudom, és találkozni fogtok. Ígérem.

PETAR Ez meg most mit jelentsen? Mi jogosít fel arra, hogy beleavatkozz a mi családi ügyeinkbe?

PETRA (*még egyszer megöleli a fiút, és indul kifelé.*) Szervusz, Adi. Most nyugodj meg, én utánajárok és a végére járok.

PETAR (*üvölt*) Semmi jogod, hogy ebbe beleavatkozz! Hat éve nem beszélsz velem, s akkor csak úgy megjelenesz, és beleköpsz a leve-sembe! Még ha ezerszer is az anyám vagy, akkor sem tűröm, hogy a családom életét veszélyeztesd!

MARA Nem is hallotta.

PETAR Na, fiú, boldog vagy?

ADI Legalább valaki segíteni akar.

PETAR Azért azt még meglátjuk!

ADI Hát, kedves *túszok*, erre inni kell.

(*Most Adi veszi a flakát és önt, iszik is. Petar dühében fuldokol, ismét a mobiltelefonját veszi elő.*)

PETAR (*telefonhang, kicsöng*) Matic professzort kérem.

(*Klinikán vagyunk, Matic professzor két fiatalabb orvossal érkezik a kabinetjébe. Veszi a vonalat.*)

Dr. MATIĆ Tessék, én vagyok.

(Képi párhuzam.)

PETAR Letić Petar vagyok, Emília édesapja.

Dr. MATIĆ *(köhécsel, egy kis hezitálás után, keserű fintorral folytatja)*

Üdvözlöm. Tessék.

PETAR Hogy is mondjam . . .

(Adi lassan megéri, hogy most Emiről is szó van, komoran közeledik Petarhoz, az állandóan távolodik.)

Dr. MATIĆ Valami baj van?

PETAR Az anyám . . . Azt hiszem, az anyám önökhöz indult, a klinikára . . .

Dr. MATIĆ Na, és?

PETAR Ez a látogatás számomra . . . Hogy is mondjam . . .

Dr. MATIĆ Azt ajánlja, hogy ne engedélyezzük a látogatást?

MARA Az anyádról van szó . . .

ADI *(ugrik a telefonért, de Petar keményen ellöki)* Emiről van szó! Hová vitték? Adja ide! Beszélni akarok vele!

PETAR Pofa be!

Dr. MÁTICS De kérem . . .

PETAR Bocsánat, nem magának mondtam . . . Szóval, ha lehetne . . .

Dr. MATIĆ Nézze, ez magánklinika, és itt a rezsim . . . *(Egy orvosnő rohan be Matićhoz, az lefedi a kagylót és meghallgatja az izgatott, sűgva mondott jelentést, int az orvosnőnek, az elfut. A professzor nagyot fúj)* Te jó ég!

PETAR Mi történt? *(Mellette Mara és Adi feszülten várakoznak.)*

Dr. MATIĆ Letić úr, most be kell fejeznünk a beszélgetést. A viszont-hallásra.

(A telefonbeszélgetés megszakad, a klinikai kép eltűnik.)

MARA Valami baj lehet . . .

PETAR Pofa be. Miért lenne baj?

ADI Tudtam, hogy beteg. Miért nem mondták? Miért titkolják előlem?

PETAR Mert te vagy az oka!

ADI Minek vagyok én az oka?

PETAR Mindennek!

ADI Hát ez a siketek csevegése . . .

PETAR Befészkeled magad a családba, aztán megfertőzöd, bomlasztod!

ADI Kötözni való bolond, esküszöm . . .
 MARA Hagyjátok abba, kérlek benneteket . . . (Sír.)
 PETAR Tudod, mi vagy te?
 ADI A veje leszek, akarja, vagy nem . . .
 PETAR Tudod, mi vagy te?
 ADI Az az ember, aki imádja egyetlen lányát!
 PETAR Két lábon járó istenverés vagy!
 ADI Azelőtt nem így beszélt.
 PETAR Azelőtt . . . nem láttam a dolgokat ilyen tisztán!
 MARA Kérlek, az istenre kérlek, mit mondott?
 PETAR (*fenyegeti Adit*) Te! Te!
 ADI Azt hittem, hogy végtelenül szereti Emit . . .
 PETAR Csakhogy a szeretet a lehető legnagyobb felelősséggel jár!
 ADI Ugyanazt vallom! Pero bácsi . . .
 PETAR Elég legyen ebből a péróbácsizásból! Van nekem becsületes
 nevem!
 ADI De hát maga kért annak idején, hogy így nevezzem . . .
 PETAR Az akkor volt. (*Ismét visszafogja magát*) Na, igyál, fiú!
 (*Isznak mindketten.*)
 ADI Ha csak ez kell a békességhez . . .
 PETAR Mert figyelj ide! Mert amikor azt mondod *Pero*... Na, mit
 érzel?
 ADI (*köhécsel, a torka elszorul az italtól*) Semmit . . .
 PETAR Ph . . . ph . . . *pihe*. Toll. Semmi. Elviszi az első szellő. Hát én
 nem vagyok *pihe*!
 ADI Maga PETAR.
 PETAR Így van! És az mit jelent?
 ADI Kő. Latinul *petra*. Nőnemű főnév.
 PETAR (*felüvölt*) *Én nem vagyok nőnemű főnév! Én Petar vagyok. Petra*
az anyám, aki annyira szeretett, hogy a saját nevének hímnemű
változatát szabta rám. És ne játsszad itt nekem az eszedet, mert a
meglepetés idő előtt megjön!
 (*Kifulladt, törli a homlokát. Kiönti a maradék italt, az üveget el*
akarja dobni, Mara észreveszi, odaugrik.)
 MARA Add . . . a büfében van tartalék . . . És . . . ebédre . . .

PETAR Du Barry-krémleves, provencei borjúrolád, remoulade-mártásos zeller, périgordi diós-charlotte, rokfort . . . Bort majd én hozok.

Az nem való asszonykézbe! Konyak . . .

MARA Van idefenn . . . *(Körülnéz, aztán elmegy.)*

PETAR Nahát! Egész családias a hangulat. Vagy nem? Pedig iparkodunk. Na, igyunk pertut.

ADI *(végtelenül szomorúan)* Ha könnyít a szíven . . .

PETAR Egészségedre.

ADI Egészségedre.

(Megisszák az italt, csak úgy, simán.)

PETAR A puszi elmaradhat.

ADI El.

PETAR Látod, megy ez, mint a karikacsapás.

VÁGÁS

(Petar és Adi a pincében megkísérlik menteni az üvegcserepek közül az egészszen maradt palackokat.)

Adi észreveszi a fegyveresládákat, egyikbe belekukkant, tojásgránátok vannak benne. Vállat von.)

ADI Pe . . . Petar, kérlek, segíts megértenem, mi az, ami egyszerre nem jó neked?

PETAR Semmi se jó.

ADI Mi a vétkem? Hogyan lettem kegyvesztett?

PETAR Nem ugrik be?

ADI Nem. Semmi.

PETAR Pedig amilyen összetettnek tűnik, olyan egyszerű . . .

(Három egymás utáni bombarobbanás. A házban most nagyobb a recsegés-ropogás. Újabb palackok hullanak a padlóra.)

PETAR Hát, a többi között, EZ!

ADI Mi?

PETAR A bombázások.

ADI Három cimborámat tépték darabokra a gránátok . . .

PETAR De TEGED nem!

ADI Most EZ a bűnöm?

(Petar a magával hozott üvegből önt az itt kéznél lévő poharakba.)

PETAR Na, igyunk! Á la votre!
 ADI Látom, melengeted őket. A szürkéket . . .
 PETAR A szürkéket? Igen. Életem legszebb hat esztendeje. Lyon,
 Dijon, Metz, Liège, végül Lille.
 ADI Pedig most ők is lőnek ránk.
 PETAR *Rám*. Terád vigyáznak.

VÁGÁS

(Ismét a nappaliban.

*Csend. Adi most figyel fel a nagy vitrinre, ahol fegyverek vannak szép
 rendben felsorakoztatva. Van itt a legmodernebb marokfegyvertől a táv-
 csöves nehézfegyverig, aknavetőig minden. Közlebről is megszemléli.)*

ADI A . . . herendik, meg a zsolnaik elköltöztek a vitrinből.

PETAR Utilitarista lettem. A kuncsaftok látni akarják a portékát.

ADI Ilyen távcsöves gépfegyvert még nem is láttam.

PETAR És ezt a kézi aknavetőt?

ADI Ez nem Stinger, látom . . .

PETAR A Stinger az árnyékába sem állhat! Na, szervusz!

*(Inna, de a pohár üres, a vitrinből újabbat vesz elő, bont fel, közben
 rágcsálja az olajbogyót, a magvakat csak úgy, az asztalra köpi.
 Közben önt mind a két pohárba. Ő azonnal iszik.)*

ADI Túl nagy a tempó!

PETAR Tudod, kezdem sajnálni, hogy selejt vagy.

ADI Mert az vagyok?

PETAR Ha belegondolok: nem is a te bűnöd. Olyan ez, mint amikor
 a bácskaiak azt mondják: bánáginak lenni nem bűn, csak szégyen.

ADI Hol itt az összefüggés?

PETAR Sajnos, nincs villanyáram. Nem mutathatom be neked azt a
 tanmesét, amely megkönnyítené a dolgomat. Mert ez, voltaképp,
 mélységesen tudományos eredetű valami . . . Minden a genetikán
 alapszik . . . *(Átcsap egy másik, de idetartozó témába)* Az átkozott
 dögök! *(Kiabál)* Az átkozott dögök! Egy vagyont adtam értük! És
 elárultak! *(Karonfogja Adit, MEGHITTEN beszél)* Mielőtt megvet-
 tem volna őket, elvittek egy kutyaviadalra. Ott láttam, mily magas
 a fájdalomküszöbük. Tépték egymást, és egy nyikkanást sem hal-

lottunk . . . Azt mondták, négy lábon járó piranhák . . . És az első alkalommal, amikor valóban bizonyíthattak volna, csak úgy beszélnek mellettük.

ADI Na, nem SÉTÁLTAK . . . én jöttem be. ÉN.

PETAR Még meg is örültek . . . NEKED! Ez az árulás csimborasszója! Te is elárultál. Emília is. Csupa árulás körös-körül . . . *(Sípól a mobiltelefonja)* Tessék.

ÜGYFÉL *(telefonhang)* Jó napot kívánok. Lekié úrral szeretnék beszélni.

(Párhuzamos kép. Az ügyfél egy zajos, piszkos, füstös kiskocsmából jelentkezik.)

PETAR Olyan itt nincs, Letiéc van, Lekiéc nincs. Azt Montenegróban keresse. Az ott egy nagy törzs, tudja! Ők törzsi életet élnek. *(Nevet)*

ÜGYFÉL Elnézést . . . bizonyosan elhibáztam. Nem figyeltem, amikor Potkonjak mondta a nevét . . .

PETAR Melyik Potkonjak?

ÜGYFÉL Obren.

PETAR Nem Obrad?

ÜGYFÉL Biztos Obren.

PETAR Jó. Akkor hallgatom.

ÜGYFÉL Három Smith-Weson, ezer töltény.

PETAR Tovább.

ÜGYFÉL Nincs tovább.

(Csend.)

PETAR Na, akkor nagyon figyelj ide! Én kis falusi tyúktolvajokat nem fegyverzek fel. Ami neked kell, azt bármelyik zöldségpiacon megveheted. És most szállj le rólam, mert különben baj lesz. A NATO macskafasz mellett, amiben tenéked részed lesz!

(A vonal megszakad, marad az ügyfél bánygú arca, ahogy odahajol cimborájához a söntés mellett.)

ÜGYFÉL Hát ez hülye . . . nem kell neki a lóvé!

(Ismét Petarnál.)

ADI Hígul a piac?

PETAR Csak provokáció. Na. Hol is hagytam abba?

ADI Genetika, árulás . . .

PETAR Ja, igen. A két pitbull. Hogy csak úgy bejöttél mellettük . . .

ADI Mit csodálkozol ezen, hisz . . .

- PETAR Nem csodálkozom. Gyűlölök! Nem tűröm az árulást!
- ADI Itt aztán nincs szó árulásról. Petar, miért nem figyelsz oda az előzményekre?
- PETAR Mert minden az *előzményeknél* baszódott el. Azokat akarom most kivakarni az életemből!
- ADI Emi is *előzmény*?
- PETAR Itt te vagy az előzmény. Na, igyál. Látod, van még ebből a LÖTTYből, és nem is sajnálom tőled. Mert én szeretem az embe-
reket. Úgy is lehet mondani, hogy altruista vagyok. Ezt veled kap-
csolatosan százszor is bizonyítottam.
- ADI Látom, jókedvedben vagy . . .
- PETAR Te meg nem is sejtéd, mi vár rád . . .
- ADI Talán így a jó . . . Petra néni megígérte, hogy azért mégis látni fogom ma Emit. Akkor már nem is fontos, mi a fene ütött beléd, hogy így meghurcolsz bennünket.
- PETAR Az anyám már jócskán szenilis.
(*Adi valóban felszabadultabb, de FOGJA az ital is.*)
- ADI Akkor, egészségünkre . . .
- PETAR Á la votre! Csak érezd magad otthon. Ez már a *fajtádban* van. Nem is szégyellitek magatokat, hogy mások történelmi otthonában vagytok, a fene ette volna meg azt a gané Broz Jóskát!
- ADI Most meg mit keres itt az öreg?
- PETAR Mert az átkozott mákonyos légkörével mindenkit megbolondított. (*Iszik, imbolyog, rágja az olajbogyót és most már szétköpködi a magokat az egész nappaliban*) Engem is. De most már tudom, ki vagyok, és hogy mivel tartozom a nemzetemnek.
- ADI Ez bizonyosan felemelő érzés . . .
(*Petar szigorúan, hosszan, a részegek veszélyes tekintetével nézi Adit.*)
- PETAR Fiú! Te velem szándékozol tengelyt akasztani?
- ADI Ó, dehogy! Csak szeretném kihasználni a pertu adta előnyöket. Vagy ez most nem ildomos? Végtére is a vőd leszek . . .
- PETAR Hamarosan csak egy hulla leszel, fiú . . .
- ADI (*iszik, bólogat, hogy érti*) Ó, a pribékek . . .
- PETAR A katonai rendészet!
- ADI Mert betörtem a házádba . . . ?
- PETAR Mert most, amikor hadiállapot van, te meglógsz a legszentebb feladatod előtt . . .

ADI Te, Petar, jó lenne azért eldönteni: mi is a baj velem?

(A csillár egyszerre beragyogja a nappalít. Petar most valami aljas indíttatású vigyorral fordul Adi felé. Magasra emeli mutatóujját, hogy hangsúlyozza az elkövetkezendőket.)

Teatrális mozdulattal önti Adi poharába az italt, aztán behúzza a függönnyt, majd bekapcsolja a tévét, beindítja a képmagnót.

Lalović világhírű dokumentumfilmjéből, az Utolsó mennyországból látjuk azt a jelenetet, amely egy patak két partján élő hangyák, a barnák és sárgák élethalálharcát mutatja be. Amikor kifut a nyilván mindig előre IDE állított jelenet, Petar kikapcsolja a tévét, széthúzza a függönnyt, és elégedetten a tenyerébe csap.)

PETAR Genetika, fiú, genetika!

ADI Te, ez így túl nehéz nekem . . .

PETAR Az a baj, hogy téves génjeid vannak!

ADI Mert te belelélsz a génjeimbe . . .

PETAR Bele.

ADI És ezt hogyan csinálod, ha szabad kérdezni?

PETAR Szabad.

ADI Akkor kérdezem.

PETAR Te nem is vagy kódolva, fiú!

ADI Ez már egyenes beszéd! Le a kalappal.

PETAR Az első lépcső visszafelé: az anyád, például!

(Csend.)

ADI *(szomorúan)* Te most már valóban részeg vagy, Petarkám, keménykém, szilárdkám! Most már nagyon látszik, hogy megőrültél!

PETAR *Kifelé! Ki az otthonomból, te gané! Te senkiházi! Kifelé! Mars az anyádba, te bitang, te szélhámos, te rohadék!*

(Mara kötényben fut be, megrémülten áll felbőszült férje elé.)

MARA Jó ég! Pero, kérlek, ne! Ne!

ADI *(ő is begerjed)* Petar Letić, az értelmiségi! A nagyvonalú kozmopolita! Úgy is lehetne mondani: altruista!

MARA Adi, kérlek, ne ingereld . . .

PETAR *(kifulladásra)* Takarodj előlem! Mert a saját kezemmel fojtalak meg!

MARA Pero, kérlek, nyugodj meg . . . Ül vissza . . . Na . . .

PETAR Kitekerem a nyakad, te pimasz csavargó!

(Petart egyszerre hányinger kergeti ki a fürdőszobába.)

Hallani, ahogy „nyúzza a macskát”, Mara rémülten a kezét tördeli. Adi odalép hozzá, megöleli. Az asszony a fiú vállára hájtja a fejét, és halkan zokog.)

VÁGÁS

(Adi ülve alszik a fotelban, Petar meg a rekamién fekszik szétvetett kezekkel és horkol. A tévén ismét megy a már említett jelenet.)

VÁGÁS

(Mintha mi sem történt volna, ismét isznak és vitáznak.)

ADI Amikor Szalonikiba kellett mennem havonta egyszer, akkor nem voltam pimasz csavargó?

PETAR *(nagyon szórakoztatja a kérdés)* Hát nem ugrott be?

MARA Pero, kérlek, ne . . .

PETAR Mit mondtam én rólad az előbb? *(Nevet)*

MARA Na, ülj már le, nyugodj meg végre! Na!

ADI Soha nem mondtad, miért kellett nekem havonta Szalonikiba utaznom, megszállnom abban a fényűző szállodában, aztán három-négy nap után hazajönnöm . . . Csak úgy . . . semmiért? Milyen játék volt az, Petarkám?

MARA Ádám, most már elég legyen! Nem látod, mennyire felzaklattad?

PETAR *(nevet)* Hadd jöjjön ki belőle a sok MIÉRT . . .

MARA Hagyjátok abba! Elegendő volt! Mind a ketten ittasak vagytok!

(Csend. Újra isznak.)

PETAR Szaloniki?

MARA Kérlek, hagyd abba te is!

PETAR Hát nem érezted magad jól a csodálatos Periklészben?

ADI Remekül. Mert vártam, mikor ér valami FURCSA meglepetés, mert hogy nem volt tiszta ügy, azt tőlem nagyobb balek is megérezte volna.

PETAR *(nevet)* Hogy balek? Óriási! Most is az vagy! Hát ki a fenének kellene a családban egy ilyen „mintabalek”? Ez is bizonyítja, hogy NEKEM van igazam!

ADI Ha már úgysem lehet kikerülni az anyámat, akkor, kérlek, *kövecském*, fejezzed be *tudományos értekezéset* . . .

PETAR De előbb Szaloniki, jó?

ADI Hogy sokba kerültem neked, meg miegymás . . .

PETAR ÉN dolgoztam, te meg nassoltál . . .

ADI Te orcád verítékével teremtetted meg a család betévéjét, én meg heremód feléltem e javak egy jelentős részét. Mert azt már én is tudtam, hogy nem a francia borok és az Artois sör behozatalával foglalkozol Hellasz közvetítésével . . .

PETAR Óvadék!

ADI (*Adi gondolkodni próbál, de végül csak legyint*) Folytatod a kvízt? Megértem, ebben mindig győztél. Te szabta meg a szabályokat, te állítottad össze a kérdéseket, és te tudtad a pontos válaszokat is . . . Régi szerb közmondás szerint: *a kádi perel, a kádi tétlkezik is.*

MARA Könyörgöm, ne kezdjétek újra . . .

PETAR Óvadék voltál. Élő óvadék.

ADI Megmérettettem!

PETAR És elfogadtak.

ADI Ha te, történetesen elfuserárod, a vejkójelöltet lepuffantják. Mert kéznél van.

PETAR Végre! Na, erre inni kell!

MARA Nem lehetne mellőzni?

PETAR Ne rikoltozz itt a fejünk felett! Mi van az ebédde!

MARA Megyek, csak arra kérlek . . .

PETAR Ne károgj már, ha lehet. Te is jól tudod, hogy én egy születt . . .

MARA . . . altruista vagy! Az vagy. Bizonyítja a két repedt bordám.

PETAR (*nevet*) Olyan ügyetlenül kacszál egész nap a házban . . . Főleg a lépcsőkön . . . Aztán, ha elvágódsz, mindig én vagyok a hibás . . .

MARA Ez a te altruizmusod . . .

(*Mara távozik, de rettegve néz vissza többször is. Csend.*)

PETAR Na, elment. Továbbra sem értem, mi a fenéért akarsz te nősülni? Hát nem látod, milyen kibírhatatlanul buta és nyűgös az asszonynép? Egy keményebb eszmecezerét sem bír elviselni hisztéria nélkül . . .

ADI Emi sem különb?

PETAR Nézd, mi férfiak vagyunk, ugye . . .

ADI Ez már kitüntetés a számomra . . .

PETAR De a nő, az nő!

ADI Szaloniki elaborálva, tehát ad acta!

PETAR Hol is tartottunk?

ADI A nő, az nő.

PETAR Ez igaz, de mit is akartam ezzel?

ADI Petra néni is nő, anyám is nő volt . . .

PETAR AHA! MEGVAN! (*Belekarol, szinte barátian sétáltatja a szobában, ahogy előadja filozófiáját*) Figyelj csak ide, fiú! A dolgok menzúráját eredetük adja meg. Ebben van a lényeg. Én nagyon komoly munkát végeztem, nagyon alapos kutatómunkát folytattam. Ebbe, persze, bevontam kiváló szaktekintélyeket is, mert, ugye, nagyon fontos, sőt! SÓT, a világon a legfontosabb: milyen lesz a *folytatásod*? Az ivadékod! Kik viszik tovább a stafétabotot?

ADI És, mit mondanak a *szaktekintélyek*: kik viszik tovább?

PETAR Vannak végtelenül furcsa jelenségek, amelyek óriási elővigyázatosságot követelnek, például . . .

ADI Például . . .

PETAR Én csak hallottam róla, de most beleborzadok, ha eszembe jut, például a hemofília. Női ágon terjed, és csak férfi leszármazottakon mutatható ki. Borzalmas . . .

ADI És rajtam mi mutatható ki? Vagy nem ide akarsz kilyukadni?

PETAR Nézd, ez nem olyan egyszerű . . . Szegény édesanyád, ugye . . .

ADI Talán csak nem az öröklődő . . . ?

PETAR (*közbevág*) Mondom, hogy a genetika . . . (*Ismét átcsap másik témába, dühbe gurul, kiabál*) Itt is átverték. Senkiben nem bízhatasz meg. Az átkozottak! Csak etetjük, ajnározzuk őket, közben semmi haszon belőlük. Hát ezt nem hagyhatom büntetlenül . . . (*A vitrinből egy UZI-t vesz magához, tettetett jóindulattal int Adi felé, aki most nagyon elkomorlyodik*) Te csak ülj itt, és iszogasd a LÖTTYÖT, közben figyelj! Harcedzett vagy, tehát ez neked nem fog meglepetést okozni. Hogy miért kell figyelned? Mert jó lenne, ha elgondolkodnál az összefüggéseken. Akkor, fiú, te csak ülj itt szépen és . . . Várjunk csak . . . Várjunk csak! Miféle hülye név az hogy Adi?

ADI Mindenki így hív, te is így hívtál azelőtt . . . Ádám a nevem, de Adinak hívnak. Mi ebben a különös?

PETAR Mert, ha már az öröklődő nyavalyákról beszélünk, itt van például a szifilisz . . . Tudod-e, hogy a ti fene nagy költőtök, az *Ady*, szifiliszben halt meg?

ADI És ez most minek legyen az apropója?

PETAR Az örökléstanban . . .

ADI Álljunk csak meg egy kicsit, Petar! Akarod, hogy gyorsan felsoroljak egy csomó embert a világ minden tájáról, kitűnő, nagy koponyákat, akik szifiliszben haltak meg?

PETAR Lehet, de az ÉN FAJTÁMBAN EGYET SEM TALÁLSZ!

ADI És a nagy költő, érsek és államfő, a Petar Petrović Njegoš?

PETAR Pocskondiázol, fiú?

ADI A fenét! Amikor kihantolták, a tudósok pontosan kimutatták . . .

PETAR Ő montenegrói volt! Én a *saját* nemzetemről beszélek!

ADI Nem nagy következtetés. Nem tudod, mit akarsz mondani . . .

PETAR Ha továbbra sem vagy hajlandó olvasni a sorok között, TES-SÉK! ESSEN KI A SZEMED! *(Tántorogva indul a kijárat felé)*
Lukadjon ki a dobhártyád! TESSÉK! *(Kimegy, Adi leteszi a poharát, és odamegy az ablakhoz. Látja, amint Petar tántorog az udvaron, keresgél, kiabál. Adi mellett megjelenik Mara is. Együtt nézik Petar tántorgását. Mara észbe kap, és sírva szalad a kijárat felé, de időközben Petar két rövid sorozattal végez a kutyákkal. Utána leborul tetemeikre, mintha sírna. Aztán elalszik.)*

(Mara visszajön, lerogy az egyik fotelba, és hangtalanul sír.)

MARA Ez valóban megőrült . . . Mi lesz ennek a vége, mindenhatóm?

ADI Továbbra sem akar nekem segíteni?

MARA Nem bírok! Nem merek . . . *(Elfásult hangon beszél)* Két hónapja, amikor belépett új pártjába, pokollá vált az életünk . . . Adikám, kérlek, menekülj innen, látod, hogy beszámíthatatlan. Mindenkin élvezkedik, gyaláz, garázdálkodik, lövöldöz . . . Kérlek, távozz, menekülj mielőbb! Igazán örülök, hogy hazajutottál, de túl nagy az áldozat, a kockázat . . . Emília is nagyon szenved . . . Ő szenved a legtöbbet . . . de . . . talán . . .

(Petar jelenik meg, a kutyák vére befoltozta öltönyét.)

PETAR Na! Mi van? Nem táncol a medve! Kifelé. Nincs komplot! Nincs rá idő! *Felgyorsultak az események, ahogyan a hírlapírók mondják!*

ADI Altruizmus a javából.

PETAR Na, kapd el! *(Odadobja az UZI-t, Adi elkapja.)*

ADI Ez meg mi?

PETAR Jó fogású, ugye?

ADI A szerszám lehet az, a fegyver sohasem . . .

PETAR De azért magaddal hoztad ezt a finom kis CZ-t.

ADI Másként nem jöhöttem . . .

PETAR Na! *(Odadob neki egy pisztolyt is, Adi megfogja.)*

ADI Hagyd abba!

PETAR Neked adom. Szép kis Beretta.

ADI Edd meg az arzenálodat. *(A fegyvereket az ásztalra teszi.)*

PETAR Iszunk, fiú?

ADI Én . . . *(Undorodva)* Inkább nem . . .

PETAR Ezt azért mégsem lehet! Én mindig is pártoltalak, támogattalak . . .

ADI Jó . . . És mi volt azzal a három kamion karácsonyfával? Hogy csak addig vigyázzak rájuk, amíg megkapják az engedélyeket . . .

PETAR *(kacag)* Hát az jó hecc volt! Kitűnő!

ADI Három hét a vizsgálatiban . . . Tüdőgyulladás a fogdában!

PETAR De kihoztalak onnan, nem?

ADI A rokonod, vagy ki volt, szépen kivágta valakinek a csemeteerdejét, s az egészet az én nyakamba sóztátok. Ez volt a hecc, basszon meg a heccelő rokonod!

PETAR *(kacag)* Te, Ádám, kezdelek ismét megkedvelni . . . Kitűnő humorérzéked van . . . Sajnos . . . nem lehetsz a vejem . . .

ADI Azt már nem te fogod eldönteni! Emi huszonnégy, én huszonhét éves vagyok . . . Kihozom én őt a klinikáról még ma . . . Úristen, negyed órám sem maradt! Hol az a klinika?

PETAR Nem lehet, fiú! Találkád van! Meg itt az ebéd is! A fejedelmi . . .

(Bombarobbanások, aztán a légelhárítás pokoli tüze.)

PETAR Tönkreteszitek az italkészletemet!

ADI Nekem panaszkodszt?

PETAR Persze. Te is odatartozol! Fajtád szerint. Ti, magyarok, amióta létezik történeti emlékezés, mindig a téves oldalon voltatok . . .

ADI Nézd meg az egyenruhámat! Petar, ébredj fel! Az előbb mondtad az őrnagyodnak, hogy TE irányítottál olyan helyre . . .

PETAR Djeravica. Hány méter magasan?

ADI Csupán egy kis szaros szatócs vagy, maradtál. A nagy üzletből, az igazi nagy vállalkozásból kihagytak. Te mégiscsak vidéki kis tyúktolvajokat fegyverzel fel. Csak azt nem tudom, ki most az óvadék . . .

PETAR Adu? Van adum! Az anyád az adum. Értsd már egyszer meg, hogy téves egyed vagy. Nézd, fiú, ti magyarok világelőők vagytok az öngyilkosságban. Anyád is az volt.

ADI Na, most már csak Gobineau hiányzik a fajelméletével . . . Kezdjük a koponyaméréssel, Petrus?

PETAR Az én családomban ilyen téves gén nem keveredhet bele! Mi visszamenőleg hétszáz éve makkegészségesek vagyunk!

PETRA *(becsapja maga mögött az ajtót, és Petar elé áll)* Apád részegségében lett öngyilkos. Nagypád, a híres első világháborús káplár, a kovini elmeegógyintézetben végezte. Ő is a pálinka áldozata lett. Jó úton haladsz, hogy mások segítsége nélkül te is teljesen megzavarodj. Akkor legalább beleférsz a politikai matricába . . . Ott most csak ilyenek kellenek!

(Csend.)

PETAR Te . . . ismét . . . Miért jöttél vissza, ha szabad kérdezni?

ADI Petra néni, kérem . . .

PETRA Adi, nem tudom betartani ígéretemet, mert ez a szívemből és testemből szakadt gazember kidobott a klinikáról. De Eminek eljuttattam egy üzenetet, már tudja, hogy itthon, hogy itt vagy . . .

PETAR *Itt mindenki ellenem van! Mindenki ellenem sorakozott fel! Ez az emberi ürülék az oka mindennek! A magyarok! Az árulók! A szörnyetegek!*

PETRA Mit hordassz itt össze hetet-havat? Ádám édesanyja rákos volt . . .

ADI Nem tűrhette a fájdalmakat tovább . . .

PETRA Te meg, Petar, nem akartál segíteni, hogy morfiumhoz jusson. Pedig a kezeden volt a magánpatikák egész hálózata, a te kezeden került minden emberbaráti gyógyszersegély, amiért aztán olyan árakat kértél dollárban, márkában, hogy csak . . .

ADI Ezt én nem is tudtam . . .

PETAR Mindenki áruló! A két bullterrier is . . .

PETRA Láttam: szép kis hekatomba.

PETAR Nem csak hogy beeresztették ezt a . . . ezt a . . . hanem még meg is örültek neki!

PETRA Kölyökkutya koruk óta ismerték Ádámot. Rajongtak érte mindig. Te idióta, te! Ha te képtelen vagy szeretni, azt hiszed, senki és semmi nem érez szeretetet . . .

PETAR (*sír*) Mindig ezt tetted velem! Soha semmi sem volt jó, amit csináltam . . . Mindig csak a Miloš, a Miloš!

PETRA Mert becsületes ember volt. De addig nem nyugodtál, amíg meg nem ölted . . .

PETAR Senkit sem öltem meg!

PETRA Ó, nem a saját kezdeddel. Csak elküldted Szarajevóba az elmenekült zsidók ékszeréért. Te, ugyebár, nem mertél elmenni, de az öcsédet addig nyaggattad, amíg el nem utazott. Elutazott a biztos halálba. Ez vagy te. Felhasználni mindenkit, aki hagyja, aki bármire alkalmas lenne . . . Mit tettél a saját gyerekeddel, te bitang? Mit vétett az az ártatlan teremtés? És ez itt?

PETAR Évekig nem beszélsz velem, most meg ez az idegen kedvesebb mint a saját gyereked . . .

PETRA Évekig. Pontosán 1992. június 29-e óta. Amikor eltemettem Milošt. Amikor megtudtam, mire vagy képes. Azóta. És most azért jöttem, mert meghallottam, hogy Marát, a szerencsétlen Máriát is nagyon megverted, hogy a lányodat hetekig drogoztad, hogy végül elszállítsad, úgy eszméletlenül, ebbe a sintérházba! Petar, régóta szégyenkezem miattad, de nyeltem a könnyeimet akkor is, amikor a Párt nevében, megbízottként Franciaországba meg Belgiumba mentél, hogy, ugye, ápd a vendégmunkások hazafiasságát, de igazából titkos jelentéseket készítettél róluk. Aztán lassan zsarolni kezdted őket, amíg meg nem elégték és félholtra nem vertek. Ez a te kommunista arcképed . . . a mostanit már nem is kell titkolni!

PETAR Mama, ezt miért csinálod velem? Egy vadidegen előtt! Még csak védekezni sem tudok . . .

PETRA Az igazsággal szemben semmi esélyed! Anyáddal szemben pedig különösképp nincs esélyed! Meg kell, hogy állítsalak! Ebben a zűrés időben aligha akad valaki, aki meg merné tenni. Ez a bombázás is úgy jött, mintha TI rendeltétek volna meg. Most aztán lehet fosztogatni, gyilkolni, garázdálkodni!

PETAR Paranoia!

PETRA Antik dráma.

PETAR A gyermekgyilkos anya!

PETRA A testvérgyilkos Káin! Mert a te bűnöd ŐSBŰN!

PETAR Ó, dehogya az enyém! ITT VAN A BŰN! Itt van a szenvedés eredete. ÁDÁM!

ADI Petra néni, kérem, hol van Emi? Hol van az a klinika? Elmegyek érte.

PETAR Nem mégis te sehova!

PETRA De igenis elmegy!

(Ebben a pillanatban Emi jelenik meg, öve körül véres lepedő. Egyszerre ugranak oda, karolják fel. Petar gyűlölettel nézi őket.)

MARA *(fölsikolt)* Emi! Emi! Drága kislányom!

ADI Emikém! Mit tettek veled?

PETRA Szentséges Isten! Csupa vér vagy!

(Petra hívja a mentőket.)

MARA Gyere, feküdj le . . . *(Lefekteti a rekamiéra.)*

ADI Ki tette ezt?

EMI Adikám, megölték a gyermekünket . . .

ADI **PETAR!**

PETAR EZ A TE MŰVED! TE MIAZMA! KÉT LÁBON JÁRÓ FERTŐ!

EMI Adikám, szeretlek . . . de meghalok . . .

PETAR Ez nem lehet igaz . . . A leghíresebb professzorok . . .

EMI A felcsermunkát . . . ezek a részeg cselédkönyves, beijedt suhancok . . . végzik . . .

ADI Emikém, minden rendben lesz . . .

MARA *(sír)* Kicsi lányom, bocsásd meg, hogy nem voltam erősebb . . .

PETRA *(a vezetékes telefonon nem jön be a hívás, lecsapja a kagylót, és Petarhoz ugrik, szinte tépi zsebéből, kezéből a mobiltelefont, közben Emi teljesen elalél. Adi és Mara kétségbeesetten próbálják életben tartani.)* **ADD IDE! ADD!**

PETAR AZ ÉN HÍRNEVEMET NEM ADOM!

PETRA MEGÖLÖD A SAJÁT GYEREKEDET, TE SZÖRNYETEG!

PETAR AKI MEGÖLTÉ... AZ ITT VAN! ÉS ÉN NEM BOCSÁTOK MEG! *(Kiszabadul anyja görcsösen szorító kezéből, felkapja az UZI-t, és Adira lő. Az lassan Emi mellé borul, valami papírost nyújt fel a levegőbe. Itt kimerevedik a kép.)*

VÁGÁS

(A mentősök két leterített hordágyat visznek ki a villából.)

(A katonai rendszek megbilincselve kísérik kocsijuk felé Petart, akinek arcán valami furcsa, kéjes mosoly lebeg. Kezében ott a flaska.)

PETAR Csak a családomat védtem . . .

I. RENDÉSZ Ezt majd másnak mondja el.

PETAR Fiúkák, fiúkák! Egy szaros katonaszökevény volt!

II. RENDÉSZ *(idegesen felmutatja a véres papírlapot)* Futárként jött. Menetlevéllel.

PETAR *(megtorpan, kirántja a rendész kezéből a papírlapot, darabokra tépi, nevet)* Ha én mondom: SZÖKEVÉNY VOLT!

III. RENDÉSZ *(gorombán belöki a kocsi)* Te szemétláda, te . . .

(Ütésre emeli öklét, de a másik kettő visszafogja.) Március 24-én éjjel mozgósítottak, azt se tudom, mi van a családommal, ott Nišben, te gané! És ez a szerencsétlen is itt baszott rá . . . Beszorították a tükünket, te meg itt játszadozol velünk, te gané! Magamat láttam ott szarrá löve az előbb . . .

A III. RENDÉSZT visszafogja, nyugtatja két társa, Petar bilincselte kezével emeli a flaskát, iszik, hangtalanul, cinikusan nevet.)

PETAR Fiúka, fiúka, száz métert sem teszünk meg, útközben parancsot kaptok, hogy bocsássatok szabadon . . . Mert én, végül is, hazafi módjára viselkedtem! És zsebemben tartom az egész katonai vezetést . . . Fiúka, figyelj ide! Ma a pénz beszél . . . *(A III. RENDÉSZ öklével szinte szétzúzza Petar arcát. Orrából, szájából fröcsköl a vér, ő meg röhög, közben újabb robbanások, füstfelhő a város fölött.)*
VÉGE (?)

MEGÉRET A NYÁR

A Szirmai-díjas Németh István köszöntése

UTASI CSABA

Csaknem negyed évszázaddal ezelőtt, amikor *Lepkelánc* című könyvéért elsőként részesítették Szirmai-díjban, Németh István vallomásosan mondta el szülőfalujáról, hogy „. . . a térképen is jelölve van a helye, a valóságban is megvan csakugyan, de valami nincs már ott, az a legfőbb valami, amiért pedig annyiszor visszatérek oda gyalog is, autón is, vonaton is: a gyermekkorom”. Már akkor nagyon is érthető volt ez a nosztalgia, hiszen a gyermekkor, ha csak nem keserítik meg kegyetlen körülmények, az ember világra ébredésének páratlanul szép és gazdag időszaka szokott lenni. „Időtlenységében” élmények és tapasztalatok olyan özöne szívódik fel a tudatba, amely későbbi tévelygéseink során biztos útmutatóul szolgálhat.

Az első Szirmai-díj átvétele óta eltelt évtizedek azonban a gyermekkor elvesztését sokkal súlyosabb veszteségekkel tetézték Németh István gondolatvilágában. Meg kellett élnie a szülőföld lepusztulását, az üresen maradó házak önmagukba omlását, „egy népcsoport lassú eltűnésének kezdetét”, ami az „örökös vesztes” pozíciójába taszította, jelentős súlyponteltolódást idézve elő eszmélkedésében. Korábban kitartóan annak az írói feladatnak kívánt eleget tenni, hogy lejegyezze mindazt, amit lát és ami körülveszi, néhány éve azonban azt tapasztalja, mintha folyton csak befelé figyelne, önmagába, „egyre nagyobb kétségbeeséssel” állapítva meg, hogy ott „növekvő szorongáson, keserűségeen kívül” alig talál valamit. Így aztán lelkivilágában a szemlélődés régi igénye és a belső

megbolygatottság ténye kivételes feszültséget teremt, amelyről díjazott kötetének számos írása tanúskodik.

A humán értékek teljes eróziójának utóbbi éveiben Németh István képzeletét természetyszerűleg az otthonosság, a lehetséges haza meglelése foglalkoztatta leginkább. A szellemiek terén gyorsan eljutott annak felismeréséig, hogy igazi mentsvára csakis a „lerombolhatatlan, földarabolhatatlan, elorozhatatlan, átrajzolhatatlan” magyar irodalom lehet: akácaival, fenyőivel, tölgyeivel, jegenyéivel és „bodzás kis fenéi”-vel együtt. De egyszersmind meg kellett tapasztalnia azt is, hogy odatartozni e virtuális hazához fölöttébb problematikus. Ha Herceg Jánost a szegedi antikváriumban „ismeretlen szerző”-nek találják, állapítja meg, akkor végső fokon hiábavaló mindaz, amit csinálunk. Annál inkább, mert a Szentelekyék, Szirmaiék által elültetett ágacska bokorra terebélyesedve kivirágzott ugyan, de ma már csak az ég gyönyörködhet benne, vagy az sem, hiszen a „Semmi fölé hajtja ágait”.

Hasonló kettősség figyelhető meg az anyagi valósághoz kötődő haza keresésében is. A címadó „sétáló” novella erős síkváltásokkal vezet végig az olvasót a szülőfalu utcáin, s miközben a séta egy-egy állomása gyerek- és felnőttkori emlékeket, történeti visszapillantásokat, jelenünkre vonatkozó reflexiókat és önreflexiókat indukál, lassanként az egész szöveget áthatja a veszendőség ellenében kiküzdött melankolikus öröm. Mennyire más az a novella, amelyben egy határszéli kis faluba látogat el a narrátor, mitikus távlatot nyitva az enyészet előtt. A barnás, vörösés párában nem tudni hirtelen, „most van-e a föld születőben, vagy most búcsúzik önmagától”, olvassuk, s innen aztán a haldokló házak, udvarok, gyalogjárdák képein és hallucinációk során át végül a falumúzeumokra jellemző dermedtség, a föltartóztathatatlan pusztulás megállapításáig jutunk el. Nem véletlen hát, hogy Németh István egy helyütt azon töpreng el, vajon néptöredék mivoltunk lényegét nem bevégzetten is befejezetlen sorsunkkal, a „célba jutás örömének örökös hiányával” kellene-e magyarázni, illetve azzal, hogy talán „valaminek a folytonos hiánya is lehet az ember hazája”.

Ne higgyük azonban, hogy Németh István jobban féli az elmúlás árnyait, mint közülünk bárki. Pontosan tudja, hogy míg a világ némely részein építkezés folyik, addig másutt sok minden porba hullik abból, ami megépült. Sőt, tudja azt is, hogy millió év múlva emléke sem lesz már a magyar irodalomnak, ám teremtőjének derűjével még mindig

nylni fog a mosolygó apácavirág. Nem az enyészet megmásíthatatlan ténye bántja tehát, hanem az, hogy tájunkon a közösségi lepusztulás gyorsasága messze meghaladja az egyedi alászállását. Ez az, amivel nem lehet megbékélni, s ami a kötet honkereső vázlatainak, novelláinak, naplójegyzeteinek, vallomásainak tónusát a kiérlelt stílus jegyében alapvetően meghatározza.

Egy régi, csaknem harminc év előtti pillanatképében arról számol be Németh István, hogy amint szülőfaluja reggeli nagyutcáján leszállt az autóbusról, gyermekkori élmények hatására minden porcikájával azonnal érezte: „megérett a nyár”. Díjazott kötete ennek az immár áttételesen is megérett nyárnak a színeit küldi felénk, függetlenül attól, hogy némely írása szitáló ködben, locspocsban vagy dermesztő hidegben játszódik. S ebben az ünnepi pillanatban mi mást is kívánhatnánk Németh Istvánnak, mint hogy műhelyében még sokáig tartson az érett nyár. Akkor is, ha a ránk mért időben olykor minden erőfeszítés értelmetlennek látszik.

KÁLVÁRIÁS ÚTON

NÉMETH ISTVÁN

Szirmai Károlyt eddig kétszer temettük; először, amikor elhunyt, másodszer, amikor eredeti nyugvóhelyéről a csontjait átköltöztettük a lebontott temetőből az újba. Ez történt öregapám csontjaival is; azokat szintén egy lebontásra ítélt sírkertből szállították át a Kálváriára. Úgy látszik, számunkra itt ilyen kálváriás sorsot szánt a Teremtő. Nem messze Verbásztól, egy másik szegény írónk nyugvóhelyén évekkal ezelőtt szintén lebontottak egy temetőt. Annak idején hírt adtam a szomorú eseményről egy versfélemben, amely versféle, talán mementóként, a most kitüntetett könyvemet zárja. Tíz évvel ezelőtt, amikor írónkat másodszer temettük, Bordás Győző gyászbeszédében föltette a súlyos kérdést: Szabad-e sírokat bolygatni? Majd azt mondta: válasz helyett legszívesebben elsírnám magam. Nem az embert akarom siratni – folytatta –, akit itt most másodízben temetünk, hanem mindazt, amit hagyunk, hagyunk pusztulni, így a temetőinket is. Ezek a szavak 1990. október 6-án hangzottak el, amely október 6-a számunkra, magyarok számára, különleges gyásznapi, az ezerkilencszázkilencvenedik esztendő pedig mindnyájunk számára, akinek az Úr itt kálváriás sorsot szánt, emlékezetes marad. Ugyanakkor a föltámadás pillanata is volt az idézett dátum: írónknak, Szirmai Károlynak, akiről az itt és most huszonötödik alkalommal kiosztott rangos díjat elnevezték, megjelent összegyűjtött műveinek első kötete. Fájlaljuk, hogy a következő kötetekre még mindig várunk kell. Valószínűleg a tíz évvel ezelőtt ránk szakadt gyászos és

Elhangzott Verbászon 2000. nov. 24-én a Szirmai-díj átvétele alkalmából

gyalázatos események miatt. De aki Szirmai Károly kálváriás útját követi, az a „fölgújtott éjszakában” is az eljövendő pirkadat reményében és hitében él. A temetőinket sorba lebonthatják – épp a napokban költöztették el szülőfalum – Tündérlakom – kis zsidótemetőjének a sírköveit –, de a föld, amibe elkaparnak bennünket, megmarad.

IMA A HÁZIOLTÁRON

FEKETE J. JÓZSEF

„MIT ÉR AZ EMBER, HA CSAK ÍR(Ó)?”

A hetvenéves Németh István köszöntése

Író embert, még ha a legismertebbek és legolvasottabbak közé is tartozik, vagy éppen a legismertebb és legolvasottabb, mint kis közösségünkben Németh István, gyakran éri a vád, különösen a legutóbbi évtizedben, hogy nem vállal tevékeny közéleti szerepet, nem jár lakossági fórumokra, ahol rámutatna, elemezné, értelmezné a közösségi, illetve kisebbségi sors küzdelmeit, gondjait. Számon kéri rajta az értelmiségi szerepvállalását. A kérdéssel persze saját értelmiségi mivoltukra kérdeznek rá, hiszen elfelejtik, bár, ha olvasnának, tudnák: az író közösségi szerepvállalása az írás maga. S bizony a legismertebb és a legolvasottabb író mellének is nekiszögezték az ilyen felelősségre vonó kérdések valamelyikét, ezért, sajnos, újra és újra el kell mondani, némely írók soha le nem írják a kisebb-nagyobb vajdasági Süketpuszták nevét, műveik mégis ezekről a Süketpusztákról szólnak.

Németh István egyik feljegyzése szerint egy falusi kiskocsmában a legőszintébb tisztelet mellett őt Herceg Jánosnak, a vajdasági magyar irodalom és újságírás oszlopfőjének vélték, vagyis összetévesztették vele, és így is szólították meg. Valami módon nem is sokat tévedett az őt megszólító kocsmai mesélő, aki rögtönzött színpadi előadással is fűszerezte történetét, vagyis, mondhatnánk, szakmabelinek tekinthető, amikor az irodalmunk jelképévé magasztosult Hercegnek vélte a Paraszt-

királyt.¹ Abban az esetben nem tévedett, amennyiben továbbvihető az a nyolcvan esztendeje tartó folyamat, amelynek kezdetén a rövid életre és megalkuvások sorára kárhóztatott Szenteleky állt, majd Herceg adott bele apait-anyait, hogy utat nyisson, többek között Németh Istvánnak is, hogy irodalmunkban beteljesítse a két előd-óriás vállalásának jelentős részét, az irodalom emberközelen való tartását. Olyan művek sorozatát hozta Németh István a falu- és tanyajáró útjairól a lapok, folyóiratok szerkesztőségébe vagy éppen a Kiadóba, amely a vajdasági ember életéről szólnak, olyan hangon, amely a nem túl gyakran és nem túl sokat olvasókat is megszólítja, anélkül, hogy a népszerűség javáért bármilyen engedményre kényszerülne a szövegeivel szembeni szigor, vagy a vájt fülűbb olvasók kárára.

Az pedig, hogy a legutóbbi és méltán kitüntetett, hagyományosan megfontolt szerkesztésű kötetében a léttér- és identitásvesztés, a személyes és kollektív területi visszavonulás krónikásaként jelentkezik, annak a következménye, hogy a mai időről (tíz évre, negyven évre, ötven évre, nyolcvan évre visszamenőleg) nem lehet őszintétlenül szólni. Ha író az ember. Németh Istvánt, az írókat pedig az őszinteség, valamint az akár indulatosságba is torkolló érzékenység vezérli prózai terepszemléi során, eredményezzenek azok röpke naplóbejegyzéseket, vallomásokot, dokumentumnovellákat, „hazajáró jegyzeteket”, szociográfiai állóképeket vagy verset, miként ezt az *Ima Tündérlakért* című kötet is példázza. A vallomásosság Németh István írásainak fő meghatározója, s nem csupán az én-novellákban, esszéikben, jegyzetekben, hanem még a másokat beszéltető, látszólag szöveghű lejegyzéseket közreadó történetmondásaiban is. Különleges tehetsége folytán azonban olyan hangulatot teremt írásaiban, mintha a beléjük foglalt konfessziókkal és kitarulkozásokkal nem is az olvasót kívánná megszólítani, hanem – látszatra töredezett, de valójában – végtelen monológot gombolyítana. Szövege olyan természetességgel ível az ihlető motívum köré, akár az indákból építkező szederbokor, amely tuskéivel védelmezi az alábújt manót, a rejtezkedő jószágot, a többiektől különbözőt.

A kötet címadásából, illetve a címadó esszé-émlékezés olvastán úgy tűnhet, az író a nosztalgia területén keres menedéket a jelen elől. Ezek a hátrapillantások azonban mindig a ma, a jelen sarkalatos pontjai felől merülnek a múltba, párhuzamokat keresve az ellentétek között, az emberségesebb világot választván az emlékezet otthonául; a képzelet

ugyanis nem képes élhetőbb és belakhatóbb jövő feltételezésére. Végső soron nem a nosztalgia, az elvagyódás motiválja ezeket a műveket, hanem a jelen feletti ítélkezés szándéka. Németh István művészete lényegében az író belső beszéde, emlékező és ítélkező monológ, ám az ítélkezés mögött tapinthatóan jelen van az egész világot magához ölelő humánus. Németh István írásaiból a ma, a jelen tényekkel szembesítő szociográfiája olvasható ki, mint ahogy mostanság talán ez a prózaírók egyedüli lehetséges műfaja.

„Minket a »jelen« megragadása köt le” – fogalmazza meg írói vállalkozásának lényegét Németh István, de ehhez egy feltételes mondatot is kapcsolhatunk, miszerint „ha a »semminek«, a »megfoghatatlannak« hangot lehet adni” – vagyis a szerző kénytelen megállapítani, hogy írói feladatvállalásának éppen írósága szab gátat, a tárgyilagosság – esetében – feltételezi a lírai feszültségek tárgyiasulását is. A megfoghatatlannak ítélt „semmi” ugyanis tulajdonképpen a lélek működése, a vonzalom, a nyugvó táj látványa által kiváltott harmónia, a múlt ismerete meg a jelen tudatosulása által felkorbácsolt szellem hangkeresése. „. . . nincs is már összetartó közösség. A közösség, a falu lassan kiürül, üresen maradt házai önmagukba omlanak. Hogyan jutott, juttatták ide? Bejárni ezt az utat, nyomról nyomra, lábnyomról lábnyomra – a feladata lehetne maradék irodalmunknak, ha az irodalom elé egyáltalán lehetséges feladatot tűzni” – állapítja meg Németh István, tudván, hogy az irodalom elé természetesen nem lehet feladatot tűzni, ám az író annál inkább kitűzheti a célját, s járja is ezt az utat. Bármennyire is keserves végigmenni ezen a csapáson, végiggondolni azokat az évtizedeket, amelyek a gyermekkor személyes élményétől indulnak, amikor a városba induló fiú csak annyit tud az állam hivatalos nyelvén, hogy „Elnézést, nem akartam!”, de ezt a védekező formulát önkéntelenül is magába sulykolta; majd vissza egészen 1848-ig, egy történelmi anekdotáig, amelynek epizód szereplője magatartásmodellé terebélyesedett önmegtagadással, a „Nyíszom magyar!” (Nem vagyok magyar) kinyilatkoztatásával mentette életét. A múlttól a jelenig ível tehát az a megalázó, de nem is mindig kívülről indukált, hanem a megfelelés belső készítő szándéka által kiváltott öntagadás lealacsonyító, megalázó, génekbe beépülő gyávasága, amelynek következtében az író megfogalmazhatja az állandó lefojtottság revelációját: „Valaminek a folytonos hiánya is lehet az ember hazája?”

Hogyan is lehetne nosztalgiát érezni egy olyan emberöltő bármelyik korszaka iránt, amely a belesulykolt félelemmel, idegenségérzettel, kiszolgáltatottsággal, az „Izvinite, nisam hteo!” (Elnézést, nem akartam!) beidegződésével kezdődik, és a „Nyíszom magyar!” szindrómájában csúcsosodik ki, hogy előrevetítse „a célba jutás örömeinek örökös hiányát”.

„Saját romjainkon ülve”, cselekvésképtelenül tekint végig a vajdasági magyarság életén Németh István a 70. születésnapjára megjelent kötetének lapjain. Talán egyik legmeggrázóbb jegyzete, *A gazdátlan kutya ugatása* önmetaforikus tartalma sugározza át a kötet egészét. A gazdátlan kutya elvesztette ragaszkodásának tárgyát, s ezzel identitásának egy részét. Egy ideig még ugat az önmaga kijelölt hazájának határán, ám ereje fogytán onnét is elmarják, s hazátlanul ugatása is értelmét veszíti. Németh István jubileumi könyve éppen ezt a napról napra és szemmel láthatóan gyorsuló hazavesztést, a föltartóztathatatlan pusztulást mutatja fel a jelenlét dokumentumaként, akárcsak az éjszakában hosszan elnyúló sikoly, amely talán jeladás, figyelmeztetés, vagy segélykérés, esetleg egy kiháló faj utolsó példányának magányos dala . . .

* * *

Az utóbbi években Németh István és rajta kívül Burány Nándor műveiben értékelte a kritika a vajdasági magyarság „elkéssett balladájának” megfogalmazásait.

Magam is kevés olyan könyvet olvastam, amely olyan sok és annyira lényeges kérdést vetett volna fel, mint például Németh István egyik legragyogóbb munkája, a *Házioltár*. A kérdések, amelyeket számomra megnyitott, a legtávolabbról se a múlt rendszer(ék) politikai magatartásával kapcsolatosak – arról a szerző megírta azt, amit és annyit, amennyit a könyvbe foglalt szövegek elviselnek.

Krónika ez a könyv, de a szónak a szerzői műfajmegjelölésben van egy minősítő értékű előtagja: *szerves*. Ez a jelző teszi lehetővé az író számára, amellet, hogy nem történelmi, hanem irodalmi krónika szerzésére vállalkozott, hogy a műfajt a magából fakadó követelmény, a szigorú időrendiség helyett más, sajátos meghatározókkal ruházza fel: az időbeli szukcesszivitást nála az idősíkok váltakozása helyettesíti be, a tényyszerűségeket a gestairók megszépítő emlékezete, a tárggyal egybekapcsoló szeretet szövetsége oldja fel, a tárgyiasságot lírára cseréli. Érthető a lírai hangvétel, Németh István ugyanis családfájának legkö-

zelebbi felmenőiről írta meg szerelmes krónikáját, amelynek alakítását a szeretetteljes indulat formálta. Ezt a krónikát jószerevével egész írói életműve készítette elő, amiről könyvének „nyitányában” az író belső konfliktusairól tett vallomásában értesülhet az olvasó.

Fikciót írni, vagy a szerző rendelkezésére álló eszközökkel megjeleníteni a valóságot? Valahogy így fogalmazható meg a (lényegében egyáltalán nem feloldhatatlan) dilemma, ami Németh István szerteágazó kérdésfeltevése mögött áll; válasza pedig egyértelműen a második lehetőség igenlése. Ennek az állásfoglalásnak az eredménye és bizonyítéka a *Házioltár*. A korábbi elbeszélésekben jellegzetes figuraként, magatartásmodellként, epizód szereplőként, egy-egy motívum vagy emlék hordozójaként megjelenített Nena, Keresztanya, Öregapa, Kisöregapa és Apa ebben a könyvben teljes emberi nagyságában felmagasulva, életében viselt tisztességes és becsületes nevén, erényeivel és gyarlóságaival egyetemben jelenik meg. Már-már tapintható életességben, csupán a lírai vonzódás ereje és a megjelenítés követelményei által stilizálva. A krónika hőszai – mert azok ők az életük teljességének vállalásával –, végül mégis irodalmi hőökké lesznek. Kevesebb fikcióval és több tényyszerűséggel ábrázolva, valós nevükön és valós cselekedeteikben megjelenítve, de mégis: végső soron irodalmi eszközökkel emeli át az író a szeretteit a valóságból az irodalomba.

Az ellen ugyanis nem tiltakozik a szerző, hogy „irodalmat” írna, csupán műfaji aggályai vannak – s ezek köré szerveződnek az elgondolkodtató kitérők. Mindenekelőtt azt szögezi le, hogy *nem* családregényt kíván írni a *Házioltár* szövegeiben. Ezt el is hisszük neki, bár a família három nemzedékének története egymáshoz kapcsolódó szövegeit akár családregénnyé is érlelhette volna, vagy éppen Kishegyes faluregényét is létrehozhatta volna belőlük, mert a tárgyszerűségek, a fabula, a társadalomrajz már eleve adott hozzá írásaiban. Mégsem: a műfajok fölötti gondolkodása közben úgy érzi, hogy a fikcióból táplálkozó regény a szociográfiával, vagy éppen a „szerelmes” krónikával szemben egyszerűen steril, terméktelen.

Kis „szépséghibájuk” is van a szóban forgó írásoknak, ami azonban már nem a műfajok, se nem az irodalom kérdése: az, hogy a múlt mellett a pusztulásról, a megsemmisülés könyörtelenségéről szólnak. Hiába emeli az írói mesterség a gyermeki emlékezetből az öregapa porcukorral behintett figurájának képét a halhatatlanság panoptikumába, vagy tá-

gítja az édesapaképet Isten fakuló szemének metaforájává; írásaiból, könyvéből a teljes pusztulás tragikus látványa tárul elénk: „*Zsidóinkat elhurcolták Auschwitzbe, Dachaubá, cigányaink szétszéledtek, de a közösség se létezik már, amelynek ők [a könyv hősei] boldog vagy boldogtalan tagjai voltak*” – írja a szerző Kishegyesről. Ez a Kishegyes a magáénál jelentősen szélesebb tér- és időkoordinátákkal határolható be. S ez már nem az irodalom szépséghibája, hanem egyszerűen: a valóság.

Németh István arról nem tehet, hogy milyen ez a valóság. Ellenben íróként minden tőle telhetőt megtett azért, hogy ezt a valóságot színéről és visszajáról is megismerje és megszeresse az olvasó. A Németh István-i szövegekből egyszerűen átszáll az olvasóra az a szerető líraiság és mindent átfogó humánus, amely nála a legprofánabb leírást is imává magasztosítja. Imává a Házioltáron. Kevés író embernek adatott meg ez az adottság, s Németh István jól sáfárkodott vele: a világot átfogó szeretetét a humánus gesztuson túl életelvévé és művészetének tudatosan kezelt alapeszméjévé emelte. Németh István nemcsak megőrizte, hanem tanít is. Nem véletlenül, hanem éppen emiatt ő a legismertebb és a legolvasottabb írónk!

Szeretettel gratulálok nemcsak hetven évéhez, hanem közel öt évtizedes írói munkájának eredményéhez! Isten éltesse Parasztkirály, Isten éltesse, Németh Pista!

JEGYZET

¹ Első kötete címének – Parasztkirályság – nyomán éppen Herceg nevezte így Némethet.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

ÍRÁS ÉS HIVATÁS

Szungyi László: *Barátság és boldogság*. Papi naplóból. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000

Két igazán tág jelentéskörű, közösségi színtereken és formációkban évszázadok óta vitatott, értékmozzanataik és a hozzájuk kapcsolódó viszonyrendszerek szempontjából változó – olykor érdekek és ideológiák szolgálatába állított –, mára lényegi tartalmukat veszített, eredeti (értékhozó) jelentéstartalmuktól függetlenül, illetve annak ellenére is közhelyé degradálódott fogalom alliterál Szungyi László könyvének címében, amelyet a *Hitéletben* közölt cikkeiből szerkesztett egybe. Mindennek ismeretében komoly kétségek közt vesszük kézbe olvasóként ezt a kiadványt, hiszen címében azt ígéri, hogy e két vitatható, meglehetősen elvont fogalomról szól: ez az összefüggés képezi a könyv központi szervezőelvét – az egyes írások ennek fényében világítanak meg részjelenségeket –, holott a róla szóló beszéd mára már teljesen kimerült (pl. a boldogság jelenségköre az ún. alászállott, epigon költészet központi közhelykategóriája, a barátság fogalma tudománytalan bölcselkedések tárgya lett). S e bevezető információ értelmében azt is feltételeznünk kell, a szerző újszerű megvilágításban mutatja be a barátság és a boldogság kapcsolatának mibenlétét és milyenségét, netán új válaszokat is tud az összefüggés indukálta – egész filozófiai rendszerekben megválaszolhatatlannak minősülő – kérdésekre (pl. milyen az ideális barátság?, mi az igazi boldogság?). S még napirendre sem térhetünk a főcím kiváltotta dilemmáink felett, amikor a szerkesztőség szerzőtől független – a könyv egészét figyelembe véve helytelennek minősülő – alcímválasztása döbrent meg bennünket: műfaját tekintve „papi napló”-val van dolgunk. Természetesen léteznek foglalkozások, amelyeknek művelői hivatalos naplót vezetnek (pl. osztálynapló, hajónapló), de ezek rendszerint nem képeznek művészi értéket, s csak ritkán közérdekűek (mint például a nagy felfedező hajónaplói, tudósok kutatási naplója, pszichológusok feljegyzései fontos tudományos kísérletekről). Jelentős irodalmi tény Ottlik Géza *Hajónaplója*, amelyben azonban az író létrehozta a forma irodalmivá lényegítésének sajátos nyelvét és eljárásait. A vizsgált könyv alcíme is egy ilyen átlényegítő, specifikus műfajteremtő kísérletre enged következtetni, hiszen önmagában véve „papi napló”-ról, „papköltészetről”, „papi novel-

láról” mint műformáról nem tesz említést a műfajelmélet. (Még a típusában hasonló nőirodalom fogalma is degradálódott értéktartalmú, elavult és vitatott kategória az esztétikailag értékes vagy értéktelen irodalom objektív mércéi ellenében).

Szungyi László könyve az irodalmi (személyes) napló fogalmi határai közé is csak a műfaj legtágabb értelmezése szellemében helyezhető el. A világ dolgairól és jelenségeiről a vallásos világnézet szempontjai szerint elmélkedő író kisesszéinek, jegyzeteinek gyűjteménye, amelyekben a hívő szemlélet fontos érték kategória, ugyanakkor a szerző hivatásbeli hovatartozásának nem teremődnek meg szekunder jelentéstartalmi a forma keretei között. A kiadói jegyzet szerint Szungyi László abban különbözik „sok-sok paptársától”, hogy napi hivatásbeli teendői mellett írással foglalkozik, s „elmékedéseiből, hitre való tanításából állt össze a kötet”. Csakhogy e kiadvány címe és műfajmeghatározó alcíme egy népszerűsítő jellegű vallási kiadványnál sokkal többet ígér leendő olvasójának, arról nem is beszélve, hogy az írás folyamatából még nem következik szükségszerűen az esztétikai érték, a másság specifikuma.

Szungyi László *Barátság és boldogság* című könyve – elsősorban tematikai megfelelések szerint – tizenegy kisebb fejezetre tagolódik: a barátság jelensége, teológiai axiómák, emlékek, helyi (temerini) történetek, a vallásos érzület hatása-helye az emberi pszichében, eszményképek, ünnepkörök (a három különálló fejezet – *Karácsony, Húsvéti gondolatok, Remény a mulandóság ellenére* – egy kulcsfogalom – az ünnep – jelentéskörébe sorolható), életképek, s a keresztény jövőről való elmélkedés képezi tárgyukat. A helyes (boldogsággal egyenlő?) életvezetés feltétele a kötet írásait átható világnézet szellemében a hit kínálta út és lehetőség: ez volna e világról s a benne ténykedő emberről szóló elmékedések konklúziója, ami a kijelölt kontextuson belül természetesen – akár egyetértünk vele, akár nem – elfogadhatónak minősülő végkövetkeztetés. Zavaró viszont az a leegyszerűsítő tendencia, ahogy a szerző e megállapításokhoz eljut: a következtetésnek ezt az útját ugyanis nem mindig jellemzi az árnyalás, a jelenség körbejárásának, több szempontú elemzésének szándéka. Pl. egyik írásának központi gondolata a nők barátságáról szóló pejoratív vélemény, de ezt érdemben se nem igazolja, se nem cáfolja meg. Ugyanakkor nem egyértelműen hatja át gondolatmenetét a másság, a másként látás létjogosultságának, a többszintű igazság létének elismerése. A homoerotikus vonzalomról mint egyöntetű (egyskű) és eleve elítélendő jelenségről tesz említést, s az ilyen alapokon létrejövő barátságot minden esetben értéktelen lelki tényként kezeli, holott az nem okvetlenül azonos a homoszexualitás fogalmával, és a társadalomtörténet is számos ehhez hasonlatos barátságról tud, amely jelentős művészi vagy társadalmi tett forrása volt. Pl. Szapphó szerelmi költészetének indulati-érzelmi telítettsége, Platónnak – a szerző által is említett – férfibarátságokat magasztaló véleménye sem egyértelműen azonos a ma természetellenesnek tekintett vonzalommal. Nagyon hatásos és meggyőző módon mutatja be a barátságnak e tudatalatti összetevőit pl. Nádas Péter az *Évkönyv* augusztus-fejezetében. Vagy: ki mondaná Thomas Mann *Halál Velencében* című regényéről, hogy a benne megjelenített érzelmi-indulati tartalom miatt megbotránkoztató alkotás? Mindezért korántsem hiszünk el Szungyi Lászlónak, hogy „a legautentikusabb barátság . . . olyan férfiak között jön létre, akikenél a legortodoxabb freudi pszichoanalízis is hiába keresné a szexuális inverzió legminimálisabb nyomait is”, s hogy „a férfiak egymás közötti igazi barátsága szilárd, hűséges személyes kapcsolat, melyből kiegyensúlyozottság, béke és öröm szá-

mazik” (*A férfiak közötti barátság jellemzői*). A mi „ismereteink és tapasztalataink szerint” ugyanis az igazán legendás barátságok sokkal bonyolultabb összefüggérendszerrel, s korántsem ilyen egyszerű értékrendet feltételeznek. Nem beszélve arról, hogy hány meg hány tragikus színezetű baráti kapcsolat létezett és létezik mind a valóság, mind a fikció színterén, amelyekről mégsem állíthatnánk, hogy nem felelnek meg az autentikus barátság ismérveinek. Ugyancsak kevés esélyt ad, illetve nem ismeri el legitimitását a szerző a különböző neműek, vagy fiatal lány és idősebb férfi között létrejövő őszinte barátságnak. „Valóban nem okoz nagy nehézséget olyan példákat felsorolni, melyek szerint egyes férfiak és nők önmagukat és másokat a tiszta barátságra fellelkesítették, mígnem egy szép napon, »tisztán véletlenül«, egy szerető kar gyengéd ölelésében találták magukat” – állítja a nő-férfi között létrejövő kapcsolatáról, míg az utóbbi jelenséggel kapcsolatban megjegyzi: „Főként a nők férfiak fiatal leányoknak tett barátságajánlata gyanús. Szándékuk akkor lesz teljesen felismerhető, ha arra hivatkoznak, hogy feleségük nem érti meg őket, és »vigasztalóra« vágyanak” (*Barátság férfi és nő között*). Ami szemet szúr, az nemcsak a megállapítások kizárólagossága (egy ilyen kivételt nem ismerő szemlélet értelmében, még Dante Alighieri *Isteni színjáték* című művének ihletettséget is gyanús jelenségeként kellene kezelnünk), hanem nyelvi megformálatlanságuk, stílusuk esszényelvet meg sem közelítő – előítéletet rejtő – durvasága. Máskor kész tényeket, megfellebbezhetetlennek tartott igazságokat variál, a vizsgált jelenség háttérmozzanatait feltáró elmélyülés helyett a felszínes gondolkodás és összefüggés-teremtés szintjén marad a szerző. Legszenvedelmesebb ez a tendencia a könyv azon fejezeteiben, amelyek hétköznapi jelenségektől elvont gondolati tartalmak köré szerveződnek, mint amilyen a barátságról szóló frászcsoport.

A már több szempontból idézett első tematikai egységben (*Barátság*) a célfogalom definiálásának kísérletén túl a hozzá kapcsolódó viszonyrendszerek, jelenségek vizsgálatára vállalkozik a szerző, saját meghatározása értelmében a magányosság szerencsétlen (véleménye szerint: beteges) állapotából való kigyógyulás „módját és hatékony eszközeit” szeretné ismertetni. Gondolatmenetét Sartre a jelenségre vonatkozó gondolatainak fellelevenítésével vezeti be: „Az ember egyedül születik és egyedül hal meg, önámítás, ha azt állítja: e két végpont között megannyi döntő pillanat létezik, amikor nem volt egyedül.” Azonnal meg is kérdőjelezi ezt az állítást: „Az egzisztenciális megtapasztalás vajon igazolja-e ezt a pesszimizmust?” Egy „semmiképpen”-nel felel rá, hogy aztán bevezető szövegének (*Magányosság a tömegben*) további bekezdéseiben mégis hasonló megállapításokhoz jusson: „Vitathatatlan mégis, hogy nagyon sokan magányosnak, elhagyatottnak érzik magukat szinte egész életük folyamán. (. . .) A nagyvárosok lakótelepein, a tömegben, a forgalom zajában sokkal többen panaszkodnak arra, hogy ismerőseik megfélemdkeztek róluk, vagy ellenkezőleg, képtelenek egyetlen pillanatra egyedül maradni. (. . .) Gyakran a család sem más, mint magányos emberek közössége. (. . .)

Felmerül a kérdés, valóban ennyire tragikus-e a helyzet, vagy mégis lehet rajta valamit változtatni?” (*Magányosság a tömegben*) A magányosság elleni hatékony ellenszernek a baráti kapcsolat(ok) kiépítésének módszerét tekinti. Olvasóként viszont azt tapasztaljuk, hogy nemcsak a „hatékony módszerek és eszközök” mibenlétét, tehát a barátság lényegi tartalmát nem sikerül megragadnia sem a címadó fejezetben, sem a könyv egészében, de azt sem sikerül bizonyítania, hogy a mai modern társadalom feltételei között a barátság intézménye valóban létezik, nem vesztette el valós érték tartalmát, tehát Sartre tévedett

az ember egzisztenciális elidegenedését illetően. „Mi” ugyanis érvelését nem tartjuk eléggé meggyőzőnek ahhoz, hogy elhiggyük, „a férfiak közötti barátság reális valóság, és fontos szerepet játszik életükben” (*A férfiak közötti barátság jellemzői*). Egyetlen érvinck sincs ugyanis arra vonatkozóan, hogy manapság a férfiak kevésbé lennének magányosak a nőkkel szemben, hogy az erősebbiknek ítélt nem tagjai alkalmasabbak lennének e viszony tartósabb kialakítására. Ezen a ponton több olyan fontos mozzanatra is szeretnénk utalni, amelyet a szerző figyelmen kívül hagyott írás közben. A közlés szintjén ugyan nem ért egyet a nők egymás közti barátságára vonatkozó szkeptikus érvelésekkel, nem tartja helyénvalónak azokat a nézeteket sem, amelyek a független nők barátságában természetellenes hajlamot feltételeznek, mi több, megjegyzi, „semmi sem ad tehát okot arra, hogy a nőket alkalmatlanabbnak tartsuk a barátságra, mint a férfiakat”, mindezeket az állításait azonban megkérdőjelezi a következő írás hangvétele és tartalma egyaránt. Pl.: „A közvélemény is alátámasztja azt a meggyőződést, hogy csak a férfiak képesek altruizmust, komolyságot, hűséget nyújtani a baráti kapcsolataikban. A modern pszichológusok szerint is kizárólag a férfiak rendelkeznek elegendő affektív érettséggel” (*A férfiak közötti barátság jellemzői*). Az ehhez hasonló szöveghelyekkel ugyanis egyszerűen nem tudunk olvasóként mit kezdeni, nemhogy hitelt adnánk neki. Úgy véljük ugyanis, hogy az ilyen komoly és fontos jelenségekről szóló beszéd nem lehet felületes, s a róla szóló megállapításokat meggyőző érvekkel kell alátámasztani. A hivatkozásokat is rendszerezni kell megjelölve forráshelyüket, eredetüket. Nem lehet és nem szabad a pontos megnevezéseket a „mondják”, „sokan úgy vélik”, „egyesek azt állítják”, „a közvélemény is alátámasztja” és az ehhez hasonló megjegyzésekkel helyettesíteni, s főleg nem a népi bölcselkedés közhelytartalmaira támaszkodni. (Pl.: „Az erotikus lobogásra jellemző, hogy kezdetben igen erős, de ha elérte a kielégülési csúcst, lassan gyengül, végül teljesen kialszik. Ebben az esetben inkább lángra lobbant szalmáról, mint tartós parázsról van szó” – *A szerelem és a barátság kiegészíti egymást.*) Nem elegendő a tudományokra való általános hivatkozás sem. Így: a „modern pszichológusok szerint is”-féle megjegyzés a pontosítást elkerülő eljárás közé tartozik, hiszen ennek alapján valamely idézett megállapítás a modern pszichológusok közül lehet bárkié és senkié, nem lehet ellenőrizni hitelességét. Továbbá: a nők „affektív érettségére” vonatkozó leegyszerűsítő, lekicsinylő vélemények megkerülük a nők szocializációjának kérdéseit, azt, hogy a társadalmi szabályrend egészen más szerepeket és viselkedésnormákat vár el a nőktől mint a férfiaktól, azaz a konzervatív nevelés a nőket a saját érdekeikről és vágyaikról (pl. a barátságról) való lemondásra készíti elő. Ennek értelmében a szerző is szentesít bizonyos sztereotípiákat. Pl. nagyon hasznosnak tartja, ha egy, a családja által elfoglalt asszony, független barátnője révén tájékozódik a világ dolgairól (*A nők alkalmatlanok a barátságra?*). Az ilyen hozzáállás ugyanis a férjes-családú asszonyt alárendelt helyzetben látta, a konyha-gyerekszoba-hálószoba kijelölte térbe szűkíti mozgásterét, megfosztva őt személyes szabadságától, nem beszélve a személyes megéltég helyett kapott másodkézből származó információk csökkentett értékéről. Ezenkívül: Szungyi László s mindazok a meggyőzések, amelyeknek szellemében véleményt mond a férfiak közötti tartóvódó barátságról, nem tesznek különbséget az ún. haverkodás és a barátság lényegi tartalmai között. Ez a leegyszerűsítő eljárás figyelhető meg következő okfejtésében is: „A legtöbb férfi csak az azonos neműek baráti körében találja meg önmagát. A férfiak baráti társaságban jól szórakoznak, társalognak, és lényegesen másként viselkednek, mint

nők jelenlétében. Még a szerelem sem helyettesíti a férfi számára a más férfiak iránti barátságot. A feleségek olykor nem jó szemmel nézik, ha férjük a házasságkötés után nem számolja fel baráti kapcsolatait . . .” – *A férfiak közötti barátság ismérvei*. Kifogásolható továbbá – az írások megjelölt műfaja alapján – az ún. királyi többes következetes alkalmazása, hiszen a naplóírótól – más műfajokban alkotókkal ellentétben – fokozottabb mértékben várjuk el a személyesség ismervét, az egyedi-sajátos vélemény vállalásának tényét, méghozzá a „mi ismereteink és tapasztalataink”, „meggyőződésünk”, „véleményünk”-féle szófordulatok, szókapcsolatok helyett. Mindezek mellett még a szerző számos, kellőképp át nem gondolt, odavetett, a tudománytalan bölcselkedésekből, a köznapi megfigyelések közhelyeiből, sőt, olykor a közösségi előítéletek tárházából kölcsönzött megállapításával foglalkozhatnánk. Pl.: „Az az állítás azonban, hogy igazi barátság kizárólag férfiak között szövődik, a barátság fogalmát korlátok közé szorítja. Kétségtelen ugyan, hogy az olyan kiváló személyiségek közötti barátság, mint Jonatán és Dávid, Jézus és János apostol, Goethe és Schiller stb., magasztosabbnak tűnik, mint az emberiség más képviselői között, de az átlagember is képes igazi barátságra” – *A férfiak közötti barátság jellemzői*. (Ha jól értelmezem: vannak a férfiak, közöttük kiváló személyiségek, emellett léteznek az emberiségnek „más képviselői” és az átlagemberek. A nők melyik kategóriába tartoznak? Ők a „más képviselők”? Vagy a mindenkori „átlagemberek”? Vagy: „Ha felnőttkorban merül fel féltékenység a barátok között, ez affektív éretlenségre, homoszexuális hajlamra vagy más pszichopatológiai jelenségre vall” – *Baráti közösségek*. (Félek, e megjegyzés értelmében, az emberiség igen nagy százaléka tartozna, amennyiben valaha is féltékenységet érzett barátai iránt, a beteges lelkületűek, a ferde hajlamúak csoportjába. A szerző itt megfeledezett egy korábbi állításáról, miszerint „az ember pszichéjében, lelkivilágában ritkán történnek olyan egyértelmű dolgok, melyek a racionális kategóriákat jellemzik” – *A nők alkalmatlanok a barátságra?*)

Szükségszerű volt foglalkozni Szungyi László könyvének címadó és elvi alapvetést hordozó fejezetével ilyen terjedelemben és részletességgel, hiszen a következők ennek szellemében, módszereinek és eljárásainak megfelelően épülnek fel, ami nemcsak azt jelenti, hogy szemléleti megalapozottságukban jelentősen folytonosságot, de – sajnos – hiányosságaikban is. A következő szövegekre sem jellemző a kimunkált esszényelv, a következetes gondolatvezetés, a hatásos érvelés sajátossága, vagy pedig a szépirói stílus ismérve. Talán a *Miatyánk* című második részt tekinthetjük e szempontból a legösszefogottabbnak. A *Miatyánk* imádság jelentéstartalmait – mint a keresztény életvezetés legfontosabb értéktartalmait – bemutató fejezet szövegei egy-egy központi motívum köré szerveződnek. A lényegi tartalom (rendszerint deduktív jellegű) megközelítései egy-egy összefüggő gondolatsor gördülékeny, következetes kifejtésére épülnek, a megjelenítés, a láttatás és az érzékeltetés plasztikussága fedezhető fel bennük. Semmi okunk és jogunk nincs tehát kétségbe vonni e keresztény értéktendenciák szellemében kifejtett szövegmagyarázatok, jelentésértelmezések értékét és érvényét, de itt is számon kérhetjük a szerzőtől az új összefüggések felfedezésének, egyéni meglátások kifejtésének szándékát, a jelenségekről való korábbi beszédmód megújításának igényét. Mert – legyenek e fejezet írásai bármennyire tartalmasak is – e specifikumok nélkül nem mondanak többet számunkra mint valamely igényes megformáltságú hittankönyv olvasmányai közvetítette ismeretanyag. Helyenként e szövegegyüttes darabjaiban is felfedezhetők annak a didak-

tikus hangvételnek a nyomai, amely a könyv életképekből, ún. hitre tanító jegyzetekből szerkesztett részeiben kifejezett. A fejezetet nyitó írás első bekezdése eklatáns példája ennek: „Boldog örömmel ront be a hittanóra után édesanyjához egy elsős kislány: »Anyu, tudod, hogy miért vagyunk mi mindannyian ’testvérek’, ahogy a tisztelendő atya a templomban a szentmisén szólott bennünket?!« Az anyuka szóhoz sem jut, mert a kislány azonnal felel is a saját kérdésére, hiszen számára nagy felfedezés volt, amit a hitoktatótól hallott: »Azért vagyunk mindannyian testvérek, mert Isten mindannyiunk égi Atyja, és csak az szólíthatja így Őt, aki a keresztségben gyermeke lett!«” (*Isten mindannyiunk atyja*) A példaállítás e naiv formája semmiképpen sem lehet a modern pedagógia eszköze még a hitoktatás keretein belül sem.

Szungyi László könyvének valójában csak két olyan fejezete van, amely a tulajdonképpeni napló formájával és jellegével analóg írások gyűjteménye: az *Emlékeim* és az *Életközelben* című rész. Az *Emlékeim* cím alatt közölt három szöveg közül az *Újra felkel a Napot* tartalma alapján inkább az elmúlásra, a végesség tudatára apelláló írások együtteséhez kellett volna sorolni (amiért mégis az említett kontextusba került, az feltételezésem szerint a gyermekkori emléket felelevenítő első bekezdés miatt történt). A *Gyermekkori emlékek Vondra Gyuláról* című emlékező tartalmú írás és a szerzővel készült interjú (*Római diák voltam*) a kötet két leggyengébb szövege. Nemcsak azért, mert mindkettő nyelvi megformáltság tekintetében is a legelső értékhatárt súrolja, hanem mert semmilyen olyan többlettartalom nem bontakozik ki belőlük, amelyek közérdeklőségre számot tarthatnának. A magánélet történéseit feltáró vallomásnak, a személyesség szöveg helyeinek is kell rendelkeznie olyan szekunder jelentéstartalommal, amely a potenciális befogadó beleérzőkészségére számot tarthat, mert csak így jöhet létre az írás lényegi értéktartalma: az olvasóval való kapcsolatteremtés lehetősége. A néhai temerini esperesnek, Vondra Gyulának emléket állító írás az égvilágon semmit sem árul el a megidézett személyiség jelleméről, alakjáról, emberi és hivatásbeli magatartásáról azon kívül, hogy megértően reagált a gyermek Szungyi László – egyébként a nagynya által sugallt – bemutatkozására („Szungyi Lacika – pap!”), s része volt későbbi pályája egyengetésében. A római diákokat bemutató interjú sem szolgál egyedi tanulsággal az (újság)olvasó számára, és semmi köze az irodalmi interjú kategóriájához, amilyent egy ilyen szövegkörnyezetben olvasóként elvárhatnánk. Viszonylag sikerültebb írásokat fog egybe a *Vallás és emberi psziché* fejezetcím. Ezekben a szerző az ember életében adódó különböző válságjellegű és -tartalmú lelkiállapotokra, élethelyzetekre, egyetemes emberi jelenségekre (pl. az embertársainkkal való konfliktus, az egzisztenciális kiábrándultság, a vallásos meggyőződés kialakulása, az ún. isteni bűvölet etc.) ad a keresztény filozófia szellemének megfelelő válaszokat és magyarázatokat. Megjegyzései, következtetései itt sem mindig átgondoltak. Csak egy apró példa a *Meg tudunk-e bocsátani?* című írásból: „Aki hagyja, hogy életében eluralkodjon a keserűség és a harag, idővel tönkreteszi saját magát” (a szerző eredeti kiemelése). Ennek következményei a lelki, sőt testi rendellenességek és különféle megbetegedések.” (A frusztráltságból következő kóros lelki folyamatok és pszichoszomatikus megbetegedések jelensége ismert előttünk. Kérdésünk az volna, ezeken kívül milyen „lelki rendellenességek” lehetnek a következményei ennek az állapotnak?) Miként azt a *Barátság* című fejezet megfelelő szöveg helyei esetében tettük, a többi írás közvetítette értékítéletek kapcsán is elvárjuk a szerzőtől a más meggyőződésűek

(még az általa „vallástalanok”-nak nevezett emberek) iránti tolerancia készségét is. Ezért felkapjuk a fejünket, amikor pl. elbeszélve a Louis Pasteurrel a tudomány és a vallás összeférhetetlenségéről vitázó fiatalember esetét, annak vitaszenvédélye, indulata kapcsán „lélekből kitört bűnös szabadság”-ról beszél (*Az olvasóval a kézben*). Ugyanis nem lehet eleve bűnös az, ami nem felel meg az általunk közvetített értéktartalmaknak. Ugyancsak a nyitottság, a modern élettartalmakhoz való alkalmazkodás hiányát fedezzük fel az *Életközelen* című fejezet hétköznapi élet jelenségeire reagáló írásában.

Szungyi László *Barátság és boldogság* című könyve bevezető írásának ígérete (a „hatékony mód és eszközök” feltárása) ellenére – úgy vélem, még a szerzővel azonos meggyőződésbeli hullámhosszon levő befogadó számára – sem ad (főleg szembetűnő hiányosságai miatt) hiteles választ arra vonatkozóan, melyek a *barátság és a boldogság* szimbiózisa áthatotta élet feltételei, lehetőségei. A könyv egészének áttekintése engem inkább arról győz meg, hogy ezt az ígéretes főcímet inkább a jóhangzás indukálta, mintsem az írások egészét átható kulcsfogalmak kiemelésének szándéka. A vele kapcsolatos számos észrevétel, kifogás, valamint nyilvánvaló és lényeges hiányosságai ellenére sem tartom szükségtelen kiadványnak ezt a könyvet. Ugyanakkor mind szerzője, mind recenzense és szerkesztője figyelmét felhívnom a válogatás szelektív elvére, a mérlegelés fontosságára e tevékenységben, hogy az igényes, esztétikailag értékes irodalmi szöveg hitelét ne rontsa el a vele egy kötetbe, fejezetbe szerkesztett értéktelen, kifogásolnivaló. Az is fontos tanulsága Sungyi László kötetben reprezentált irodalmi tevékenységének, hogy valamely specifikus hivatás – pl. a papi szolgálat – önmagában még nem képez irodalmi érték-többletet.

BENCE Erika

CSÁTH GÉZA OLASZ SZEMMEL

Géza Csáth: *Oppio e altre storie*. Roma, 1998

„Érzem, hogy ismeretlen félelem kerít mindjobban a hatalmába, és hogy nincs ellene védekezés sehol sem.”

(Csáth Géza: A béka)

Terror, kegyetlenség, harag és fájdalom, ezek az érzelmek Csáth Géza elbeszéléseinek alapelemei. A valóság határát súroló gyilkosságok, onirikus látomások, amelyeket egyszerű és végtelenül precíz stílussal beszél el, ahol a cselekmények az eseményeknek logikus és organikus láncolatával követik egymást. Az olvasó, akit nyugtalanság és aggódó érzés önthet el; egy groteszk és szürreális utazáson találja magát az ész legsötétebb és legtitokzatosabb mélységében, amely megrázkódtatások, lidérces álmok és félelmek tanyája. Ez egy olyan univerzum, amelyet gyerekek, állatok, mesebeli személyek és hullák népesítenek be.

A gyerekek az abszolút főszereplői ezeknek az elbeszéléseknek: gyerekek, akik kínozzák és élve felboncolják a kutyákat és macskákat, akik megfojtják testvérkéiket, megkéselik édesanyjukat, és felakasztják játszótársaikat. Ezeknek a történeteknek nincs morális

tanulságuk, amint a moralitás nem létezik a gyermekek elméletében sem. Csáth így akarja aláhúzni a polgári osztállyal – amelyből ő maga is származik – szemben érzett ellenszenvét, azzal az osztrák–magyar középpolgári osztállyal, amely tekintélytisztelő, jóra való emberekből áll, és amely a felnőttek világát személyesíti meg.

Majdnem minden elbeszélésben erősen jellegzetes önéletrajzi elemeket találunk, főleg olyanokat, amelyek az író gyermekkorára vonatkoznak: a mesék iránti szenvedélyes szeretetének hatása feltűnik elbeszéléseinek struktúrájában (egyike az első könyveknek, amelyet ajándékba kapott, Andersen meséinek gyűjteményét tartalmazta), (*Szombat este* akkor is, ha rövid, már egy valódi mese). Több esetben kifejezetten hivatkozik saját életére, mint például a *Vörös Eszti* című elbeszélésben: „Apák kártyáztak, és nagyapák is átjöttek. Aranykrajcárokkal volt tele Terke hűgornak a marka, és öcsém, Gudi, hat narancsot evett meg, és három házat építet az új játékkövekből, míg én a szobámban a nagy kanapén olvastam Andersen bácsi könyvét. (. . .)

Itt kezdődött az ismeretségem Andersen bácsival. Azután minden este a fejem alatt volt a könyv, és nem aludtam el nélküle.”

Vagy az *Anyagyilkosság* meséje, amelyben a két főszereplő gyermek hazavisz egy baglyot. „A feje olyan szép nagy, mint két nagy szem. Az agyában csodálatos régi mesék vannak elrejtve. Száz évnél is tovább él . . .”

Három szín gyötőően visszatér a novellákban: a vörös, a fehér és a fekete. A vörös szín elvitathatatlanul a vér, amely áttetszik egy sötét házban tiszta ágyon fekvő beteg arcán, vagy éppen a halottak sápadt fehérségén. Fekete a halál, a nők selyemruhája, a bársony, amely befedi a szoba falait, a csend.

Különösen érdekes *A sebész* című elbeszélés, amelyben egy orvoshoz (maga a szerző is orvos volt) méltó tisztánlátással és pontossággal, mélyrehatóan és kimerítően elemzi az idő problémáját, Csáth Géza rövid és zűrzavaros életének alapvető kérdését. „Az ember, ugyebár, amikor kilépett az óvilági majmok sorából, otthagya a természetet. Az agyveleje erős fejlődésnek indult. Ismeretlen módon, olyan diszpozíciókat szerzett, melyekkel az énnel és világnak a szemléletét egész új, mondjuk, magasabb dimenziókból végezhetné, mint azelőtt. Talán ez az új nézőpont rontotta meg az embernek a pszichikai boldogságát. Talán így került be az idő képzete az ember agyvelejébe. Talán ez a szempont, ez a relatív tökéletlen és abszolúte magasabb, mindenesetre azonban ideiglenes – szemléleti pont az, amelyből mi azt a természeti ítéletet merítjük, hogy az idő múlik. (. . .) Tehát odáig jutottunk, hogy az idő ránehezedett az emberiségre. S itt tört reánk a halál, az öregség degenerációja, a baj, a fájdalom.

Súlyos dolog ez. Az időnek a mérge beleette magát a filozófiánkba, a művészetünkbe, a napi beszédbe. Az embernek, amint kinőtt a gyermekkorból, társává válik az idő gondolata, s el nem hagyja a halál percéig. Schopenhauer megírja a *Welt als Wille und Vorstellung*-ot, Shakespeare a lenni vagy nem lenni. Az időnek köszönjük az V. szimfóniát is, s Beethoven sorsszimfóniáját – amelynek haláltáncszerű témájában a másodpercek kérielhetetlen egymás után való lepergését halljuk. (. . .)

Azt mondtam, hogy ez az időképzet csak a gyermekkor után válik gondolkodásunk átkos szemüvegévé. Valóban így van. A kisgyereket egyáltalán nem bántja az idő múlása.”

Láthatjuk, hogy a mi Csáthunk sebészorvosával kivonatja az agyvelőnek azt a részét, amelyben az idő fogalma lakozik. „Egyszerűen kikanalazom az emberi bánat átkozott darázsfészékét.”

A problémát megoldja egy bizonyos szürreális szinten, ami csak a mesén – elbeszélésen – belül lehetséges, míg a valóságban a kábítószerkezeléshez kell fordulni (ő maga is morfinista volt), amelyek lehetővé teszik évezredek elnéni pár óra alatt. „Hunyjátok le a szemeiteket. És az apró ópiumpipa elvezet oda, ahol azért élünk, hogy éljünk, és semmi másért. Hiszen ez az egyetlen célja a létnek. Hiszen a szűkmarkú isten is csak azért ajándékozott minden nyomorult férregnek egy-egy pillanatot ebből az életből, hogy éljen, folytassa az életét, hogy új életet okozzon. Az új férregnek pedig ismét kijut egy pillanat.

A lét esszenciája olyan drága portéka, amelyből egész nemzedékek, évszázadok alatt kapnak – egy órát.

Aki ebbe belenyugszik, az belenyugodott abba, hogy meghaljon, mielőtt megszületett. Aki azonban valójában emberré tudott lenni, és számot vetett magával – mint méltóságához illik –, az raboljon magának mindennap tizennégy órát. Ez a tizennégy óra egyenlő négyszáz generációnak nyolcezer éves életével. De számítsunk csak ötezret. Egy nap alatt tehát ötezer esztendő élek. Egy esztendő alatt ez körülbelül kétmillió évet jelent. Föltéve, hogy az ópiumszívást mint kifejelett erős férfi kezded, és nagy gondot fordítasz testi épséged fönntartására – amelyet legjobb ügyes orvosra bízni –, tíz esztendeig elélhetsz. És akkor húszmillió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet az örök megsemmisülés jegy párnájára.

Aki ezen az áron nem mer és nem akar az öröklétből húszmillió évet – az éljen száz esztendeig, és sokasodjék meg az ő utódaiban.”

*Vanessa MARTORE
HORVÁTH Erzsébet Boros Ákosné fordítása*

Megjelent az I Nipoti di Rameau 1998/1. számában

A KAFKAI MINŐSÉG

Franz Kafka: *A nyolc oktávfüzet*. Fordította: Tandori Dezső. Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2000

„Don Quijote balsorsa nem a képzelete, hanem Sancho Pánza.”

(A harmadik oktávfüzet, 24.)

Lehet, hogy Kafka-ént túlságosan foglalkoztatta az odú, a „földi-mód” szemlélet? A kezdet és a vég ugyanis egyáltalán nem bizonyos. A Kafka-szövegek kaleidoszkópszerű játéka, az a „természetesség”-ben gyökerező játék, amelyet Camus hangsúlyozott, a karkai minőség tartozéka. Tandori Dezső (a fordító) utószavának záró mondata így szól: „Karkai minőség csak egyetlen van.” Mert létezik egy olyan minőségkomplexum, amely *kafkaiként* nevezhető meg, illetve amely elkülönböződik azoktól a minőségvari-

ánsoktól, amelyek elé szintén a Névből képzett jelző illeszthető, például: shakespeare-i, goethei, dosztojevszkiji . . .

A teljesebb Kafka felé irányuló fordító tudatában a nyugtot nem engedő frői-olvasói minőség többnyire Szép Ernő világához kötődik:

*„Zene szól odakint a kertvendéglőben, hazaért
már, külöki ablakát, semmi sem segít, a lombok, a
hangok – elmúlt, ami volt, valaminek ő volt .
»útban«, ahogy könnyelműen fordítottam, költél-
táncos mód, hazafelé. Marad az eltűnődés – azt írja.”
(Kafka – alig, Szép Ernő-mottó)*

*„Hogy amott a hídon mi van, miféle szépség van ott, mily
bánat, az ő szívének mi köze hozzá? Oszlopokhoz, ívekhez;
s bicikli, kocsi, népség, ezt látja, néma hajók jönnek-mennek
híd alatt; milyen egyszerű, és nem enged neki nyugtot.”
(Szép Ernő, Kafka és a festők)*

Az idézett Tandori-versrészletek a Kafka-opust *belülről* is ismerő költői én *nyugtalanosságát* bizonyítják. A karkai minőség ez esetben a költőt „működte”.

Az Oktávfüzetek eltűnődést „gerjesztő” bűvös száma a nyolcas. A „nyolcadrét” füzetek mellett a zenei terminusra, a teljes hangzásbeli egységre ugyancsak gondol az Olvasó, ám még inkább előkerül a 'hangköz' jelentés. A *Kafka-hangközök* és a megszakítotttságot sugalló olvasói attitűd a folyamat (der Prozess) megszakítotttságával, átváltozásával fonódnak össze, ezek egyébként is a karkai világ meghatározó jevei. A *második októvfüz*erben a világ nyolcadik csodájának mendemondája töri meg a megnevezett hagyományt; az európainak öltözött arab ironikus szónoklata a történelemkönyvekben lefektetett igazságok esetleges hamisságát veti fel.

Max Brod jegyzetei a keletkezési időpontot is elárulják, a sorrend pedig a Kvadrát-füzetekkel ellentétben csak Brod feltételezésein alapszik. *Az első októvfüzet* egyetlen dátuma 1917. február 17. Az olvasó azonnal a történelmi eseményekre összpontosít, viszont az én ismételen a szobához, a zughoz kötődik. Még fegyver-élménye is egyéni fegyverhasználat vagy -letétel, noha tagadja a magányos hadviselést: „Öt gyermekpuskám van. Szekrényemben függnek, minden kampón egy. Az első az enyém, a többi négyért jelentkezhet, aki akar. Ha négynél többen jönnének, a fölös létszámban lévők hozzák el okvetlenül a saját fegyverüket, hogy szekrényemben letétbe helyezték. Mert egységesnek kell lennünk, ha nincs ilyen egység, nem jutunk előbbre. Egyébként csak olyan fegyvereim vannak, amelyek máskülönben felhasználásra teljesen alkalmatlanok, mechanizmusuk tönkrement, a záváar letört, csak a kakasaik kattogtathatók. Vagyis aligha lesz nehéz további hasonló fegyverek beszerzése. Alapjában persze kezdetnek a fegyvertelen illetők is jók nekem. Mi, akiknek lesz fegyverünk, kellő pillanatban közrefogjuk fegyverteleneinket.”

Az egység kérdése, amely alig „hallhatóan” lapul meg a szövegrészletben, az eddig érdekből összetartott területre, a Monarchiára (is) vonatkoztatható, holott a Kafka-recepció kiemeli, hogy az frót mintha nem érdekelte volna ez a nagyot és jelentőset létrehozó

Monarchia, sőt az első világháború kitöréséről alig vett tudomást, odúban élt ekkor is, a távlatot pedig inkább Berlin vagy Párizs jelentette számára. A szövegekbe mégis beszűrődik a Monarchia végnapjainak közérzete, jó példa erre *A harmadik oktávfüzet* egyik feljegyzése, amely az érzékek zűrzavarára utal: „az érzékek zűrzavarában vagy az érzékek túlzott érzékenysége folytán megannyi szörny leleselkedik, és zajlik, kinek-kinek hangulatszesszélye vagy sebesülése szerint, egy elbűvölő vagy kimerítő kaleidoszkópszerű játék”.

Ugyanez a „külső világ” bontakozik ki Ernst Mach elméletéből, Musil vagy Schnitzler frásaiból; a kutyaalázat és a vadállati magatartás választhatósága Hofmannsthal *Lovastörténetéhez* hasonlóan ezekben a jegyzetekben ugyancsak felmerül. Indokolt tehát a költő Tandori képzettársítása: Szép Ernő és Kafka kapcsán az *impresszionisták* hídjait látja.

Az Oktávfüzetek „szövegtere” a szoba. Az *odú* című novella ismert szövegrészlete már magyarázatot adott a benti közérzetre: „Túláságosan foglalkoztat az odú. Gyorsan futottam el a bejáratától, de hamar visszatérek. Jó rejtékhelyet keresek, és – ezúttal kívülről – éjjel-nappal lesem bejáratát. Lehet, hogy bolondság ez, de mondhatalan örömömre szolgál, és megnyugtat. Úgy érzem ilyenkor, mintha nem a házam, hanem önmagam előtt állnék, alvás közben, és abban a szerencsében részesülnék, hogy mélyen alszom, és eközben élesen megfigyelem magam” (Eörsi István fordítása).

Szobater és öninterpretálás szorosan összefügg. Az Oktávfüzetek első mondata az aforizmaíró Kafka-ént idézi: „Minden ember egy szobát hordoz magában.” Az olvasó *A harmadik oktávfüzet* jegyzeteiben reflexiókat fűzhet a lakonikus szövegmondathoz: „Milyen nyomorúságos is az önismeretem, akár ha csak szobám ismeretéhez hasonlítjuk is. (Este.) Miért? Nem létezik a benső világ olyan megfigyelése, amilyen a külső. A lefró lélektan úgy egészében, mindenképp csak antropomorfizmus lehet, alkalmasint a határok rágcsgálása. A belső világ csak élhető, nem leírható. A pszichológia annak leírása, hogy a földi világ tükröződik az égi síkon, vagy pontosabban: egy tükrözés leírása, ahogyan azt mi, akik teleszívtuk magunkat a földdel, elképzeltük, mert tükröződés sehol nem következik be, nem, csak a földet látjuk, bármerre forduljunk is.” Másutt a pszichológiát a „tükörfrás” olvasásának véli. A Kafka-figurák szobaismerete ebből a nézőpontból felülvizsgálható. Gregor Samsa, Georg Bendemann, Josef K. és más szereplők „tükörrel”, „szőnpaddal” és átváltozással kapcsolatos szobaismeretét az Oktávfüzetek feljegyzései gazdagítják. A szobaperspektíva ontológiai kérdés is egyben. Az olvasó – Tandori szellemében – eltűnődhet a lét, illetve a megismerés kérdéseiben, amikor a halottasszoba szellőztetése, az ajtókeresés, az egyablakos szoba szűkössége, a Poe-képzettársítás, az imént otthagyt szobába való visszatérés, a titokzatos tojás megpillantása vagy az eltelt szituációját idéző szobater kerül bemutatásra. A szoba *megélhetősége* válik fontossá.

Az antropomorfizmus említése szintén lényeges aspektus, amely a karkai állat-átváltozásokkal függ össze. Az Oktávfüzetek jegyzetei a repülés és a madárlét, illetve „lovas” és ló vonatkozásait járják elsősorban körül. Wilhelm Emrich vizsgálta tüzetesen az „állathcecek” jelentőségét Kafka szövegeiben (*Franz Kafka*, 1965), és rámutatott az állati felé nyitható kapu, valamint az univerzum kapcsolatára, a szabadságlehetőség megcsillantására. A *Jelentés az Akadémiának* énje az emberi felé halad, a ketrecből lép ki, szobaterében mégis majom módra él. A szárnyakkal rendelkező ember viszont inkább kitépne szárnyait, de a halottakat és az isteneket nem hagyja el. *A hatodik oktávfüzet*

talányos, gólyaszerű madara gólyamama híján a *narratív éntől* vesz repülőleckéket, az embertől tanul meg repülni, vagyis attól, aki nem rendelkezik a repülés képességével.

Az Oktávfüzetek a jól ismert „Kafka-alaphangok” újraolvasását teszik lehetővé, például a kezdet homályára éppen a madárteremtés és a repülőgép feltalálásának analógiája utal. Jelentősek a mitológiai összefüggések és a demitizálás kérdései, a bűn és a kiűzetés, valamint a labirintus vizsgálata, a mulandóság, a felelősség, a szenvedés, a művészlét, a fűtlét, jobb és bal kéz küzdelmének felvetései, a munkásság helyzetének *ironikus* megközelítése, a Don Quijote-értelmezés öngyilkosságot is érintő nézőpontja és a versbeszéd különválása.

Az „új” Kafka-kötet egyik legnagyobb élményét a fordító nyújtja olvasójának, amikor újr fordításra vállalkozik, és így módon régebbi és újabb fordításainak összehasonlítására készíti el olvasóját. Az újraolvasás tehát új fordítást eredményezhet, kiváló példának bizonyul a *Prométheusz* újabb szövegvariánsa. A célnyelvi fordítások kapcsolata és elkülönülése alapos vizsgálatot érdemel (természetesen a szövegköziség jegyében). A *Prométheusz* szövegmondatainak szórendcseréje újraértelmezésről tanúskodik, ugyanezt igazolja az első mondaváltozatnak a bevezető mondattal való egybeolvasása. A „lecsapó” és a „csapdosó” csőrök jelentéstani elkülönböződése szintén az interpretáció eltéréseivel magyarázható.

A Kafka-feljegyzések komikus nézőpontját, illetve ezek különböző nézőpontú olvasását ugyancsak felvetheti a mindenkori Kafka-olvasó; az aforizmaszerű szövegek és szövegfragmentumok kimeríthetetlen befogadói Kalandra adnak lehetőséget. Az ezredfordulón például eltűnődhet az egyén (az olvasó) a következő „kis rezümé”-n: „Az emberiség története: egy másodperc egy vándor két lépte közt.”

HÓZSA Éva

Ó, AH, OH!

Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*. Ictus Kiadó–JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1999

Kit ne csábítana a kaland, a kihágás öröme, a megszokottól való eltérés mámore? Kit ne csábítana a mások dolgába, titkolt ügyeibe való bepillantás, szaglászás, fzelgetés? Idegen holmik – fiókok, táskák, levelek – között matatni heves szívdobogással? Talán a leleplezés megnyugtató diadala, vagy a mélyen feszülő indulatok perverz (sőt perversált) levezetése céljából? Esetleg az önmarcangolások csillapítása miatt?

A hagyomány megingatása, az elfogadott szabályok és szabványok, a bevett szokások fölforgatása, az ismételt rákérdés, a megszállott demisztifikálás lényegében a házaságtörés angyali és démoni kéjével jellemezhető? Már meglévő szövegekbe avatkozni, a szövegek orgiájába bonyolódni, textusok szétnylító combjai közé csúszni, újrafrni, szétfrni, félrelépni? . . .

Régebben kezdődhetett az egész, de talán Pascal és Descartes mentén hasadnak ketté (véleg) a dolgok (és a szavak). Descartes minden addigi nézet gyökeres fölforgatását, megkérdőjelezését tekintette szükségesnek ahhoz, hogy új kiindulással valami szilárdabbat hozzon létre a gondolkodás. A szavakban rejlő veszélyre, a megszokott beszédmó-

doxból következő tévutakra figyelmeztetve az alapos vizsgálódás fontosságát hangsúlyozza, de azt is megjegyzi, hogy mivel a természetünk erőtlen, így bele kell törődnünk abba, hogy olykor hibákat követünk el. Pascal szintén fenntartással közelít a régi szövegekhez, kétségbe vonja az autoritások korlátlan hatalmát. Az általános kételyt mégse fogadja el, mert aki elveti a sulykot, s kételkedése közben magában a kételkedésben is kételkedik, azt az önmagára visszaforduló bizonytalanságok végül egy nyugvópont nélküli körpályára kényszerítik, folytonos körforgásra ítélik. A kételkedés naiv szabadságával a megtérés állítható szembe, ez az a pillanat az ember sorsában, amikor *lerombolja* magában a régit, az egykor voltat, az elkárhozottat. A dekonstrukció magvának tekintve e gondolatot, nem véletlen, hogy Paul de Man könyvét éppen egy Pascal-idézet vezeti be, avagy előzi meg mottóként. (Pascalt egyébként félig-meddig a dekonstrukció előfutáraként is aposztrofálhatnánk; erre Paul de Man is utal, mondván, hogy Pascal említi először egy olyan meggyőződés „megdöntését”, amely már maga is lerombolás.)

Az olvasás allegóriái 1979-ben jelent meg New Havenben. Ekkorra már a dekonstrukció bevonult az amerikai egyetemekre, nem annyira teóriaként, mint inkább a szoros szövegmagyarázat újabb módszereként. A könyv két részből áll, mindkettő hat-hat fejezetre tagolódik, ezek lényegében önálló tanulmányokként is kezelhetők. Az első fejezet körülírja azt a módot, ahogyan a további fejezetek egy-egy szerző (Rilke, Proust, Nietzsche, Rousseau) egy-egy művét, vagy annak csak egy részletét megközelítik. A tanulmányok a szoros szövegmagyarázatokon keresztül magáról az irodalomról, illetve az irodalmi beszédmódról, az irodalom nyelvéről tett elméleti megállapításokhoz jutnak el. Paul de Man kritikai szókészletének domináns terminusa a „grammatika” és a „retorika”, mely utóbbi nem az ékeesszólás, meggyőzés, kommentálás értelmében szerepel, hanem „a trópusok és alakzatok vizsgálatát” jelenti, vagyis egy szigorúan tudatos, a kimondatlan dolgokra jobban odafigyelő olvasást. Paul de Man a maga módszerének kidolgozásakor részben a szemiológiai kutatások eredményeit használja fel. A szemiológia – a jelölőként felfogott jelek tudománya –, azt kutatván, hogy *miképpen* jelentenek a szavak (s nem azt, hogy *mit*), „különösen sokat tett azért, hogy szétfoszlassa a jel és a referens szemantikai megfelelésének mítoszáit”. A jelet értelmezni kell ahhoz, hogy megértsük, de a jel értelmezése nem a jelentés, hanem egy másik jel, azaz nem dekodolás, hanem olvasás, ez az olvasat pedig maga is értelmezésre szorul egy újabb olvasás, tehát egy újabb jel által; „és így tovább *ad infinitum*”. A folyamat során egyik jel szüli a másikat, egyszerűbben szólva: szó szót követ, s így mind jobban belegabalyodunk a szövegbe, foglyai leszünk a nyelvnek, annak reménye nélkül, hogy mondjunk vagy megtudjunk valamit a nyelven kívüli valóságról is. A nyelv és a nyelven kívüli (referenciális) világ kapcsolata fellazul, a nyelv és a világ összefonódó egysége kérdésessé válik, ezért a dekonstrukatív kritika figyelme a nyelvre és a szövegre irányul: szétbomlasztja, elemeire fejt, megbolygatja a nyelvi struktúrákat, persze nem negatív célzattal, hanem azért, hogy a rekonstruálás segítségével jobban megértse, miképpen áll össze az egység. Az olvasás emiatt szigorú immanens analízist jelent, szorosan a szövegre összpontosít, mivel *nincs semmi a szövegen kívül*, célja pedig az, hogy a szöveg kulcsfogalmaiban rejlő ellentmondásokat feltárja, egymásnak szegezze. (A szövegcentrikus megközelítés miatt, valamint a szoros olvasás módszerének köszönhetően nevezték az amerikaiak kezdetben „új újkritikának” a dekonstrukciót.)

Paul de Man megközelítésében trópus és meggyőzés „bomlasztó összefonódása” képezi a szöveg legfőbb problematikáját, vagyis elválik egymástól az, amit a szöveg állítani akar, és amit valójában állít. Az olvasás során így „helyi értelmezési nehézségek” merülnek fel. Paul de Man egy egyszerű példával világítja meg, miről is van szó.

„Az első példát a tömegkommunikáció irodalom alatti szintjéből veszem: felesége kérdésére, hogy vajon felül- vagy alulfűzöttén szeretné-e viselni a tekecipőjét, Archie Bunker (az *All in the family* című amerikai tévéfilmsorozat komikus figurája – megj.: d. z.) egy kérdéssel válaszol: »Mi a különbség?« Felesége, a maga nemes egyszerűségével olvasva e kérdést, válaszul türelmesen elmagyarázza a különbséget a felső és az alsó fűzősmód között, bármi legyen is az, ám ezzel csak haragot vált ki férjéből. A »Mi a különbség« nem a különbség után érdeklődött, hanem csupán annyit jelent: »Nem érdekel, mi a különbség.« Egyazon grammatikai szerkezet két olyan jelentést hoz létre, melyek kölcsönösen kizárják egymást: a szó szerinti jelentés arra a fogalomra (a különbségre) kérdez rá, amelynek létezését a figuratív jelentés tagadja.”

A grammatika lehetővé teszi számunkra a kérdés feltevését, mondja Paul de Man, de könnyen lehet, hogy éppen az a mondat lehetetleníti el a kérdezést, amellyel a kérdést feltesszük. Kivált a figuratív nyelvhasználat hordoz magában ehhez hasonló veszélyeket, ezért a dekonstruktor a trópusok és alakzatok vizsgálatára koncentrálna, s a „retorikai olvasat” módszerével igyekszik leleplezni a szöveget, amikor „nem azt teszi, amit prédikál”. Ez lényegében három lépésben történik. A „retorikailag tudatos” olvasó először a szöveg betű szerinti (felületi) jelentésére összpontosít, ezután megkeresi azt a réteget, amely – többnyire metaforákban áruklodva – a felületi jelentésréteget ellenpontozza, végül a két réteget ütközteti egymással, az eldönthetlenség jegyében: képtelenség ugyanis érvényes döntésre jutni a tekintetben, hogy melyik olvasatot illeti elsőbbség, „egyik sem létezhet a másik nélkül”. Ebből az eldönthetlenségből következik, hogy az irodalmi nyelv a *félreolvasás* állandó veszélyét hordozza magában, sőt éppen ez képezi a legfőbb meghatározó jellemzőjét. Mivel nem lehet ellenőrizni és körülhatárolni a szöveget, a dekonstrukció terminológiájában minden olvasat félreértelmezésnek minősül. Ez nem azt jelenti, hogy az adott olvasat hibás, egyszerűen csak arról van szó, hogy nem található egyetlen, kitüntetett és hiteles olvasata egy irodalmi szövegnek, hanem több, egymással párhuzamosan haladó, esetenként konfrontálódó olvasat lehetséges. Paul de Man egy Yeats-vers elemzésén mutatja be, hogy a közhasználatú, bevett, hagyományos értelmezést hogyan ássa alá egy olyan olvasat, amelyben csupán a vers utolsó sorát kell másként értelmezni, és az egész vers máris az ellenkezőjét fogja állítani annak, amit korábban hittünk. Proust szövegének esetében is szétválik az „esztétikailag érzékeny” és a „retorikailag tudatos” olvasat. Paul de Man a regénynek azt a részletét elemzi, amelyben a szöveg két módját állítja szembe annak, hogy hogyan lehet felidézni a nyár természeti élményét, s egyúttal ki is nyilvánítja, hogy melyiket tartja többre a másiknál: a metaforikus. Eközben azonban maga a szöveg ellenkező eljárást alkalmaz, ugyanis a metaforikus struktúra metonimikussal szembeni esztétikai felsőbbrendűségét állítva, saját meggyőzőerejét éppen egy metonimikus szerkezetből meríti. (Mondhatni, bort iszik és vizet prédikál.) Áttérve Rilke életművére, melynek „van mersze az egzisztenciális üdvözülésnek a költészetben, a költészet révén végbemenő formáját hangoztatni és ígérni”, s így a legnagyobb ígéret beteljesítését fenntartani a költészet számára, Paul de

Man azzal a feltevéssel kezdi elemezni a verseket, hogy talán nem is annyira egyértelműek ezek a pozitív kijelentések, és lehetséges, hogy Rilke nyelvezete maga is kétségbe vonja a nyelvbe vetett bizalomnak e pozitívítását. Paul de Man ezért a kimondatlan dolgokra összpontosítva azt vizsgálja, hogy Rilke költészete visszahajlik-e önmagára úgy, hogy ezáltal kétséget ébresszen saját kijelentéseinek autoritása iránt.

„Elkerülhetetlen, hogy messianisztikus versekként olvassuk az *Elégiákat*: minden tematikus kijelentésük alátámasztja ezt az állítást, s a figuráció virtuozitása is ezt erősíti. Az az ígéret azonban, melyet e szövegek tesznek, olyan nyelvi játékon alapul, mely kizárólag azért jöhet létre, mert a költő lemondott minden szövegen kívüli autoritás iránti igényéről. Összhangban egy olyan paradoxonnal, mely mindenfajta irodalomnak velejárója, Rilke költészete akkor éri el meggyőzőereje maximumát, amikor minden igazságigényről lemond.”

A dekonstrukció nem olyasmi, amit mi adunk hozzá a szöveghez, hanem „eleve az alkotja magát a szöveget”, ugyanis az irodalmi szöveg „egyszerre állítja és tagadja saját retorikai működés módjának autoritását”, önmagában hordozza az ellentmondásait, lényegében önmagát dekonstruálja. Érvényes ez magára a kritikára, sőt a dekonstruktív kritikára is, hiszen a kritika nyelvhasználata ugyanúgy figuratív, mint az irodalomé. A kritika (és a recenzió) az olvasás élményét beszéli el, ily módon maga is újabb írás, melyet értelmezni kell, de amely ugyanúgy félreolvasható, mivel nem mentesül az alakzatok és az állítások „bomlasztó összefonódása” alól.

„Minden olyan állítás, mely egy adott irodalmi szöveg retorikai működés módjára irányul, maga is mindig retorikai kérdés, mely még azt sem tudja, valóban kérdez-e.”

Vagyis a dekonstrukció alól nem mentesül a dekonstruktor, jelen esetben Paul de Man sem. A retorikailag tudatos, szigorúan a szövegre koncentráló, szoros olvasás, melyet Paul de Man könyve gondosan körvonalaz, szükségszerűen nagy odafigyelést igényel az olvasótól, türelmet és kitartást, ugyanis ez egy lassú művelet, lassú folyamat, melyet csak lépésben lehet végezni, szemben a felületes olvasás gyorsaságával. *Az olvasás allegóriái* ugyanakkor egy Pascal-idézettel kezdődik, amely már jó előre kifordítja ezt a tételt, s egyúttal az egész könyvet dekonstruálja. Ez az idézet ugyanis, melyet a könyv mottójául választott a szerző, így hangzik: *„Ha az ember túl gyorsan vagy túl lassan olvas, nem ért meg semmit.”*

Persze ki állította, hogy a dekonstrukció meg akar érteni bármit is? A szöveg örömről van szó, a félreolvasás (félrelépés) kéjéről, mások szövegeiben való ittasult elmerülésről. Ó, ah, oh . . .

DANYI Zoltán

S Z Í N H Á Z

IN MEMORIAM

LAJOS

(*Soltis Lajos 1950–2000*)

Színházi ember volt, a szónak nemcsak abban az értelmében, hogy játszott, rendezett, tanfított, színházat alapított, hanem mert létformája volt a színház; ha olykor dühös indulatossággal hátat is fordított neki, azt is a színházért tette. Ennyi év után nehéz lenne eldönteni, hogy amikor mindent otthagya autószerelőnek állt, igaza volt-e, vagy sem, de az vitathatatlan, hogy elégedetlenségét demonstrálta, nem lett hűtlen a színházhoz, csak tiltakozott.

Azután rendre visszatért. Talán mert rájött, a színházat sem kívülről, hanem csakis belülről lehet megváltoztatni. Hogy pontosan mi is volt a baja a színházzal Szabadkán, Újvidéken, a Tanyaszínházban, azt – tudtommal – sohasem fejtette ki a nagy nyilvánosság előtt, erről nálam közvetlenebb barátai tudnának beszélni. Tény viszont, hogy lehetett oka elégedetlenkedni. S ezt esetében annál is inkább tisztelni kell(ett volna), mert bizonyos, hogy nem a rá nem osztott szerepek miatt volt elégedetlen (jóllehet szerepálmái neki is voltak), nem személyi sérelmei voltak, hanem a színházat ért sérelmek miatt tiltakozott.

Legalábbis emlékezetünk így őrizte meg Soltis Lajos „kivonulásait” és természetes, mintha semmi sem történt volna, visszatéréseit. Nagy dérrrel-dúrral, színészre vallóan látványosan szakított, s majd szinte észrevétlenül jött vissza.

Életformája volt a színház, de ezt nem művész úrként fejezte ki. Mi sem bizonyíthatja ezt inkább, minthogy senki sem Soltis Lajosnak, hanem csak Lajosnak nevezte – de mindenki tudta, kiről van szó –, utóbb pedig „a” Soltisként említették. De ez már inkább magyarországi korszakára volt jellemző, pontosabban, amikor új környezetében, a vespéremi színházban, s általában a magyarországi színházi dzsungelben kivívta helyét, rangját. Hogy ez mennyi energiájába, lemondásába került, arról ő tudott volna beszélni. Gondoltam is rá legutóbb, amikor a zsámbéki nyári színház *Bánk bán*-előadása előtt találkoztunk, rákérdezek, hogy is élte át a vajdasági éveket követő, felváltó magyarországi évtizedet. De nem került rá sor, inkább a színházról beszélünk, nem úgy általában, hanem a jugoszláviai magyar színházról (ettől sohasem szakadt el; itt volt a Tanyaszínház legutóbbi bemutatóján is!), amely – szerinte, mert valóban tehetséges fiatalok tűntek fel – ismét képes lenne/lesz nagy tettekre. És ettől felvillanyozódott. Talán már azt is tudta, hogyan lehetne ő részese ennek az új felvirágzásnak. De nem erről beszélt. A fiatalokat dicsérte, nem kritikátlanul, ám hihetetlen pontos meglátásokkal támasztva alá véleményét, mintha naponta lá(tha)tta volna őket a színpadon. Soha ilyen megfontolt nem volt. Ni, a Lajos is „megkomolyodott”, villant át az agyamon. Valóban, soha előtte nem hallottam így beszélni. Vagy csak arról van szó, hogy hosszabban nem is tárgyaltunk. Nem emlékszem, holott jóban voltunk, de nem azért, mert szinte kivétel nélkül dicsértem volna, jót

írtam róla. Róla: alakításairól, rendezéseiről igazán nem is beszélgettünk soha. Sajnálom is, mert lett volna miről, s lett volna mit.

Először azon az estén, ott Zsámbékon, a *Bánk bán*-előadás után. Mondjuk Myska bánról, Lajos remek kabinetalakításáról, amely apró tipegésével, tüsténkedő gesztusaival, behízelgő beszédével illett bele ebbe a hol remek, hol meghökkentő, de egészében jelentős előadásba, hogy ellenpontoszerűen más volt. Másféle színházra emlékeztetett, mint ami a tágas templom előtti téren történt, másféle eszközökkel építkező alakítás volt, mint Maia Morgenstern, Kulka János, Fullajtár Andrea, Butuc Zoltán, Szorcsik Kriszta (istenem, micsoda remek színészcsapat!) a mező tágasságát, az idő végtelenségét, a lélek beláthatatlan mélységét átfogó/kifejező, örvénylő színészi forgószele. Lajos Myska bánja olyan volt közöttük, mint egy színes tollú riadt madár a viharban hajlongó-csapkodó csupasz faágak között. Most már tudom, akkor ott Zsámbékon a játéktérhez közeli kiskocsmában, míg vacsorához készülődtek a színészek, habzó ser mellett (csak én ittam, Lajos nem, rá még vezetés várt, az éjjel vissza akart menni Veszprémbe), Myska bánjáról kellett/illett volna faggatni. Hogy találta ki ezt a mindenkit kiszolgáló eunuchra héjazó remek figurát, kinek az ötlete volt, az övé-e vagy másé, s nem tartott-e tőle, hogy „kilóg” az alapján véve más jelrendszerrel építkező előadásból, hogy elveszik a hatalmas térben.

Mіндеzt persze utólag is megkérdezhetném, ha . . .

Igen, ha . . . ez a lenne, de ebben a kurva életben mindig van legalább egy ha, amit nem tudunk kikerülni, nem lehet legyőzni, mert későn ismerjük fel, mert nem tehetünk ellene semmit.

Mert amit tehetünk, az legfeljebb annyi, hogy utólag (miért mindig utólag?) megrajzoljuk tragikusan elhunyt színészbarátunk művészi portréját. Nem kevés büntudattal, hol voltunk, mit csináltunk eddig, s némi elégtétellel, lám, mégis tettünk valamit, ha nem is sokat és nem is idejében. Ehhez azonban előbb be kell gyűjteni Lajos utolsó tíz évének színészi, rendezői adatait, hogy az Andreja, Lopahinja, Asztrovja, Estragonja (Veszprémben Pozzo volt!), Baalja, Tótlajosa s a többi itt játszott feledhetetlen alakítása mellé odaírjuk az egri, a veszprémi, a pesti, a szolnoki szerepeket, hogy Lajos *Kádár Kata*-, *Szomorú vasárnap*-, *Koldusopera*-, *Kakuk Marci*-, *A hajó*-rendezése mellé jegyzékbe vegyük a magyarországiakat s romániaiakat, hogy a Tanyaszínház mellett írassunk a (ha jól emlékszem) szekérszínháznak nevezett vállalkozásáról, illetve a Sitkei Színkörben kifejtett, a népi és az avantgárd színházat sikerrel ötvöző ténykedéséről, sikereiről.

Ha színész hagy itt bennünket, távozik az életnek nevezett hol gyatra, hol szép produkcióból, az nemcsak veszteség, hanem kötelesség is, hogy emlékét, most már kizárólag a szó, a mondatok erejével, megőrizzük.

Soltis Lajos halála is erre kötelez bennünket.

GEROLD László

A REZONÓR TRAGÉDIÁJA

Mi történik akkor, ha egy elkeseredett ember, történetesen munkanélküli, elhatározza, hogy öngyilkos lesz? Ha elhatározásában elég erős, akkor feltehetőleg végrehajtja tettét; ha nem elég erős, akkor eláll szándékától. Így szokott lenni – az életben. Ha viszont ugyanaz az elkeseredett munkanélküli drámában határozza el; hogy öngyilkos lesz, akkor

az eset már egészen más. Elsősorban azért, mert ami az életben magánügy, az a drámában közügy. Illetve az életben akkor lesz/lehet a közt is érdeklő ügy egy öngyilkosság, amikor az esetről a nyilvánosság értesül. A drámában viszont a nyilvánosság már az előzményekről is és az összefüggésekről is tud, hiszen előtte, a nyilvánosság bevonásával történik az, amit az elkeseredett munkanélküli kitervel.

Nyikolaj Erdman öngyilkosa drámabeli öngyilkos. Vagyis öngyilkossági szándéka nem magán-, hanem közügy. Esetében az öngyilkosságnál fontosabbak a társadalmi, politikai körülmények, következésképpen a történet is ezekről szól, s nem az öngyilkosról meg az öngyilkosságról. Társadalmi oknyomozás folyik, állapíthatnánk, ha Erdman nem folyamodna cseles megoldáshoz. Folyamodik, mert ő drámát írt ugyan, de nem társadalmi drámát, hanem bohózatot, melyben minden kissé másként van, mint a társadalmi drámában vagy az életben, amit a dráma utánozni, másolni szokott. Erdmant nem azok a körülmények érdeklik, amelyek a történetbeli munkanélküliben az öngyilkossági szándékot megérelték. Őt azok érdeklik, akik a szerencsétlen ember tragikus elhatározásából hasznot akarnak húzni, profitálni szeretnének. Éppen ezért nem le-, hanem rábeszélük tetteire a szerencsétlent. S közben arra kéri, értük legyen öngyilkos. Mindenki a saját halottjának tekinti, mielőtt valóban meghalt volna.

S ekkor újabb frói csel következik: az öngyilkosjelölt nem halt meg, bár mindenki azt hiszi róla, hogy igen, csak halálra itta magát. Mintha egy rossz tréfát láttunk volna. Persze közben teleplezódik mindenki, aki az öngyilkosjelölttel a történetben kapcsolatba került. Kétségtelenül általános érvényű, sőt mondhatnánk, örök történet, melyet a színház mindig nyugodtan elővehet, mert mindig lesz, akire érvényes, akit leleplez.

Az Újvidéki Színház előadásának rendezője azonban nem elégedett meg azzal, hogy jelezte volna az „áthallásokat”, a megfeleléseket a harmincas évek Szovjetoroszországa és a századvég Jugo-Szerbiája között. László Sándor és csapata némileg szabadabban bánt Erdman bohózatával. Nem az öngyilkos érdekelte őket, bár nyugodtan érdekelhetne volna, hiszen mostanság (= egy jó évtizednyi idő) errefelé nem kevés ember vált munkanélkülivé. S a munkanélkülit öngyilkosságra rábeszélő polgártársak is csak olyanformán érdekelték az előadás készítőit, hogy felismerték bennük a saját kortársaikat. Nem mindenki, a hentes, a szerelemre vágyó nő, a pópa, a fűzfapoéta – és sajnos, az értelmiségi is – megmaradt annak, aki Erdmannál volt. A céllövőde-tulajdonos viszont tenyérbemászóan mai, ismerős vállalkozóvá lett. Egy a sok-sok kis stíflű, de pimasz ügyeskedőből, akiktől nyüzsg az újvidéki, belgrádi, szerbiai utca, piac, kocsmá – az élet ott, ahol ez az előadás készült. Ő a történet szembetűnően kiemelt (fő)szereplője. Legalábbis így gondoljuk szinte a befejezésig. Ekkor azonban újabb váratlan fordulat következik. Nem az író, hanem a rendező fordulata ez.

A munkanélküli, ahogy a szerzőnél írva vagyon, halálra issza magát (Magyar Attila láthatóan nemcsak igyekszik részletekbe menően pontosan kiaknázni a bohózat helyzeteit, hanem ezt sikerrel is teszi), majd a darab rendje-módja szerint kijózanodik. Ennek ellenére azonban öngyilkosság történik. Egy mellékszereplő vet véget az életének. A süketnéma Fiatalember. Az, aki a kor, sőt a kor ifjúságának rezonőrjeként van állandóan jelen, mindent lát, s mindenből kiábrándul, mindenki, mindenki csalódik. Aki előtt valóban nincs perspektíva, aki nem látja értelmét az életének, s aki ezt a kilátástalanságot fölöttébb komolyan veszi és komolyan éli át.

Róla szól az előadás.

És azokról, akiktől a Milošević-rendszer ellopta az ifjúságukat és a jövőjüket is.

De a többiek szerepe sem mellékes, igaz, egyénítésükre nem kerül sor, általános jelentésüket nem feledtetik egyéni vonások, ugyanakkor belőlük áll össze az az embermassza, az a kortömeg, amely viselkedésével lehetővé tette a lenyalt frizurás, arany nyakláncos, karkötős fiúk gátlástalanságát, terrorját, illetve gátja az ifjúság önérvényesülésének. Az ifjúság mellett az előadás főszereplője az a társadalmi zűrzavar, amely életformává vált a balkáni kocsmában. László Sándor rendezésének hangsúlyos pontjai hibátlanul fejezik ki az előadást létrehívó szándékot. Balázs Áron Fiatalemberként valóban mindenütt jelen van, mindent lát, aktív szemlélő. Nagypál Gábor nagyon is ismerős „vállalkozó”, a többiek viszont tömegként látják el előadásbeli feladatukat. Ehhez kiváló játéktér a körhintaszertű, ajtó ajtó melletti bérház díszlete, amely egyszerre kelti a nyomor s az összezártság képzetét. Ha az előadás többi szereplőjének feladatát a társadalmi káosz érzékeltetésében látjuk – és az öngyilkosjelölt ostobára vett feleségét (Mezei Kinga) és siptozó-jajveszékeiőre vett anyósát (Banka Livia) nem számítva –, akkor azt is el tudjuk fogadni, amit különben joggal kifogásolhatnánk, hogy a szereplők játéktípusa bántóan heterogén, amint ezt a pópa (Puskás Zoltán) sülnaturalizmusa és a fűzfapoéta (Szorcsik Kriszta) kidolgozott stilizáltságú mozgása, mint a két legszélsőségesebb példa, tanúsítja.

Kétségtelenül mai, aktuális felismeréseket sugalló, olykor azonban kiegyensúlyozatlan, kidolgozatlan előadás *Az öngyilkos* az Újvidéki Színházban.

GEROLD László

KRÓNIKA

11. ÉLŐNYELVI KONFERENCIA – A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken szeptember 20-a és 22-e között tartották meg a hagyományossá vált Élőnyelvi Konferenciát. A háromnapos tudományos tanácskozáson sok kiváló hazai és külföldi szakember volt jelen, akik az első napon három témakörben tanácskoztak: 1. szó-készlet, névtudományi kérdések; 2. a befolyásolás, hatékonyság elméleti, módszertani kérdései; 3. nyelvünk állapotának jellemzői és a kétnyelvűség. Másnap: 1. szociolingvisztikai, nyelvi változók; 2. élőnyelvi, hangtani kérdések. A Tanszék tanárain (Papp György, Lánicz Irén, Molnár Csikós László, Cseh Márta, Bagi Ferenc, Katona Edit, Szikora Judit) kívül külföldi szakemberek, Fazekas Tiborc (Hamburg), Benő Attila (Kolozsvár), Minya Károly (Nyíregyháza), Sándor Anna (Nyitra), Koláth Anna (Maribor), Borbély Anna (Budapest), Hattyár Helga (Budapest), Kassai Ilona (Budapest), Simon Szabolcs (Pozsony) tartottak előadást. Szeptember 22-én Délvidék magyar történeti nevezetességeit (Bács, Pétervárad, Belcsény, Kamonc) tekintették meg.

VAJDASÁGI SZERB NYELVJÁRÁSOK – Október 20-án került sor a Vajdasági szerb nyelvjárások szótárának bemutatására a Matica srpska dísztermében. A szótár Dragoljub Petrović szerkesztésében jelent meg. A művet méltatták Božidar Kovaček, Miroslav Nikolić, Mato Pižurica, Dragoljub Petrović, valamint Drago Čupić.

SINKÓ-DÍJ – A 2000. évi Sinkó Ervin Irodalmi Díjat Mészáros Zoltán kapta esszéírói munkásságáért. A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, valamint a Hungarológiai Kutatások Intézetének hagyományos díját a Csányi Erzsébet, Harkai Vass Éva és Bence Erika összetételű zsűri ítélte oda.

VIII. MATIJEVICS-NAPOK – A Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület Matijevics Lajos halálának 17. évfordulóján, élvonalbeli tagjára emlékezve, október 23-ától 27-éig megszervezte a VIII. Matijevics Lajos Nyelvművelő Napokat. A nyelvművelő tanácskozáson többek közt Franyó Zsuzsanna, Jódal Rózsa, Kovács József, valamint a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék tanárai tartottak előadást.

SZENTELEKY-DÍJ, BAZSALIKOM-DÍJ – A Szenteleky Kornél Irodalmi Díj és a Bazsalikom-díj bírálóbizottsága (Bence Erika, Böndör Pál, Csáky S. Piroska, Papp György és Utasi Csaba) október 17-én megtartott ülésén egyhangúlag úgy döntött, hogy az idei Szenteleky-díjat Bogdán József kapja irodalmi munkásságáért és a művelődési élet terén kifejtett tevékenységéért. A Bazsalikom-díjat pedig a Kanizsán megjelenő Orbis című kétnyelvű folyóiratnak ítélték oda.

NEMZETKÖZI KÖNYVVÁSÁR – Október 24-én nyitotta meg Belgrádban a 45. Nemzetközi Könyvvásárt Pál pátriárka, melyen végül is az előzetes bejelentések ellenére, mind a 326 hazai kiadó részt vett. A külföldiek közül a boszniai Szerb Köztársaság, Horvátország, Macedónia, Görögország, Olaszország és Irán kiadói mutatkoztak be. A könyvvásár október 30-áig volt megtekinthető.

BETHLEN GÁBOR-DÍJ, MÁRTON ÁRON EMLÉKÉREM – A magyarországi Bethlen Gábor Alapítványnak az idén két jugoszláviai kitüntetettje volt. A Bethlen-díjat Sava Babić szerb műfordító, író, egyetemi tanár kapta. Sokéves fordítói tevékenységéért és a magyar–szerb közösségi viszonyok erősítéséért folytatott munkásságáért érdemelte ki a magas kitüntetést. Utasi Jenő tóthfalusi plébános pedig Márton Áron Emlékéremet kapott a délvidéki magyarság érdekében kifejtett áldozatos és szerteágazó munkálkodásáért.

SZIRMAI-DÍJ – A Szirmai Károly Irodalmi Díj bírálóbizottsága – Bordás Győző, Bori Imre és Utasi Csaba – a 2000. évi díjat Németh Istvánnak ítélte oda *Ima Tündérlakért* című novelláskötetéért. Megítélésük szerint e kötet írásai a szerző szülőföldjének, emlékeinek és

szemlélődésének magas fokú esztétikai kifejezései. Ebben az évben kettős díjátadás volt. A tavalyi Szirmai-díj átadására is az idén került sor. Bordás Győző, a Szirmai Károly Emlékbizottság elnöke a *Magyar Szónak* elmondta, a késés oka, hogy tavaly százötven mű közül kellett választani, s a zsűri nem tudott idejében megbirkózni a munkával. Így Jovica Acin (is) az idén vette át az 1999. évi Szirmai Károly Irodalmi Díjat.

NÉPMESE-KONFERENCIA – November 4-én népmese-konferenciát tartott a Vajdasági Magyar Óvodapedagógusok Egyesülete az Újvidéki Színházban. Az összejövetelen Szóke Anna a mese lélekformáló funkcióját hangsúlyozta. A mese fontosságáról, értékeiről, valamint mesegyűjtési tapasztalataikról beszéltek a tanácskozási előadói, az elismert külföldi és hazai szakemberek is: Beszedes Valéria szabadkai, Nagy Olga kolozsvári néprajzkutató, Voigt Vilmos, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem néprajzi tanszékének vezetője, valamint Raffai Judit, az ELTE néprajzi tanszékének tanára. A rendezvényt két fellépő tette még izgalmasabbá: a székely származású, nyolcvankilenc esztendőes Szócs Boldizsár bácsi, aki száznál is több mesét tud elmondani, valamint a zentai népmesemondó verseny díjazott fiatal mesemondója, a ludasi Takács Roland.

BRANKO-DÍJ – A Vajdasági Írók Egyesületének zsűrije (Vladimir Kopicl [elnök], Vojislav Karanović és Nenad Šaponja) Sandra Nešovićnak (1977) ítélte oda az idei Branko Radičević-díjat a *Pečat za jedno vreme* című verseskötetéért. A díjat minden évben a legjobb fiatal szerzőnek (a felső korhatár huszonkilenc év) ítéltek oda szerb nyelven frott verseskötetéért.

RADNÓTI-DÍJASAINK – A Győrben megrendezett Költészeti Biennálén három vajdasági részeseült magas elismerésben. Tolnai Ottó költő pedig Radnóti-életműdíjat kapott. A Radnóti Irodalmi Társaság és Emlékbizottság a magyar versmondás népszerűsítéséért, a határon túli műhelymunka szervezéséért és sikeres vezetéséért Horváth Emmát, a szabadkai Csáth Géza Művészetbaráti Kör vezetőjét tüntette ki, a Radnóti vers- és prózamondó verseny díjazottja pedig a palicsi Elor Emina lett.

MAGYAR GYERMEKLAPOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN – A kárpát-medencei gyermeklapok III. találkozájára november 17-én és 18-án került sor. Az első napon, pénteken, Szabadkán jártak a rendezvény vendégei. Ellátogattak a *Jó Pajtás* szabadkai szerkesztőségébe, ahol Hózsza Éva, az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék tanára, színvonalas foglalkozást tartott. Irányításával Kosztolányi néhány versét és egy novelláját értelmezték a gyerekek. Ezt követően Kókity Rozália tanárnő vezetésével irodalmi vetélkedő volt. A vendégek az Ivo Lola Ribar iskola alsós képzőművészeti csoportjának munkájába is bepillanthattak, délután pedig a Csáth Géza Művészetbaráti Kör tagjainak előadásában a Kárpát-medence gyermekköltészetéből hallgattak meg egy válogatást, valamint Görög Noémi és Enikő zongorajátékát élvezhették. November 18-án Újvidékre utaztak a Magyar gyermeklapok a Kárpát-medencében elnevezésű harmadik nemzetközi tanácskozás résztvevői. A Forum klubjában Lennert Géza üdvözlőbeszéde után Bence Erika Szakaszok és törekvések című tanulmányát olvasta fel, felszólalt még Tomán Mária, a *Jó Pajtás* Rügyfakadás rovatának szerkesztője, valamint Németh István író. Ezt követően a résztvevők megbeszélték, hogy lépéseket fognak tenni annak érdekében, hogy a Kár-

pát-medence különböző régióiban hozzáférhetőek legyenek a más régiók könyvei és gyermekirodalma is. A *Jó Pajtás* és a *Mézeskalács* újvidéki szerkesztőségében tett látogatás után a város megtekintésével zárult a kárpát-medencei gyermeklapok III. találkozája.

BICSKEI ZOLTÁN FILMJÉNEK ŐSBEMUTATÓJA – November 25-én tartották Bicseki Zoltán *Nagyapáti Kukac Péter mennybemenetele* című filmjének ősbemutatóját a kanizsai moziban. A kanizsai származású Bicseki Zoltán rendezte a magyar–jugoszláv–francia játékfilmet. A film főbb szereplői: Szilágyi Nándor, Bicskei István, Döbrei Dénes, Gemza Péter, Nagy József, Horváth József, Ábrahám Irén, Stevan Šalajić. Operatőr: Jovan Milinov. November 27-én volt a film belgrádi bemutatója a Filmmúzeumban, a Szerzői Filmek Fesztiváljának keretében. December folyamán pedig megtartotta vajdasági körútját a mozikban a film szerb feliratos jugoszláv változata. A művészfilm értéke hazai, vajdasági vonatkozása mellett, hogy tizenkét éve nem született magyar nyelvű vajdasági nagyjátékfilm.

VÖRÖSMARTY-EST – A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság december 1-jén az Újvidéki Színház kistermében irodalomtörténeti-zenei-szavalóművészi emlékestet tartott Vörösmarty Mihály születésének 200. évfordulója alkalmából. A műsorban Bence Erika Vörösmarty bölcséleti költészetéről tartott előadást, ezt követte Aladics Kollár Mária szavalatcsokra. Majd Király Ernő megzenésített Vörösmarty-verseit Vitkayné Kovács Vera, Vitkay Ágota és Aleksandra Karadžić adták elő.

PETRI GYÖRGY KÖLTÉSZETÉRŐL – Petri György költészete címen tar-

tott tanácskozást december 7-én és 8-án az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete a Bölcsészettudományi Karon. A megnyitón Bori Imre Szabolcsi Miklóstra emlékezett, Bányai János és Pomogáts Béla köszöntötték az előadókat és résztvevőket. A konferencián Tverdota György, Angyalosi Gergely, Pomogáts Béla, Keresztury Tibor, Kappanyos András, Rákai Orsolya, Utasi Csilla, valamint a Tanszék tanárai (Gerold László, Faragó Kornélia, Csányi Erzsébet, Bence Erika, Hózsa Éva, Utasi Csaba, Bányai János) tartottak előadást.

KAMERA HUNGARIA-DÍJ – A Kamera Hungaria Televíziós Műsorok Fesztiváljának zsűrije Sifilis Zoltánnak ítélte a Határontúli Alkotók különdíját. A rangos elismerést *Ahol nincs jövő, ott nincs haza* című dokumentumfilmjéért vehette át.

ÉNKÉP 2001 – Lovas Ildikó fró volt az Énkép 2001 vendége január 23-án Szabadkán. *Meztelenül a történetben* című regényét mutatták be. A délután vendége: Hózsa Éva, Szabó Ágnes és Gyivánovics Róbert, a házigazda pedig B. Foky István volt.

KÖNYVBEMUTATÓ – A Nyelvművelők Belvárosi Társasköre Végel László frót látta vendégül január 23-án a Forumház kistermében. *Peremvidéki élet* címmel folytattak eszmecsérét. Egyúttal bemutatták az fró azonos című nemrégiben megjelent kötetét.

HÓDI SÁNDOR DÍJA – Hódi Sándor pszichológus és közíró kapta a Pro Renovanda Cultura Hungariae alapítvány Kemény Zsigmond-díját. Az elismerést a kisebbségi identitás föltárásában kifejtett tevékenységével érdemelte ki.

KÁLMÁN-HANGVERSENY – Kálmán Imre csellóművész, az újvidéki Művészeti Akadémia rendkívüli tanára, január 15-én az újvidéki Isidor Bajic zeneiskola koncerttermében adott hangversenyt.

NÉMETH-MŰ SZERBŰL – Németh István *Ünnep Raguzában* című esszéköte-téből húsz frás szerb nyelven is megjelent a Matica srpska *Letopis* című folyóiratának novemberi számában. Firányi Mária becsei könyvtárigazgató, a jugoszláv irodalom tanára fordította szerb nyelvre Németh István születésének 70. és frói munkásságának 50. évfordulója alkalmából.

ZMAJ-DÍJ – Miroslav Maksimovićnak ítéltek oda a 2000. évi Zmaj-díjat az év legjobb verseskötetéért. A bírálóbizottság elnöke, Predrag Palavestra korunk egyik legjelentősebb költőjének nevezte a díjazottat, és kiemelte, hogy Miroslav Maksimović elismert, megbecsült költő, aki alkotásaival több mint harminc éve jelen van a szerb irodalmi életben.

ZLATNI SUNCOKRET DÍJ – Belgrádban, az Írók Szövetségének épületében megszavazták a 2000. év legjobb könyvét. A Vital Irodalmi Alapítvány bírálóbizottsága (Novica Petković, Radovan Vuković és Jovan Delić) egyhangúlag ítélte oda a Zlatni suncokret Díjat Goran Petrovićnak *Štiničarnica „Kod srećne ruke”* című regényéért. A mű kimagasló irodalmi értékével, ügyes szerkezeti megoldásával és szimbólumhálózatával érdemelte ki e címet.

NIN-DÍJ – A múlt év legjobb regényének járó NIN-díjat Goran Petrović kapta *Štiničarnica „Kod srećne ruke”* című könyvéért. A bírálóbizottság tagjai voltak: Svetozar Koljević, Đorđe Vuković, Aleksandar Ilić, Boško Ivkov és Teofil Pančić. A szűkebb körben lévő vetélytársak Svetislav Ba-

sara (*Kratkodnevica*), Radovan Beli Marković (*Luminacija u Celijama*), Miro Vukšanović (*Semolj gora*), Strahinja Kastratović (*Klen na vrbovom putu*), Mirjana Novaković (*Strah i njegov sluga*) és Vladimir Pistalo (*Milenijum u Beogradu*) voltak.

NÉGYES FOGAT – A Négyes fogat nevű kulturális rendezvény, amely négy nyugat-bácskai magyar falu: Doroszló, Kupuszina, Gombos és Szilágyi művelődési egyesületeinek együttes műsora, több mint három évtizedes múltra tekint vissza. Az idei műsor Vörösmarty Mihály jubileumának jegyében zajlott. A költő verseiből válogatott és adott elő a négy egyesület. Ezenkívül egyfelvonásos darabokat mutattak be. Kupuszinát az ifjúsági tánccsoport is képviselte. A Négyes fogat január 6-án indult útjára Doroszlóról, a zárórendezvényre pedig január 13-án került sor Szilágyiban.

MAGYARTANÁROK SZEMINÁRIUMA – Az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken január 11-én szakmai továbbképzést tartottak az általános és középiskolai magyartanároknak. Bányai János A Tücsökzene (Szabó Lőrinc) hatástörténeti helye a későmodern poétikában címmel tartott előadást. Az általános iskolai magyartanárok részére Papp György A magyaróra: beszédhelyzet (A spontán beszéd, az előadott kötött szöveg és a felolvasás szerepe a beszédművészetben) témájú előadását hallhatták a jelenlévők. Harkai Vass Éva A Tóth Árpád-versek interpretációjáról beszélt. Faragó Kornélia a század eleji női látás- és írásmódot (A Színek és évek elbeszéléstechnikája) mutatta be.

A középiskolai magyartanárok részére Rajslj Ilona tartott előadást Régi szövegeinkről nyelvtörténeti nézőpontból (Heltai Gáspár és Bornemisza Péter szépprózájának nyelvviségéről) címmel. Gerold László

Arany János költészetének mai megszólíthatóságáról beszélt, ezt követően pedig Utasi Csaba Nadas Péternek a Családi kép lila alkonyatban című novelláját elemezte.

PEDAGÓGUSOK NÉPZENEI TOVÁBBKÉPZÉSE

– Tóthfaluban másodízben szervezte meg, a Vass Lajos Népzenei Szövetséggel közösen, a Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete a pedagógusok népzenei továbbképzését január 9-étől 13-áig. A résztvevőknek Bodor Anikó vidékünk népdalanyagából válogatott, rámutatott a népdaltanítás során felmerülő hibákra és azok kiküszöbölésére. Borsi Ferenc népzeneelméleti előadásokat tartott, valamint a népdalokban rejlő jelképekről beszélt. Papp Ágnes, a budakalászi zeneiskola népdal szakos előadója válaszolt a hallgatóság kérdéseire, és tanácsokat adott saját pedagógiai tapasztalata alapján.

A KLEBELSBERG KÚNÓ-ÉREM

– Vajdaságból öten érdemelték ki a gróf Klebelsberg Kúnó egykori oktatási miniszterrel elnevezett érmet. A magyar nyelvű oktatásért végzett kimagasló munkájukért részesültek e magas elismerésben: Gábrityné Molnár Irén egyetemi tanár, a Magyarságkutató Tudományos Társaság elnöke, Sós Mihály, a szabadkai székhelyű Vajdasági Módszertani Központ vezetője, Muhi Béla újvidéki gimnáziumi tanár, az Ismeretterjesztő Füzetek és előadásorozat szerkesztője, Birclin Júlia, a budapesti Kertészeti Egyetem zentai konzultációs központjának a vezetője és Nagy József zentai esperes-plébános.

TÍZÉVES A BUCKA-GÁNYÓ MŰVÉSZTELEP

– A Bucka-Gányó Művésztelep téli alkotótábora január 15-én nyílt meg Moravicán, melyen mintegy húsz hazai és külföldi művész vett részt. A jubiláló

Bucka-Gányó Művésztelep január 25-én zárult.

A MAGYAR KULTÚRA NAPJA

KISHEGYES – Negyedik alkalommal rendeztek ünnepséget a magyar kultúra napja alkalmából január 23-án. A rendezvény keretén belül köszöntötték a Gézen-gúz népi tánccsoportot, melynek tagjai kiváló eredményt értek el. Az idei Babel-esszé pályázat díjnyertesei, Nagy Farkas Dudás Erika és Pirmajer Kornélia, valamint az Etna irodalmi pályázat egyik díjnyertese, Sáfrány Attila adtak ízelítőt munkáikból. Kisimre Szerda Anna vajdasági pásztor dalokat énekelt, Molnár Krisztina szabadkai fuvolaművész Doppler *Magyar fantázia*, Telemann *A-dúr fantázia* és Piazzolla *Tangó-etűd* című műveivel lépett fel. Krekity Olga előadóművész Móra Ferenc *Ének a búzamezőkről* című regényéből adott elő részletet. A műsort Németh László festő önálló kiállításának megnyitása zárta.

KANIZSA – A magyar kultúra napja alkalmából művelődési műsort szerveztek január 24-én. Dudás Károly, a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség elnöke mondott ünnepi köszöntőt. A városháza előcsarnokában megnyitották Fürtön István tordai fafaragó kiállítását, majd a díszteremben felléptek a kanizsai Cifraszűr vegyes kórus tagjai. A szabadkai Ballangó együttes bemutatta a Hallgassátok meg, magyarim című irodalmi összeállítást.

SZABADKA – Január 19-én a Városi Könyvtár emeleti termében Uge, zeng a szíved? címmel az Életjel Csáth Géza Művészetbaráti Köre ünnepi műsort rendezett a magyar kultúra napja alkalmából. Beszédet mondott Kucsera Géza községi oktatási titkár. Arany János, Áprily Lajos, Devecseri Gábor, Fehér Ferenc, Garai Gábor, Gyulai

Pál, Illyés Gyula, Vörösmarty Mihály, Zrínyi Miklós verseit hallotta a közönség Csányi Éva, Basity Gréta, Papp Emese, Liszi Melinda, Péter Izabella, Némédi Imre, Basity Petra, Szkorinné Kollár Ilona, Lőrinc Zsuzsanna és Péter Angéla, valamint egy lány- és egy fiú szavalókórus előadásában. A zenei részben közreműködött Görög Enikő és Noémi. Az est előtt a könyvtár galériájában megnyílt Gyurkovics Hunor festőművész kiállítása. Az irodalmi estet Horváth Emma rendezte.

ÚJVIDÉK – A magyar kultúra napja alkalmából január 21-én az újvidéki Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület székházának nagytermében az irodalmi szakkör és a vendégszereplők Kölcsény Ferenc és Vörösmarty Mihályra emlékeztek. A műsorban szakközépiskolások és gimnazisták vettek részt. Erős Ervin egyetemi hallgató mezenésített verssel lépett fel. Közreműködött Bujdosó István felnőtt versmondó. A narrátor Kuruc Andrea volt. Bordás Mária karvezetővel a művelődési ház vegyes kórusa a magyar *Himnuszt* és a *Szózatot* adta elő. Az emlékműsort Berényi Ilona, az irodalmi szakkör vezetőjére szerezte. A rendezvény második részét az Újvidéki Kincses Pódium gálaműsora képezte. Gajda Irén értékelte a Magyarságismeret II. Vetélkedőt, majd Szent István királlyá koronáztatásának rituáléját adták elő az újvidéki cserkészek. Az irodalmi szakkör farsangi irodalmi összeállítással szerepelt. Színre léptek a Kincses Pódium győztes versenyzői, a Csáládi Kör-találkozó díjazott mese- és versmondói, valamint a Fekete István-emlékműsor kitüntetettjei. Fellépett a Guzsalyas leánykórus, valamint Perišić Dianával az élen a ház kis énekegyüttese.

ZENTA – Január 21-én a Művelődési Házban ünnepi műsort szerveztek a Ma-

gyar Kultúra Napjának jegyében. A *Himnusz* az adai Musica Humana és a zentai Musica Pannonica kórusok előadásában hangzott fel Juniku Ildikó vezényletével. Kölcsey Ferenc művét Domány Zoltán Radnóti-díjas zentai versmondó adta elő. Ezt követően Dudás Károly, a VMMSZ elnöke mondott ünnepi beszédet. Esterházy Pál *Pange lingua* című művét és Verebes Ernő *Omagyar Mária-siralom* című alkotását szintén az adai és a zentai kórus adta elő, az utóbbi darabot a szabadkai Középfokú Zeneiskola tanárainak kamaragyűjtése kísérte. Vezényelt Lippai Mónika, illetve Verebes Ernő. Az estet Radnóti-díjas versmondóink: Krekity Olga, Korhecz Imola, Verbászi Beáta és Elor Emina szavalatai gazdagították. Népdalokat énekelt Tényi Edit, Ivánovics Tünde, Kocsis Zsuzsanna és Polgár Lilla. A csókai Gázsó Tibor és Varga Viola, valamint az oromi Asztalos Alfréd népi táncokat adott elő. Az ünnepségen fellépett, s az estet zárta az óbecsei Prima Vista együttes. A Művelődési Ház előcsarnokában egynapos kiállítás nyílt, amelyen bemutatták a Vajdasági Szép Magyar Könyv pályázatra érkezett könyveket, a millenniumi plakátokat és a *Himnusz* dokumentumait.

KIÁLLÍTÁSOK

A Vajdasági Képzőművészek Szövetségének (SULUV) elnöke, Vladimir Bogdanović nyitotta meg a szövetség tagjainak képeiből álló kiállítást. A tárlatot január 22-étől február 3-áig tekinthette meg a közönség a szövetség épületében.

Ivana Bjelica és Cvetko Lainović képképzőművészpártját január 19-én nyitotta meg Jasna Jovanov és Robert Kolar, az újvidéki végrehajtó bizottság művelődési illetékese a Vajdasági Galériában.

Beograd u mašti címmel nyílt meg Iva Eterović fotókiállítása január 8-án a Prometej Galériában. A kiállítást Újvidék városerőse, Borislav Novaković nyitotta meg, majd Đorđe Kadrijević és Draško Redep kritikusok méltatták a negyvenhét belgrádi vonatkozású képet.

Huszadik századi mexikói grafikák kiállítása nyílt meg január 16-án a Vajdasági Múzeumban. A *Grabado Mexicano* elnevezésű tárlat negyven mexikói művész munkáját foglalja magába. A megnyitón Andrej Tišma kritikus értékelte az alkotásokat.

HUSZTA Rózsa

HIBAJAVÍTÁS

A *Híd* 2000. 12. számának 1136. oldalán Bori Imre *Jaj!* című tanulmányában helyesen Flobith Marko a zemplényi (zimonyi) vár kapitányának a neve, Nándorfehérvár védői között Oláh Balázs vicebán volt!

B. I.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KÖNYVEI

Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*

Csányi Erzsébet: *Világirodalmi kontúr (esszék, tanulmányok)*

Jung Károly: *A Pannóniai Énektől a Mária-lányokig (néprajzi tanulmányok)*

Előkészületben:

Pap József: *Nyárutó (gyermekversek)*

Szeli István: *Emlékezések könyve (vallomások, méltatások)*

Burány Béla: *Ünnepek, szokások, babonák II.*

Bordás Győző: *Ténta és repesz (esszék, kritikák)*

Fehér Ferenc–Léphaft Pál: *Újév az erdőn (verses-rajzos gyermekkönyv)*

<i>Pap József: Háborús ekránunk (vers)</i>	81
<i>Mérey Katalin: Látomás (próza)</i>	84
<i>Pintér Lajos két verse</i>	90
<i>Szathmári István: A busztündér (novella)</i>	93
<i>Vasko Popa két verse</i>	98
<i>Jódal Rózsa: A résen túl (próza)</i>	100
<i>Dragan Jovanović Danilov: Erzsébet, a „magyarica” (novella)</i>	103
<i>Deák Ferenc: Miazma (tévjáték-forgatókönyv)</i>	112

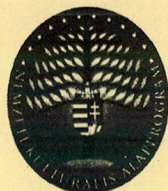
Németh István köszöntése

<i>Utasi Csaba: Megérett a nyár</i>	139
<i>Németh István: Kálváriás úton</i>	142
<i>Fekete J. József: „Mit ér az ember, ha csak ír(ó)?”</i>	144

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

<i>Bence Erika: Írás és hivatás (Szungyi László: Barátság és boldogság)</i>	150
<i>Vanessa Martore: Csáth Géza olasz szemmel (Géza Csáth: Oppio e altre storie)</i>	156
<i>Hózsa Éva: A kafei minőség (Franz Kafka: A nyolc oktávfüzet)</i>	158
<i>Danyi Zoltán: Ó, ah, oh! (Paul de Man: Az olvasás allegóriái)</i>	161

E számunk megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, a Nemzeti Kulturális Alapprogram, valamint a budapesti Illyés Közalapítvány támogatta

Színház

Gerold László: In memoriam: Lajos (Soltis Lajos, 1950–2000) 165
Gerold László: A rezonőr tragédiája (Nyikolaj Erdman: Az öngyilkos)
166

KRÓNKA

Husza Rózsa összeállítása 169

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2001. január–február. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/57-216. e-mail forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsírszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevet. – Előfizetési díj belföldön egy évre 480 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 115 DEM. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079